

**Çend Not Li Ser
Jêderka Newrozê**
■ ŞEFİK BEYAZ

**Metoda
Dîrokniwîsiyê**
■ SIRAÇ BİLGİN

**Koçberiya Kurdan û
Egerên Wê**
■ AHMET KAYA

**Hete Vengsaziye
de Avershiyayina
Kurmancî û
Kirmançkî**
■ SAMÎ BERBANG

**Cejnên Asîrî-
Suryaniyan Ên
Toreyî û Olî**
■ GABAR ÇIYAN

**Gelşên Metodolojîk
Ên dîrokniwîsiya
Kurdî**
■ Î. ŞERÎF WANLÎ

Anatomî (I)
■ GÜLSEREN DENİZ

zargotin

WEŞANA ENSTÎTUYA KURDÎ

*Li bendê bin dê di demekê kurt
de li ber destê we be*

Xwendevanên Birêz

Li ser qedr û qîmetê nivîsînê gelek gotar hatine nivîsîn. Heke nivîsîn nebûya şarezahî û kelepura berê dê çawa bigihîştta îro. Şarezahiya îroyîn dê çawa ji nîfşên nûhatî re bibûya zengînî. Beriya nivîsînê gotin e. Lê gotin bi nivîsînê nemir dibe. Li gorî gelek baweriyên gotin pîroz e. Wê demê mirov dikare bibêje ku gotin ruh e, nivîsîn jî goşt, hestî û xwîn e. Dema ku nivîsîn nebe tu wetaya gotinê jî tune ye.

Em kurd ji kevneşopa nivîsînê bêpar bûn. Her çiqas feylezof û edîb û zanyarên me hebûn jî, gotinên wan bi ber bê ketine û firiyana. Yên ku ji me re bûne zengînî pir hindik in. Dema ku mirov çêla wan dike, pirtûka pîroz, dîwana Meleyê Cizîrî, Baba Tahir, Ehmedê Xanî û çend heb navên din têne bîra mirov. Di dema mirîtiyê de, mîrên gelek gelan ji xwe re katib digirtin. Wan katiban, derbarê binemala mîrê xwe de û bûyerên wê demê de dinivîsîn. Di nav kurdan de ev kevneşop jî tune ye. Heke berhemên bi vî rengî, (Şerefname ne tê de) hebin jî negihîştine dema me. Ji ber vê yekê ye ku gelek kesên biyanî û yên kurd gotine dîroka gelê kurd tune ye, an jî gotine dîroka gelê kurd nehatiye nivîsîn. Ne ku dîroka gelê kurd tune ye. Dîroka gelê kurd pir kevnar e. Lê ji ber ku nehatiye nivîsîn, ev nav lê hatiye kirin. Di sedsalên dawîn de dîroka kurdan bi destên biyaniyan hatiye nivîsîn.

Heta salên 1970'î jî rewş weha bû. Piştî van salan mirovên ku bi siyasetê re têkildar in dest bi lêkolînên derbarê kurdan de kirin. Çawa ku dîroka kurdan bi destên biyaniyan were nivîsîn çewt be, dema ku bi destên mirovên ne pispor were nivîsîn jî çewt e. Van salên dawîn hinekî hêvî hene. Êdî mirov ber bi pisporbûnê ve diçin. Ev pêşveçûn dilê mirov hênik dike. Em bawer in ku êdî lêgerîner û nivîskarên ciwan û jêhatî êdî dê derbarê wêje, dîrok, aborî û beşên din de xebatên li gorî metodeke zanistî bikin. Di binê banê Enstituya Kurdî de, qadroyên ku hêviyê bi mirov re çêdikin digihîjin.

Di vê hejmarê me de endamê Enstîtuyê Ahmet Kaya derbarê aborî û civaka Kurdistanê de nivîsarek amade kiriye. Dîsa, derbarê zimên de endamê Enstîtuyê Zana Farqînî û Samî Tan derbarê zimên de nivîsarek lêkolînî amade kirine. Şefik Beyaz li ser dîroka Newrozê ku bûye roja kurdan a vejîn û serhildanê, nivîsarek amade kiriye. Endama Enstîtuyê Gülseren Deniz jî lêkolînek li ser anatomiya mirov kiriye. Ev lêkolîn dê di du hejmaran de were weşandin. Di vê hejmarê de anatomiya laşê mêran, di hejmarê ku bê de, anatomiya laşê jinan dê were weşandin.

~ O ~

Sedsalemîn salvegera rojnamegeriya kurdî, dê di meha Avrêlê de, li gelek devran were pîrozkirin. Yekîtiya Rojnamegerên Kurdistanê sala 1998'an wekî sala Rojnamegeriya Kurdistanê daxuyand. Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê jî, dê pêşkeşiyê bike ku li Stenbolê, bi hevkarîya çapemeniya Kurdistanî, di nav hefteyekê de pêşangeh, sempozyum, panel, forum bêne lidarxistin. Ji bo danasîna çapemeniya Kurdistanî dê broşûrek were amadekirin. Axaftina ku di van çalakîyan de dê were kirin û teblîxên ku dê bêne pêşkeşkirin, weke pirtûk dê bêne çapandin. Ji niha ve em salvegera rojnamegeriya kurdî li we pîroz dikin.

N A V E R O K

Kovara sê mehî ya lêkolîn û

lêgerînên zanistî

(Üç ayda bir yayınlanır)

Li Ser Navê Mezopotamya

Basın Yayın A.Ş.

Xwedî:

Yıldız GÜLTEKİN

Gerfnendeyê Giştî yê Weşanê

Hasan KAYA

Berpirsiyara Nivîsaran

Zeynep YAŞ

Berpirsiyarê Teknîkê

Turabi ŞEN

Cihê Kargeriyê:

İstiklal Cad. Türhol Han

No: 373 Daire: 2

Beyoğlu / İSTANBUL

Navnîşana Kovarê:

Atatürk Bulvarı.

Ceylan Palas Apt.

No: 154/12 Aksaray

Tel: 527 19 11

Fax: 527 61 49

Çapxane:

Ceylan Matbaacılık

Sala Weşanê:

Payız 1996

Zend Dergisi Mezopotamya Basın Yayın A.Ş'nin

Bilimsel Araştırmaları yürüten Aksaray şubesinin yayınıdır.

Çend Not li Ser Jêderka Newrozê

Şefik Beyaz.....3-6

Metoda Dîroknivîsiyê

Sıraç Bilgin.....7-13

Ji Aliyê Binyadî ve Lêkerên Me

Zana Farqînî14-16

Koçberiya Kurdan û Egerên wê

Ahmet Kaya.....17-31

Viren ra Nika Cînû û 8ê Adarê

Edibe Şahin32- 34

Elfabeya Zimanê Kurdî ("AB" ya Kurmancî)

Deham Abdulfettah.....35-37

Di Dîroka Me ya nezîk de serokekî serhildanê: Şêx Seîd

Haydar Zağros38-49

Cejnên Asûrî-Suryaniyan ên Toreyî û Olî

Gabar Çiyar50-54

Hete Vengsaziye de Avveşiyayina Kurmancî û Kirmanckî

Samî Beþbang55-59

Dîroka Başûrê Kurdistanê ya Nezîk (II)

Zülküf Kışanak.....60-71

Gelşên Metodolojîk ên Dîroknivîsîna Kurdî

Î. Şerîf Wanli.....72-77

Hemleyeke li Dijî Kurdan

Helmuth Van Moltkena.....78-81

Ziman (II)

Feqî Huseyn Sağnîç82-85

Ji Şaristaniya Arya Ber Bi Kurdan Ve

Kerem Soylu.....86-89

Anatomî (I)

Gülseren Deniz90-96

Lêk û Dawineyên Kurdî

Torî97-104

Tuwêjewanîk le mer gij û giyay dermanî û

pizişkayeti resen û suninetî le Kurdistan da.

Ehmed Şerîfî.....105-109

Lêgerînek li Ser Meleyê Bateyî

Mehmet Reşit Irgat.....110-112

ŞEFİK BEYAZ

Mîtos, parçeyek ji çanda gel û berhemên însên in. Jêderka tēmên mîtolojiyê di pêvajoya azadbûna însên a dijî xwezayê û berî demên şaristanî de xweza bi xwe bû. Dema ku mirov li hem-

mên mîtolojîk jî êdî zêde namîne û hebûnên mîtolojîk jî, wekî kesên leheng derdikevin pêş me.

Di mîtosa afirandin û çêbûna gerdûnê de, her wiha di mîtosên kozmogonîk de xwedayê ronahiyê û ejderha

mên de derbas dibe, di mîtolojiya şaristaniyên kevnare tev de heye. Pêwendiya mîtosên kozmogonîk bi mîhrîcana sersalê re heye. Ev jî, orjînalîteya astrolojîk a tēmayê ye. Şirovekirina bûyerên xwezayî, bingeha mîtolojiya rojhilata kevnare ye. Peyva ejderha di gelek zimanan de wateyê xwe ya astrolojîk heye. Ev jî, mijarê dixemilîne.

Ejderha di mîtolojiyê de sîngeha tariyê, ziwahiyê, zordestiyê, neqenciyê, zivistanê, sermayê û nezanîne ye.

Xwedayê ronahiyê, sîngeha zêdehiyê, qenciyê, duristiyê, ronahiyê, biharê, germahiyê û zanîne ye.

Hîtîti, Mîhrîcana pruliyasê ya sersalê (roja ku xwedayê bagerê Mar, ejderha Îlyankayê di 21'ê Adarê de pîroz dikirin.

Babilî, Mîhrîcana Enuma Eliş-Mîhrîcana Akîta (roja ku Marduk, Tiamêt di 21'ê Adarê de pîroz dikirin.

Di Mîtolojiya Hîndoyî de tēma nakokiya xwe da îndra û ejder Utra bi xwe re Mîhrîcana sersala nû tîne. An ku

Çend Not

Li Ser Jêderka

N e w r o z ê (**)

berî xwezayê azadtir dibe û digihîje gehîneka şaristaniyê, hingî nepenên (sirên) tē-

li dijî hev in û her tim di nêvşer de ne. Di dawiya vî şerî de xwedayê ronahiyê, jêder dîkujê û gerdûnê ji nû ve diafirîne. Ev roja ku gerdûn ji nû ve tē afirandin, ji hêla gel ve wekî destpêka sala nû tē zanîn. Ev jî, tē wê wateyê ku bûyerên astrolojîk li ser duyalîzma mîtosên kozmogonîk serwer in.

Avesta, nakokiya ku di nêvbera Thraeton û Azhî Dahaka de derbas dibe, wiha dide zanîn. Nakokiya ku di nêvbera ejderha û xwedayên ronahiyê, rojê, bagerê û asî-

Avesta, nakokiya ku di nêvbera Thraeton û Azhî Dahaka de derbas dibe, wiha dide zanîn.

Nakokiya ku di nêvbera ejderha û xwedayên ronahiyê, rojê, bagerê û asîmên de derbas dibe, di mîtolojiya şaristaniyên kevnare tev de heye.

Pêwendiya mîtosên kozmogonîk bi mîhrîcana sersalê re heye.

Jêronot

* Mirovên ku Newrozê bi awayekî dibin bi Ergenekonê ve girêdidin û dixwazin ku di nêvbera wan de pêwendiyekê daynin, an ji rastiyan dîrokê bê haydar in, an ji dixwazin ku rastiyan berevajî bikin. Mixabin ku wê xirabiyê jî, li ser navê zanyariyê dikin. Tê zanîn ku bûyera Ergenekonê, di sala 552 an de ye. Dewleta Hün a Mezin ji Bz. di salên 209-174 an de jiye. Zanyarên Tirk Prof. Dr. Rıza Nur di nêvbera Newroz û Cemşid de pêwendiyekê datîne û destpêka Newrozê digihîjine Bz. 2000'î. Pro. Dr. Süheyl Ünver destpêka Newrozê dibe digihîjine Bz. sala 5000'î.

Ev nivîs ji metna tirkî ya Konferansa Newrozê hatiye wergirtin.

bi awayekî pêwendiya wan bi hev re heye.

Di Mîtolojiya Egîpta
Kevnare de (Misira kevin)
Nakokiya ku di nêvbera xwedayê rojê Re û Mar Apo-

2- Mirin û vejîna xwezayê/mîtosa xwedayê ku dimire û vedije.

3- Nakokiya di nêvbera gelên Mezopotamyayê û yên din de.

rina Newrozê heye:

1- Ev roj, roja dawiya afirandina însên e. Xweda, afirandina mirovahiyê di vê rojê de qedandiye.

2- Giyana bav û kalên mirî, di vê şevê de ji asîmên berjêr dibe û tê serlêdana malan.

3- Xweda, agir di vê şevê de afirandiye.

4- Dirêjahiya rojê ji şevê zêdetir dibe. Roj, ji şev dirêjtir dibe, li hemberî tariyê ronahî bi ser dikeve

Ji alî orjînalîteya dîrokî ve mîhrîcana sala nû Newroz, di nêv gelên kevnare de destpêka sala nû, bi taybetî jî, ji hêla bûyarên ekînoksa bihar û payîzê, an jî solstiza havîn û zivistanê ve dihat diyarkirin. Ji xwe pîrozkirina Newrozê jî, di ekînoksa biharê, an ku 21'ê Adarê de ye.

Li Mezopotamyayê, di çerxa kevnare de mîhrîcana Newrozê, bûna-zayîna xwedayekê, an jî, salvegera bûna gelekî tevî hev bûne û di yek rojê de hatine pîrozkirin. Her wiha rojên bi wate yên rizgariya gelan jî, tevî wan bûne, ketine nav hev û bi hev re hatine pîroz kirin. Gelên ku Newrozê di çarçova mîtolojîk û mîhrîcanê de pîroz dikin, ji hev cihêreng şirove dikin.

Newroz, ji bo serwer û zordestan, parastina rewş û statuya heyî ye. Gelên bindest Newrozê bi ramana

tîs de derbas dibe, bi xwe re Mîhrîcana sersala nû tîne. Orjîna van destanan tev yek e.

Mîtosa Sumerî ya Dumuzî, roja ku tav dikeve birca berên di 21'ê Adarê de dihat pîroz kirin. Sala nû, an jî sersal, di mîtolojiyê de sîmgeha guherînê, rûdanê, zayî-nê, bi taybetî jî, sîmgeha vejînê ye. Mîtosa Newrozê jî, vejîn e.

Newroz, di 21'ê Adarê de tê pîroz kirin sedemê wê jî, ev e: Xweza bi biharê re vedije, bihar û havîn serweriya xwe ya li ser zivistanê diyar dikin. An ku Newroz vejîna hêzên jiyânî ya xwezayî ye.

Rewşa duyalişt a Newrozê:

1- Duyalîzma astirolojîk/ronahî-tarî

4- Li dijî zordestî û kole-dariyê tekoşîna azadiyê ya gelên bindest.

Li gorî baweriya kevnare ya gel, çar sedemên pîrozki-

Li Mezopotamyayê, di çerxa kevnare de mîhrîcana Newrozê, bûna-zayîna xwedayekê, an jî, salvegera bûna gelekî tevî hev bûne û di yek rojê de hatine pîrozkirin. Her wiha rojên bi wate yên rizgariya gelan jî, tevî wan bûne, ketine nav hev û bi hev re hatine pîroz kirin.

azadbûnê, ji bo rizgariya xwe, ji bo ku rewşa xwe ya xirab biguherînin pîroz dîkin. Gelê kurd jî, bi sedî sal in ku li dijî sazûmanên zordest têdikoşe û bi vî rengî Newrozê pîroz dîke.

Piştî ev çend gotinên kurt, niha ez dixwazim ku derbarê dîrok û bingeha Newrozê de hinek agahdarî bidim. Dema ku civak dev ji koçberiyê berdide û li warekî bi cih dibe, hingî mîtolojî jî, dest pê dîke. Mîtolojî, di pêvajoya kedîkirina sewalan de derdi-

keve holê. Li gorî belgeyên di dest de, sîteyên herî kevnare Tolf Half (Bz. 10200) û Newala çorê (Bz. 8600) ne. Ev sît, li zagrosê Mezopotamyayê ne. Ev sît, ji bo jêderka mîtosan gelek girîng in. Li gorî dîroknasên çerxa kevnare, kasîtî ku nişên Gutiyan in Bz. di sala 1896'an de Babilê dagir kirin. Serweriya kasîtîyan a li vê herêmê, ta sala Bz. 1176'an dom kir. Navê vê dewletê ya di nêv gel de Cemşîd e. Çawa ku ji dewleta Medê re Ferîdun jî dihat gotin.

Cemşîd Bz. di sala 1896'an de ji Demawendê

ber bi Babilê ve dest bi rêwengiyekê dîke. Di vê rêwengiyê de rûyê Cemşîd wekî tava rojê diçûrise. Ev jî wekî nişana ronahiyê û zêdahiyê hatiye şirovekirin. Baweriyeye wisa di nêv gel de çêbûye ku ew roj li asîmên cot roj hatiye dîtin. Ev bûyer, rastî roja 21'ê Adarê tê.

Bûyera Newrozê û pîrozkirin wê, ji bûyera serbildana Kawayê Hesinker û ji damezirandina dewleta Medê cihê ye. Newroz, îfada çanda kevneşopî ya gelê kurd e. Kawa, di pêvajoyeke dûve dirêj de hem kesên navdar û dîrokî ne hem jî, sîmgeyên lehengî yên mîtolojîkî ne ku di her gehîneka pêşveçûna gerdûnê de rolên giring lîstîne.

Li gorî agahdariya pîrtûka pîroz Awesta Newroz, Bz. di sala 1600'î de dest pê dîke. Gutî, gelekî pir kevnare ye û Bz. ji salên 800'î vir de li Zagrosê jîne û disa Bz. di sala 3100'î de dewlet ava kirine. Qralê Gutiyan ê yekem Emnatum Bz. di salên 3100'î de jiye. Huşeng, yek ji qralên dawî yê Gutiyan e. Gutî, Bz. di sala 2550 an de welatê Sumeriyan tev dagir kirin. Serweriya Gutiyan a li ser axa Sumeriyan 50 sal dom kir. Asurî, Bz di sala 2390'î de dîsa derketin ser sahnê. Dewleta Gutî, 2450 sal berî dewletê persî ya ye-

kem hatiye damezirandin. Dewleta Kasît, Mîtanî, Hîtî, Asûrî û ya Misrî ya Firawûnân hemçerxî ne. Kasîtî, erdê Babîliyan Bz. di sala 1530'î de dagir kirin û li ser şaristanîya Babîliyan rûniştin. Dewleta Kasît, ji alî Asuriyan ve Bz. di sala 1171'î de hat rûxandin. Urartu, Medî

Kasîtî û êlên din, piştî çend sed salî, ji nû ve xwe birêkxistin û Bz. di sala 612 an de êrîş birin ser Ninovayê û dawî li dewleta Asûriyan anîn. Carek din dewleta Medê dame-

ziranandin. Dewleta Medê Bz. di sala 534 an de ji alî qralê persiyan Kuraş ve hat hilweşandin.

Bûyera Newrozê û pîrozkirina wê, ji bûyera serhildana Kawayê Hêsinker û ji damezirandina dewleta Medê cihê ye. Newroz, îfadeya çanda kevneşopî ya gelê kurd e. Kawa, di pêvajoyeke dûve dirêj de hem kesên navdar û dîrokî ne hem jî, sîmgeyên lehengî yên mîtolojîkî ne ku di her gehîneka pêşveçûna gerdûnê de rolên giring lîstîne.

Sîmgeyên kozmîk, hem navên şiklî yên dewrewî ne,

ku makro kozmos, maddeya xwe ya xav jê distîne, hem jî bi vî karakterê xwe yê duyayî ve dibe mijara nîqaşê ya felsefeya bilind. Hem di Avestayê de, hem jî di pirtûkên din ên pîroz de, çend versiyonên Kawa hene. Versiyona yekem a Kawayên gerdûnî Kawa Kawata ye. Ev jî, di mîtolojiyê de şirovekirina kota xuyayî ye. Kawateyê guheriyê û bûye navê versiyona ronahiya yezdanî; ya ku ber bi maddebûnê ve diçe ku di afirandina gerdûnê ya maddî de, rista sereke listiye. Ji Kawa Kawateyêyê dîtbar Kawa Gaus peyda bûye. Ev jî, wekî gamêşê mîtolojîk û qralê çiyê tê zanîn. Neviyê Kawa Kawateyê, Kawa Hûşeng e ew jî, wekî mirovekî lêgerîner û yê ku gerdunê dilivîne, tê zanîn. Kawa Tagma Urupa (Bz. 3377) lawê Kawa Hûşeng e. Ew jî, hêzeke kozmîk e ku hêmanên asîmên di nêv sazumanêke yezdanî de bi cih dike.

Threatona-Kawa (di Avestayê de wiha derbas dibe. Lê di şahnameya Firdewsî de Ferîdun tê bi nav kirin) avakarê sazûmana li ser rûyê erdê ye. Li gorî şahnameya Firdewsî Dehaq dikeve bin bandora şeytên. Bavê xwe qral Mêrdês ji holê radike û li cihê wî rûdinê ser text. Şeytan, di bin maskên curbe cur de têkiliyên xwe bi Dehaq re didomîne û her tim rîya xirabiyê şanî wî dide. Dehaq zordestiyeke mezin li hemwelatîyên xwe dike. Dehaq bi artêşeke mezin êrîş dibe ser Cemşîd. Cemşîd têk diçe, welatê wî dikeve bin serweriya Dehaq û li ser vê axa fireh demeke dirêj serweriya xwe didomîne. Piştî demeke dirêj Dehaq, xewneke xirab dibîne. Dehaq, li ser vê xewnê, hemwelatîyên xwe berhev dike û ji wan re gotinên xweş dibêje. Di wê civînê de Kawa derdikeve pêş diqîre û dadê dixwaze. Ji Dehaq re dibêje ku tu nikarî

dad belav bikî. Ji ber ku qraliya te li ser zilmê ava bûye. Ji bo ku gel azad be û bikare azad bijî, divê tu dev ji qraliyê berdî. Gel li dora Kawa berhev dibe û êrîş dibe ser serayê. Serhildan bi ser dikeve, Dehaq ji têxt dikeve. Gel digihîje azadiya xwe.

Bayê bagera azadî û serxwebûnê yê sala 84'ê Gela-wêjê xweliya li ser êgir belawela kir. Bizot di demeke kin de geş bû, pêtên wî bilind bû û çar hêlê Kurdistanê ronî kir. Gelê kurd îro Newrozê bi serhildanên mezin hambêz dike.

Versiyona yekem a Kawayên gerdûnî Kawa Kawata ye. Ev jî, di mîtolojiyê de şirovekirina kota xuyayî ye. Kawateyê guheriyê û bûye navê versiyona ronahiya yezdanî; ya ku ber bi maddebûnê ve diçe ku di afirandina gerdûnê ya maddî de rista sereke listiye. Ji Kawa Kawateyêyê dîtbar Kawa Gaus peyda bûye. Ev jî, wekî gamêşê mîtolojîk û qralê çiyê tê zanîn.

METODA DÎROKNIVÎSIYÊ

SIRAÇ BİLGİN

Werger: Hesên Zinar

X ebat û hewldana kurdan a derbarê lêkolîna dîroka kurdî û nivîsîna dîrokê ya ku bi keda xwe bi rê ve dibin, hêj di dema çarlepikan de ye. Ji ber vê yekê, tiştê si-ruştî ye, berhemên ku hatine nivîsîn bi sînor in. Berhemên ku hatine dayîn, bi gelemperî xwediyê çewtiyên

Gelekî ku ziman, çand, mîtoloji û dîroka wî hatibe dagerkirin, hêsan nîn e ku zarokên wî rabin lêkolînan çêbikin. Mirovên ku bi vî karî re têkildar dibin, xwe dikine binê barekî giran. Ji bo lêkolîneriya dîrokê, metoda ku ez pêşniyar dikim ev e: Berî her tiştê ku mirov ji bo lêgerînê hîlbijartiyê, divê ku mirov di sere bere hinek agahiyên derheqê wê de hîn bibe. Ev rade pir girîng e.

zanistî ne. Helbet sedema vê yekê heye. Mirovên ku nivîsa min bixwîne, dê hêj di serî de bêje, bila lêkolînerî û nivîskariya dîrokê bi hêviya kesên ku xwediyê kariyerê ne ve were berdan. Li gorî wan çareserî ev e. Heke pêşniyareke wiha hebe, di cihê xwe de ye, rast e. Li hemû deverên cîhanê, pispor bi yek karî re têkildar in. Lê li nav kurdan, tu dinerî ku şairek dîrokê dinivîse, bijîşkê mirovan bi lêkolîneriya mîtolojiyê re têkildar e. Çima? Ji ber ku mirovên ku di karê xwe de pispor in, ji dewletên dagirker re dixebitin. An jî karê xwe ji dil nakin, di serguhê xwe re diavêjin. Ji ber ku pêşbaziyeke ku wan pêşve bibe tune ye, dibêjin min çêkir, çêbû. Bi vî awayî çend pitikan rêz dikin.

Lê, lêkolînerî karekî pir girîng e, barekî giran e. Gelekî ku ziman, çand, mîtoloji û dîroka wî hatibe dagerkirin, hêsan nîn e ku zarokên wî rabin lêkolînan çêbikin. Mirovên ku bi vî karî re têkildar dibin, xwe dikine binê barekî giran. Ez dê di vê nivîsara xwe de, ji bo kesên ku li ser dîroka kurdî dixebitin, pêşniyariya lêgerî-

neke ku wan ji rê û encamên çewt biparêze bikim. Ev pêşniyar dê riya lêkolîneran veke.

a) Radeya zanebûnê ya sere bere

Ji bo lêkolîneriya dîrokê, metoda ku ez pêşniyar dikim ev e: Berî her tiştê ku mirov ji bo lêgerînê hîlbijartiyê, divê ku mirov di sere bere hinek agahiyên derheqê wê de hîn bibe. Ev rade pir girîng e. Heke radeya agahiyê bi awayekî rêk û pêk derbas bibe, beşeke girîng ji astengiya riya me qediyaye. Lê pêwist e ku di vê radeyê de mirov xwe ji dafikê biparêze. Ew dafik jî biryardayina bi lezgînî ye. Di radeya zanebûna di sere bere de, heke derheqê tiştê ku lêkolîn dê li ser were çêkirin, di serê mirov de, biryara bi lezgînî hebe, bila bête zanîn ku di vê radeyê de mirov bêalîbûna xwe ya zanistî winda dike. Dema ku rewş wiha be, mirov agahiyên ku pêwistî bi wan heye hîn nabe, bêtir tiştê ku di serî de cemîdiye hîn dibe. Heta ji mirov tê, xwe ji vê çewtiyê dûr bigre. Biryara bi lezgînî, di radeya hînbûnê de, berhe-

mên ku mirov li ser wan lêkolînê çêdike û delîlan dike rewşeke ku mirov wan çewt şirove bike.

Weke mînak, em bibêjin, em li ser jiyana û kesatiya Zarathuştra (Zerdeşt) lêkolînê dikin. Heke em bi derbekê bibêjin Zarathuştra kurd e, sê Zerdeşt hatine ser rûyê erdê û hwd. bila bête zanîn ku wê demê ev biryarên lezginî, me nagihînin ramanên durist. Heke encama ku em gihîştinê rast be jî, delîlên ku me hilbijartine dê pir qels bibin. Li hemberî vê rewşê, divê ku em riyeke dijiwartir hilbijêrin. Divê ku em biryarên bi lezginî yê di serê xwe de deynin cihekî, em li gorî pîvanên zanistî bi rê ve herin. Bi vî awayî em dikarin, ji delîlên ku emê wan di lêkolîna xwe de bi kar binin re rê vekin.

Heke em bi kurtî bibêjin, divê ku pêşî tiştê ku têkiliya wan bi lêkolîna me re heye, yê nivîskî hemûyan bê westan peyda bike, ji serî heta dawî bixwîne û bibe xwedî agahî. Helbet evqas bes nîn e. Divê ku em xwe bigihînin hemû delîlên arkeolojîk. Bi vî awayî wêneyekî Zarathuştra yê têkîlhev dê di nav serê me de çêbibe. Wê demê ev rade diqede. Êdî em dikarin bêjin nêrîneke me jî derheqê vê ramanê de heye.

b) Veqetandina Agahiyan

Piştî radeya agahdarbûna ji rêzê, divê ku berhemên heyî, yê lêkolînê û agahî cihê cihê bêne beş kirin. Divê pêşî berhemên lêkolînerên

ku heman baweriyê diparêzin bêne veqetandin, feraseta van baweriyên cihê bête dahûrandin û dawî li ser sedema cihêtiya van baweriyên bête rawestandî. Bi vî awayî mirov dê qelsiya van baweriyên jî hîn bibe. Ji bilî vê yekê mirov dê, delîlên he-

**Heke em bi kurtî
bibêjin, divê ku pêşî
tiştê ku têkiliya wan bi
lêkolîna me re heye,
yê nivîskî hemûyan
bê westan peyda bike,
ji serî heta dawî
bixwîne û bibe xwedî
agahî. Helbet evqas bes
nîn e. Divê ku em xwe
bigihînin hemû delîlên
arkeolojîk. Bi vî awayî
wêneyekî Zarathuştra
yê têkîlhev dê di nav
serê me de çêbibe. Wê
demê ev rade diqede.
Êdî em dikarin bêjin
nêrîneke me jî derheqê
ve ramanê de heye.**

vûdin pûçkirina van ferasetan jî hîn bibe. Ji bo ku hevûdin pûç bikin serî li kîjan rêyan didin derdikeve holê.

Em veqetandin ser mînaka Zarathuştra. Piştî agahdarbûna ji rêzê, em dibînin ku derbarê Zarathuştra de nêzî

pencî heb lêkolînên bi rêk û pêk hene, bi dehan lêkolînerên zêde ne jêhatî jî, li ser vê mijarê hinek tişt gotine. Tê zanîn ku nêzî bîst lêkolînerên Erebb û musulman jî, derbarê Zarathuştra de nîqaş kirine. Hinekan ji van agahdarîne pir girîng dane. (Li Mesûdî, Kazwînî û yê weke wan binêrin). Derbarê Zarathuştra de, çavkaniyên Zerduştîyên Tradîsyonel jî agahiyên zengîn pêşkeş kirine. Ev berhem hemû jî bi zimanê pehlewî hatine nivîsîn. Bi şeweyekî mîtolojîk hatine honandin û berhemên olî ne. Dema ku ev berhem bêtin vêkolîn, divê ku ev taybetiyên wan neyên ji bir kirin. Ev berhemên Pehlewî tev li zimanê rojava hatine wergerandin. Wergerandin bi şeweyekî nişmî pêk hatiye. Divê ku em Avestaya Mezin a ku ji sê pirtûkan pêk tê û Avesteya piçûk (Xurde Avesta) ji bir nekin.

Dema ku ev berhemên têkûz hatine vekolîn, wê demê nêrîna me bi hebûna sê Avestayan hebe jî ew dê were guhertin. Ji bo erênîkirina vê ferasetê, ne di Avestayê de, ne di berhemên Pehlewî de tu delîl tune ne. Di encamên ku lêkolîner gihîştinê de jî tu baweriyeyeke wiha tune ye. Piştî ku mirov di van radeyan re derbas bû, dê ji xwe bipirse; feraseta ku dibêje sê Zerdeşt hene ji ku derket. Delîlên ku lêkolîner pêşkeş dikin didine xuyakirin ku Zarathuştra li Kurdistanê bûye.

c) Delîlên Arkeolojîk

Di radeya duyemîn de, em dê xwe bigihînin delîlên arkeolojîk û van delîlan binirxînin. Divê ku ev delîl bi awayekî rast bêne nirxandin

bide ber hev, sûdeke hêja dê derkewe holê. Her çiqas Mîthra, di Gathoyên Zarathuştra ya ber destê me de cih negirtibe jî, di Avestaya teze de xwediyê cihekî girîng e. Hejmara Gathayên

sîn. Her zanyarê ku nasnameya Zarathuştra vedikole, pêşî van nivîsaran vedikole. Em jî dikarin van nivîsaran ji hêla zimanzaniyê ve bida-hûrînin. Bi vî awayî em dê derbarê Zarathuştra de, der-

Delîlên derbarê zimên de, ji tabletên kîlê, ji nivîsarên zinaran û çavkaniyên din têne bi dest xistin. Em mînakên xwe bi Zarathuştra didomînin; helbet em dê ji Gathayên nivîskî û jiberkirî, yên ku heta niha jiyîne sûdê wergirin. Gatha metnên ku di Avestayê de bi zimanekî şîrî hatine nivîsin in. Ev metn ji Zarathuştra bi mane. Weke ku min li jor jî got Gatha di hivdeh sureyan de hatine berhev kirin.

Zimanê Gatha gelekî kevn û seretayî ye.

û tu aliyên wan neyê ji bîr kirin. Divê ku nirxandin neyê guhertin û mezin kirin. Em dikarin carek din vege- rin ser Zarathuştra. Heke ji me were, em dê cihên weke kenîşt, sariç û hwd ên ku zeredestiyên li pey xwe hiştine şîrova bikin, heke ji me neyê em dê şiroveyên arkeologên jêhatî, bi çavekî rex- negîr bixwînin. Hûn dê met- tel bimînin ku pêmayiyên heyama Zarathuştra tune ne. Bila ev yek me bêzar neke. Bi înad em li pêmayiyên kenîştên êgir bigerin. Her çiqas ji hev de ketî bin jî, mirov li ser delîlên ku mane hûr bibe, wan binirxîne û bigihîje hinek encaman. Bi taybetî jî kenîştên Mîthra yên ku li cîhanê pir in binirxîne, delîlên ku li ser dîwarên wan bide ber delîlên ku di pirtûkên Zerdestiyên de ne. Dema mirov van delîlan

orjînal, 72 heb têne pejirandin. Dibe ku di nav 52 heb Gathayên wînda de navê Mîthra hebe. Lê dîsa jî divê mirov bi şik li delîlên derbarê vê babetê de binêre.

d) Delîlên Zimanzaniyê

Delîlên derbarê zimên de, ji tabletên kîlê, ji nivîsarên zinaran û çavkaniyên din têne bi dest xistin. Em mînakên xwe bi Zarathuştra didomînin; helbet em dê ji Gathayên nivîskî û jiberkirî, yên ku heta niha jiyîne sûdê wergirin. Gatha metnên ku di Avestayê de bi zimanekî şîrî hatine nivîsin in. Ev metn ji Zarathuştra mane. Weke ku min li jor jî got Gatha di hivdeh sureyan de hatine berhev kirin. Zimanê Gatha gelekî kevn û seretayî ye. Bi zimanê Îndo-Ewropî, beşa Îranî hatine gotin an jî nivî-

barê naverok û taybetiyên wê de, agahiyên hêja hîn bibin.

Di lêgerîna ku min çekirî- bû de, di navbera peyvên ku di Gathayan de hatine bikaranîn û Kirdkî de min pêwendiyê xurt dît. Peyvên hevpar ji 600 î bêtir in. Divê ku were pirsîn: Di navbera hemû zimanên Îranî de pêwendî heye. Rast e. Lê em dikarin hinek delîlên din jî bikar bînin. Wê demê nêzîkaiya zimên dê xebata me xurt bike û em dê hêsanîtir bikaribin bibêjin ku Zarathuştra li Medyayê ye. Min xebata xwe ya derbarê vê mijarê de bi awayekî têkûz qedendibû (li xebata min a bi navê Gathayên Zarathuştra binêrin).

Gatha bi awayekî din jî dikarin ji me re bibin alîkar. Gotina, "mirinê dûr dike..." bi kêrî me tê. Ev gotin rast û

rê qala "Homa" dike. Di Avestayê de, peyva "Homa" û rengdêra "mirinê dûr dike" di heman wateya de hatine bi kar anîn. Weke ku tê zanîn sureyên Avestayê yên nehemîn, dehemîn û yazdemîn, ji Homa re hatine diyarî kirin. Min, ev sure wergerandibûn û tevî şiroveya wan belav kiribû. (Li xebata min a bi navê Mîtolojiya Aryan binêrin.) Di van hemû sureyan de, "Homa" û "Homayê pîroz ê ku mirinê dûr dike" di yek wateyê de hatine bi kar anîn. Tiştêkî pir girîng û balkêş e ku li tevê cîhanê, bi tenê li Kurdistanê peyva Homa dijî. Kurdên ku bi kirdkî diaxivin, ji xwedê re "Homa" dibêjin. Ev yek ji ber çavê lêkolînerên Rojavayî winda bûye. Haya war ji vê rastiye tune. Heke bizaniyana dê îro delîlên xurtir, pêşkeş bikirana. Peyva homa di navbera mîtolojiya ku di Avestayê de derbas dibe û di civaka kurd a îroyîn de pîreke xurt ava dike.

Bi vê destnîşankirinê dixuyê ku zimanzanî çiqas girîng e ji bo mijara me.

e) Antropolojiya Fizîkî

Di lêgerîneriya dîrokê de, antropolojiya fizîkî beşeke girîng e. Ev beş, bi taybetî li zankoyên Cambrîdge û Kolumbîa û tevê cîhanê weke beşeke alîkar tê pejirandin. Pêwendiya di navbera dest û rûyê mirov de, dikare pêwendiya mirovên heyama kevnare û yên civaka îroyîn derxe holê. Lê dîsa jî, lêgerînerên van zankoyan ji bîr

nakin ku nîjad di pêvajoyeke pir dûvdirêj de tê guhertin û xwerutiya xwe winda dike. Ji ber vê yekê Antropolojiya fizîkî bi tenê weke beşeke alîkar, belê weke alîkareke girîng tê pejirandin.

f) Nivîsarên destkî, yên li ser keviran û hemdem (contemporary)

Alîkarekî ku lêgerînerên dîrokê li pey digerin û jê sêde werdigirin û weke delîl dipejirînin, nivîsarên destkî yên li ser keviran û hemdem in. Di pirêzê de, her gav gengaz nîne ku mirov xwe bigihîjîne delîlên ku rast û rê bi tiştê ku mirov vedikole re têkildar bin. Hinek çaran derbarê tiştê ku mirov vedikole

de tu tişt li rastmalê tune. Lêgerînerên ku derbarê Bîrêz Musa, Îsa û Zerdeşt pêxember de dixebitin, ji ber vê yekê gelek astengiyan dibînin. Her çiqas cihû dibêjin gelek beşên Ahîta Kevanare rast û rê berhema birêz Mûsa ye. Lê gelemperiya lêgerîneran dibêjin ev nivîsarên hanê piştî wî demê dûvdirêj, bi destê hevalbendên wî hatine nivîsin. Zimenê di van nivîsaran de ji hev cihê ye. Mêjûya wan ji hevdû nagre. Delîlên wiha, lêgerînerên Tewratê yên jêhatî mafdar dikin ku Ahîta Kevanar rast û rê berhema Mûsa nîne. Ev lêgerîner xwediyê delîlên xurt in. Lê yên lihemberî wan, delîlên qels ên ku bêhna baweriyên ji wan tê, yên ku bi xurtî û li gorî baweriyên olî derdixin pêş in. Di vê navê de, hinek lêgerîner ewqasî pêşve diçin, dibêjin, ji xwe bi navê Mûsa tu kes nejiyaye.

Şensê lêgerînerên ku derbarê Zarathuştra de, dixebitin heye. Lewra, di destê wan de, Gathayên ku nivîsarên bijarte ne hene. Her kes li ser hem fikr e ku ev nivîsarên Zarathuştra ne. Her çiqas wiha be jî, di navbera Zarathuştra, Gatha û van berheman de nivîsarên hemdem nayên dîtîn. Lê beriya zayîne 500 salî û pê de gelek nivîsarên ku bi destê Greko-Romenan hatine nivîsin û derbarê Zarathuştra de gelek îşaretan didin peyda dibin. Hinek ji van nivîsaran rast û rê, hinek jî ne erast û rê ne. Gelek çavkaniyên weke "pirtûkên Maguyan" Gere-

Şensê lêgerînerên ku derbarê Zarathuştra de, dixebitin heye. Lewra, di destê wan de, Gathayên ku nivîsarên bijarte ne hene. Her kes li ser hem fikr e ku ev nivîsarên Zarathuştra ne. Her çiqas wiha be jî, di navbera Zarathuştra, Gatha û van berheman de nivîsarên hemdem nayên dîtîn. Lê beriya zayîne 500 salî û pê de gelek nivîsarên ku bi destê Greko-Romenan hatine nivîsin û derbarê Zarathuştra de gelek îşaretan didin peyda dibin.

ko-Romenên ku dibêjin ez xwediyê 70 gotarê Zoroasterê me ehene. Dive ku neyê jibîr kirin ku navê Zarathuștra li ba Greko-Romanan, Zoroaster (li bi Greki-

keve holê û zelal bibe. Weke mînak em li ser Zarathuștra rawestin. Kevneşopên neteweyî yên weke Newrozê ku niha di nav gelê Kurdistanê de dijîn, pirên qewîn in.

vî pêxemberî ve girê didin.

Divê ku baweriyên van girseyên olî bêne dahûrandin, sedema wê were pirsîyarîkirin ka çima bi tenê li Kurdistanê ev bawerî hene. Bersiva van pirsan dê pir girîng be ji bo lêgerînerên dîrokê. Divê ku pirs ne ji rêzê bin. Pêwist e ku pirsên dorferêh bêne kirin. Heke weha nebe, encameke bi rêk û pêk dernakeve holê. Divê ku neyê jibîr kirin ku li Kurdistanê ji xeynî ola Zerdeştîyê, ola Manî jî jiyiye. Divê ku cudahiya di navbera van her du olan de, têkûz bête nixandî, her du ol baş bêtin

Divê ku pêmayiyên baweriyaya olî yên veşartî û eşkere, yên mirovê îroyîn, bêne vekolîn. Pir û pêvendiya di navbera baweriyayan û rabirduyê de, dê gelek derfetan bide ji bo ku tiştê dîrokî yê ku vekolîn li ser çêdibe, derkeve holê û zelal bibe.

yan) û Zoroaster (li Romanan) ye.

Nivîskarên Greko-Roman derheqê nasnameya Zarathuștra de dibine sê beş:

A) Zarathuștra ji Baktiriyayî ye.

B) Zarathuștra Medî ye

C) Zarathuștra Persî ye.

Ji ber ku naveroka van nîqaşan gelekî dûvdîrêj e, ez li vir nikarim binivîsim. Lê lêkolîneke min a têkûz a derbarê vê mijarê de, di nav weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stokholmê de der çû. Dawiya dawî zarathuștrayê ku magu ye ji Medî pê ve nabe yê tu kesî. Magutiya wî ji aliyê Gereko-Romanan ve hatiye destnîşan kirin. Hatîye gotin ku Magu jî Medî ne.

g) Delîlên Mîtolojîk

Divê ku pêmayiyên baweriyaya olî yên veşartî û eşkere, yên mirovê îroyîn, bêne vekolîn. Pir û pêvendiya di navbera baweriyayan û rabirduyê de, dê gelek derfetan bide ji bo ku tiştê dîrokî yê ku vekolîn li ser çêdibe, der-

“Homa” pireke zaf qewîn e. Jî xeynî van, delîlên mîtolojîk û giranbiha yên Êzidiyan û yên Elewiyên kurd me bi

zanîn û felsefeya wan were dahûrandin.

h) Delîlên Derbarê Erdnîgariyê De

Girîngiya erdnîgariya tiştê ku tê vekolîn heye.

Ez van nîqaşan, tevî îşaret û delîlên ku min bi ser ve zêde kirine diweşînim. (Binêrin li Zerdeşt, Pêxemberkî ewil ê kurd, di nav weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stokholmê)

Lêgerînvaniya dîrokê bi qasî ku tê gotin bêjan nîne. Heke lêgerîner bêyî ku amade û gihîştî bin hinek tiştan binivîsin û benbemên ku wan afirandine bêyî ku rexne li wan bê girtin, bêne weşandin û bêne xwendin, ew dê gelek agahiyên çewt têxin serê mirovan

Tiştê ku lêkolîn derbarê wî de çêdibe, qewm, gel an jî kes li ku derê jiyiyê. Deverango erdnîgarî delîlên xurt dide lêgerîner. Em dizanin ku ji gelan re, bi taybetî jî, ji gelên rojhilata navîn re, di pêvajoya dîrokê cihêkî xweser û sabît tune ye. Gel her dem geriyane, çûn û hatine. Sumerî ji Bakur, ji Zagrosan, daketine Mezrobotan a Başûr, ev dever ji xwe re kirin cih û war. Akadî ji hin cihên din, ji Rojava hatine û bûne cîranê wan. Ji xwe çîroka Arayanê ku li vê herêmê bi cih bûne tevlihevtir e. Hê jî serpêhatiya Aryanên tê nîqaş kirin. Ji ber vê yekê, dema ku lêkolînên arkeolojîk ên ku bi daneberhevki çêdibin, lêkolînên zimên û îşaretên Antropolojîk bi hev re bêne nirxandin, wê demê girîngiya erdnîgariyê derdikeve holê. Cihê ku Zarathustra lê bûye, an jî cihê ku ew lê jiyiye her dem hatiye nîqaş kirin. Hê jî tê nîqaş kirin.

ENCAM

Weke encam em dikarin wiha bibêjin: Lêgerînvaniya dîrokê bi qasî ku tê gotin hêja nîne. Heke lêgerîner bêyî ku amade û gihîştî bin hinek tiştan binivîsin û berhemên ku wan afirandine bêyî ku rexne li wan bê girtin, bêne weşandin û bêne xwendin, ew dê gelek agahiyên çewt têxin serê mirovan. Divê ku lêgerînerên kurd baş bizanin ku gelek hêzên ku dixwazin neteweya kurd ji qada dîrokê winda bikin, di kemînê de sekinîne. Ji ber vê yekê divê ku lêgerînerên kurd bi hiş û bi awayekî baldar bixebitin. Heta ku xwe baş amade bikin û têr bigihîjin, divê ku sebrê bikşînin. Piştî vê merhaleyê binivîsin. Wê demê dê berhemên ku pir hindik çewtî tê de hene binivîsin. Ya ku li wan tê jî ev rê ye.

Çand Stranên Zerduşt

Transkrîpsiyon:

Ehmed Şerîfî

Xurşîd Yeşît (Pesendî Xor)

XOR

Çekamey tîşik û espî spî
Şadman û kuit
Serwerî pîrozî zana
Bê Merig xûdayan asa
Serawjêr dêyte xuwar
Zerduşt wesay fermowe
Her wa bê

Horî 1

Heta biweşê û bidirexişê
betirefî sitayg û
pesand
kelol û matim
Sikoy tîşk û nuwêjî
rûnakî
Hovtirîn gerdûney bi-
dew, le katî helatin
Le satî cêwarbûnî-tîşk-
Sed hezar le eyzedekan,
bo tîşk cinînî xor
Radeperin dên
Heta em mezinî û şiko-
ye berewxuwar bênin
Ewan mizgênî bexişî
em xak en
Bo bûjanewey behar û
hûşyarî
rêge û gotey raşit û başî
gelan

Horî 2

Katê ke xor heldê
Zewî Yezdan dafirê

Awî rewan û
Kaniya û rubar, her we-
sa ziriyanan dejînewe

Horî 3

Ah [xuway ne xuwasite]
eger mirdbay ey tîşik
Le gel dêw û dirinc û
hezar serekan, belan
Çiman deba kirdiba
Çak û başekan ke bêmal
û xêw awaren
Sergerdanin
deba çiyân kirdiba

Horî 4

Ewiy ke le tîşika ye
Be suwarî esip û mîranî dê
hatuwe
Yane dê
Heta tomarî tarîkî û reşî
têkewe pêçê
Heta hogirî û kenîn û
xoşewîstî zal ka
Ewî ke wa evîndarane
bangihîştinî keyn

Bize û hogirî û şadîman
bang kirduwe
Aw û sorêtay haye hayî
Teniya her ew in

Horî 5

Ez lew im gêrawetewe
giyanî giyanan
Belê: Awat û amance
kantanim
bang hêşitin kirduwe
Ke ew dilovan û mêhi-
rawerî riziq û rojiye
Be hemû derd û pejare-
yewe
Hezar perî perîşanî bo
heramiyan, helal sipêrû
çalakane dê
Ez ewey ke le naw ma-
nig û rangelî rojanetane
debûre.
Sitayîş dekem.

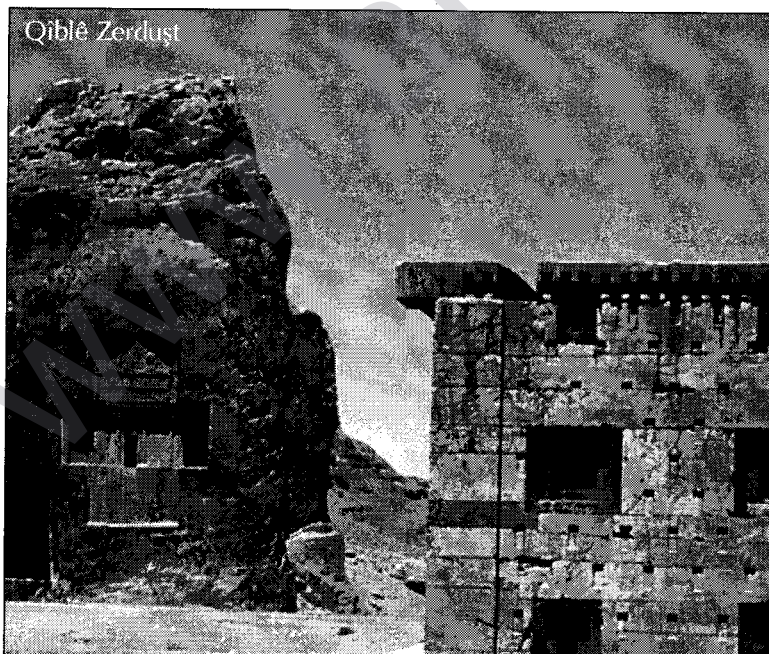
Horî 6

Her ke: Le nuwêjê bibi-
mewe, bê biyanu gazî de-
kem.

Ewey ke
Ke wek nûrî tîşikî şadî
hênerî sozîtan debînim.
Ew:
Yor,
Kale seherî ber beyanî,
le yalî esipî
Detîkê
Ke waye berhemî dar
noşî bîr yo bênin
Ke be ser sipiyay xorêk da
Pê dekenê
Bîrî pak û gotarî gula-
say eywe
We kirdewetan
Kirdewey beriz û resa,
resa, resay
Yengehe hetam

Horî 7

Yeta ahû
Silawit lê bê ey nûr
Yeta ahû
Silawit lê bê ey mezîni
Yeta ahû
Silawit lê bê ey mirov.

Qiblê Zerdûst

Ferhengok:

- 1- Xursîd: hetaw, xor, avta, roj, roc
- 2- Yesît: pesend, sitayîş, heldan, te-
rifkirdin
- 3- Çekame: hozan, şîer, helbest
- 4- Tîşk: nûr, nûrî xor, tirêj
- 5- Ser wer: mezin, gewre, kelem-
per, hêja
- 6- Hore: goranî, awaz, stran
- 7- Betiref: bedhal, zar, zebûn
- 8- Sitayîş: situden, pesendkirdin
- 9- Kelol= Zar û zebûn-xirab-bêhal
- 10- Gerdûn=Felek-asîman-çerxgerdûn
- 11- Xak= Ax-zewî-cîhanî hestî
- 12- Bîjanewe=Jîyanewe-hestane ser pê
- 13- Rubar= Çem-çom-Rûdxane
- 14- Heramiyan=Karî xirap-napesand
- 15- Yange hatam=Goteyekavîstaiye
- 16- Yeta ahû= Goteyekavîstaiye

Ji Aliyê Binyadî Ve Lêkerên Me

ZANA FARQÎNÎ

Di vê xebata xwe de min xwest ku ez li gorî zanîn û baweriya xwe hinek mijara lêkeran ronî bikim. Ji ber ku gava em pirtûkên li ser rêzimana kurdî li hev dixin, em dêhna xwe didinê ku tiştên li ser lêkeran hatiye gotin û senifandina ku ji bo wan hatiye kirin, hev nagirin. Tevliheviyek di wan xebatan de xwe dide der. Ev tevlihevî, ne tenê di warê navlêkirina lêkeran de, di warê senifandina wan de ye jî.

Eger em baş bala xwe bidine pirtûkên li ser rêzimana kurdî yên F. Huseyn Sağıç, Celadet Bedirxan û Roger Lescot, Qanatê Kurdo, Mûrad Ciwan, Kemâl Badıllı ... û A. Bali em dê vê rewşê bi terhekî têr baş bibînin. A rast, di destpêkê de ez fikirîm ku ez li ser gotin û raveyên wan ên der barê lêkeran de xebatek lêkolînî bikim. Lê ez tê fikirîm ku mijar dê pir berfireh bibe û dê bibe mîna xebateke rexneyî ya li ser xebatên wan. Her wiha ez jî dê ji mebesta xwe ya bingehîn averê bibûma. Ji lew re r. in ew fikra xwe ya ku di destpêkê de ji min re çêbûbû, terikand.

Tiştêkî din jî divê bê aşkerêkirin, ku ew jî ev e: Ji bo ku mijar belawela nebe û mebesta me ya hîmî winda nebe, me tenê ji aliyê binyadî ve lêker hildan destê xwe. Wekî ku tê zanîn lêker ligel ji aliyê binyadî, ji aliyên erkî, kirdeyî û teşeyî (formî) ve jî tene senifandin.

Em dubare bikin, dabaşa vê xebatê tenê ji layê binyadî ve lêker in. Me awayê din li derveyî wê hiştin.

Bi awayekî gelemper, ji hêla binyadî ve lêker li çar biran lêk ve dibin, ango dibinê çar beş:

- 1) Lêkerên sade
- 2) Lêkerên çêkirî
- 3) Lêkerên hevedudanî
- 4) Lêkerên biwêjî

1) Lêkerên sade

Ji wan lêkeran re tê gotin ku ew ji berê de bi tena serê xwe hene û bi alîkariya çu pirtik û qertafî nehatine çêkirin. Her wekî ji nav jî xuya dibe, tenê ji peyvekê hatine pê û sade ne. Ji lew re ji wan re lêkerên resen û xwerû jî tên gotin. Ji bo lêkerên sade em çend nimûneyan bidin: *kirin, dan, firotin, bûn, firîn, hiştin, stendin, xwestin*

2) Lêkerên çêkirî

Em dikarin van lêkerên çêkirî bikin du beş û wisa li ser wan rawestin:

a) Ew di hîmê xwe de ne lêker in. Ew ji peyvên celebên navdêran, bi gotineke din ew an ji navdêrekê an jî, ji rengdêrekê hatine çêkirin. Ev lêker bi alîkariya sê parkîtan (paşgiran) tene pê. Ez vê jî bibêjim ku di pirtûkên li ser gramera kurdî (kurmancî) de, heta niha ez rastî parkîta *-andinê* tenê hatime.

Ev parkît ev in: *-andin, -ijandin, -isandin*

Bi van parkîteyên lêkerçêker, ji navdêr û rengdêran lêkerên gerguhêz (têper, derbasî, gerandî) tene çêkirin. Nimûne:

nav + andin = navandin

hundir + andin = hundirandin

germ + ijandin = germijandin

nerm + ijandin = nermijandin

rep + isandin = repisandin

tep + isandin = tepisandin

Ji bo rewşa wan a negerguhêz (netêper, nederbasî, negerandî) jî parkît ev in: *-în, -ijîn, -isîn*

nav + îin = navîn

hundir + îin = hundirîn

germ + ijîn = germijîn

nerm + ijîn = nermijîn

rep + isîn = repisîn

tep + isîn = tepisîn

b) Ev di hîmê xwe de lêkerên sade ne. Bi alîkariya pêrkîtên (pêşgirên) lêkerçêker, ji lêkeran lêker tene çêkirin. Em van pêrkîtên lêkerçêker jî dikarin di du beşan de vekolin:

I) Ev pêrkîtên lêkerçêker (ku hinek wan mîna daçekên lêkerçêker jî bi nav dikin), bi tena serê xwe ne xweyî tu wateyî ne. Tenê gava tên pêşiya lêkerê, dibin sedem ku wateyeke din ji lêkerê re çêbibe. Ên ku me ew selmandine an go peyîvandine ev in: *ber-*, *da-*, *der-*, *hil-*, *ra-*, *ro-*, *ve-*, *wer-*

Hema em yekser ji bo van, nimûneyan bidin:

ber + dan = berdan

ber + anîn = beranîn

da + dan = dadan

da + kirin = dakirin

der + anîn = deranîn

der + xistin = derxistin

hil + dan = hildan

hil + avêtin = hilavêtin

ra + dan = radan

ra + çandin = raçandin

ro + kirin = rokirin

rû + niştin = rûniştin

ve + dan = vedan

ve + xwarin = vexwarin

vê + ketin = vêketin

vê + xistin = vêxistin

wer + kirin = werkirin

wer + gerandin = wergerandin

Der barê van neh pêrkîtên

lêkerçêker de me divê ku em çend gotinan li ser *hil-*, *ro-* û *wer-*ê bibêjin; **hil-** wekî **hel**, **ro-** wekî **rû** û **wer** jî wekî **wel** di nav gel de derdikevin pêşiya me. Ji xwe di zimanê me de dengên /e/ û /i/, /l/ û /r/, /o/ û /û/ bi hev diguhirin. Em di nivîsa xwe ya bi navê "**Di kurmancî de guherîna dangan**" de bi dîrfirehî li ser vê mijarê rawestiyabûn, ku di hejmara 2. a Zendê de derketibû. Nimûne:

hilkirin helkirin

rûniştin ronîştin

wergerandin welgerandin

Der barê **ro-**, û **rû-** yê de pêwistî bi gotina çend peyvan heye. Di kurmancî de bi vê pêrkîta lêkerçêker ez heta niha rastî sê lêkeran hatime: rokirin, rûniştin û rûdan. Îcar me divê ku em bî ser pêrkî-

Eger em baş bala xwe bidine pirtûkên li ser rêzimana kurdî yê

F. Huseyn Sağınç, Celadet Bedîrxan û Roger Lescot, Qanatê Kurdo, Mûrad Ciwan, Kemal Badîllî ... û A. Bali em dê vê rewşê bi terbekî têr baş bibînin.

A rast, di destpêkê de ez fikirîm ku ez li ser gotin û raveyên wan ên der barê lêkeran de xebatek lêkolînî bikim.

Lê ez tê fikirîm ku mijar dê pir berfireh bibe û dê bibe mîna

xebateke rexneyî ya li ser xebatên wan.

tên xwe yê lêkerçêker ku me ew (*ro-*, *rû-*) eynî pêrkît pejirandine. Ji ber ku ev her du pêrkît, ji layê kok û rehê ve yek in. Di kirmanckî (kirdkî, zazakî) de **rûniştina** me **roniştene**.

Der barê *hil-*, û *hel-*ê de jî em vê daxuyaniyê bidin: Di kurmanciya xwarê (sorani) û di kirmanckî de di şûna pêrkîta *hil-a* me de *hel* tê bikaranîn. Nimûne:

hilketin helkewtin

(bi kurmanciya xwarê)

hilkirin helkerdene

(bi kirmanckî)

Ez vê gavê nikarim der barê teşeyê wan ên kevn de zêde tiştan bibêjim. Li ser wan hinek raman bi min re çêbûne, lê niha têrî nakin. Ji lew re ez vê dabaşê zêde venakim.

Ez li ser çê-yê jî dixwazim çend gotinan derpêş bikim. Ew niha mîna pêrkîteke lêkerçêker derdikeve pêşiya me, lê ew di rastiya xwe de ne daçek e. Çawa ku em dibêjin filan tişt çêbû hin ji me jî dibêjin *durist* bû, peyva çêbûn û *duristbûn*, an jî çêkirin û *duristkirin* heman tişt e, hemwate ne (*sînonîm* in). Bi gotineke din çê û *durist* yek tişt e û bi serê xwe xwedî wate ne, lewma ew di hîmê xwe de ne pêrkîteke lêkerçêker e. Hema em dikarin wê (*çê*) mîna pêrkîteke lêkerçêker a awarte bijimêrin.

II) Ev pêrkîtên lêkerçêker ku em dê li ser wan rawestin, ew jî di hîmê xwe de ne da-

çek in. Lê bi qonaxa demê re wisa bûye ku li pêrkîtan da-geriyane û bi saya wan ji lêkaran lêker hatine pêkanîn.

Ew jî ev in: *jê-, lê-, pê-, tê-*
Ev bi awayên *jêk-, lêk-, pêk-, têk* jî tên bikaranîn.

Ji bo van em çend lêkeran ji bo nimûne pêşkêş bikin:

jê + kirin = jê kirin
lê + kirin = lê kirin
pê + kirin = pê kirin
tê + çûn = tê çûn

Lê ev pêrkî di rastiya xwe de cînavkên veşarî ne, ku tenê kesên sêyemîn ên yekejimar dinimîn, çî mê û çî jî nêr. Nimûne:

kiras ji wî/wê bike

kiras jê bike

avê li wî/wê bike

avê lê bike

dest bi wî/wê bike

dest pê bike

rûn di wî/wê diçe

rûn tê diçe

Wekî ji van nimûneyan jî dixuye, **jê** ji daçeka/jî/û ji cînavka kesê sêyemîn a yekejimar /wî/wê/yê; **lê** ji daçeka/li/ û ji cînavka kesê sêyemîn a yekejimar /wî/wê/yê; **pê** ji daçeka/bi/ û ji cînavka kesê sêyemîn a yekejimar/wî/wê/yê; **tê** ji daçeka/di/ û ji cînavka kesê sêyemîn a yekejimar /wî/wê/yê hatiye pê. Ev pêkhatin (an jî li gorî hin devokan ev pêhatin) ji ber bi ser hev de hatina daçek û cînavkan hatine çêbûn.

Me divê ku em li ser cînavkeke me ya din a veşarî jî

rawestin, ku tenê kesê sêyemîn a yekejimar dinimîne, çî mê çî nêr. Ev cînavka me -ê ye û tê dawîya lêkerê. Nimûne: *Min nan dayê*

Ez defterê didimê

Ez çûmê

3) Lêkerên hevedudanî

Ev lêker ji navdêrek (an jî rengdêrek) û ji lêkerekê çêdibin. Ji van lêkeran re lêkerên alîkar jî tê gotin. Hin ji van lêkeran ev in: *kirin, bûn, dan, xwarin, ketin, xistin, girtin, man*

deyn + kirin = deyn kirin

sor + kirin = sor kirin

teng + bûn = teng bûn

bar + bûn = bar bûn

bang + dan = bang dan

reng + dan = reng dan

sond + xwarin = sond xwarin

gef + xwarin = gefxwarin

nexweş + ketin = nexweş ketin

kêm + ketin = kêm ketin

masî + girtin = masî girtin

kêm + girtin = kêm girtin

buha + xistin = buha xistin

nexweş + xistin = nexweş xistin

dereng + man = dereng man

rût + man = rût man

4) Lêkerên biwêjî

Lêkerên biwêjî ew lêker in ku bi hindikî ji sê hêmanan têne pê. Ev lêkerên biwêjî ji daçekê, ji cînavkeke kesîn a yekejimara kesê sêyemîn an, ji cînavka "hev", an jî, ji navdêrekê (rengdêrekê) û ji lêkerekê -ev lêker dibe ku sade, çêkirî an jî hevedudanî

be- çêdibe. Nimûne:

bi hev kirin

bi wî şad bûn

ji hev çûn

ji wî vekirin

li hev dan

li wê wergerandin

di hev werkirin

di wê dan

bi serî kirin

bi pêş xistin

ji çek kirin

ji çav derketin

li paş man

li serî ketin

di nav re çûn

di dev re avêtin

Di dawiyê de ez vê bibêjim, heta ji me hat em neketin nav kitekitan (teferûatan), bi awayekî serkî lê bêyî ku mebesta me winda bibê, me xwest em ji aliyê bin-yadî ve lêkerên xwe bisenifînin. Em tiştêkî din jî bibêjin, ku di warê têtîngên (terîmên) rêziman de enflasyonê heye. Her kesê ku dest avêtiye xebata ser ziman, li gorî xwe têtîng çêkirine. Ji ber vê yekê jî termînolojiyek tevlihev hatiye himatê. Mirov şaş dimîne kîjan peyvê bi kar bîne.

Min bi xwe, heta ji min hat min têtîngên Celadet Bedirxan ên der barê rêziman de bi kar anîn. Ji ber ku min nexwest ez bi xwe jî di vî warî de bibim sedemê germo û sergêjiyêke din. Jixwe têra xwe aloziyên me hene.

KOÇBERIYA KURDAN Û EGERÊN WÊ

AHMET KAYA

(Wergêr: Memed Serhedî)

Destpêk

Mirovahî ji destpêkê heta roja îroyîn herdem di nav liv û lebatê de ye. Ji ber egerên leşkerî, çandî, olî, ramiyarî, mercên erdnîgar û karîgeriya kîşwerê koçberiyê herdemî rû daye. Belam bi pêşveçûna qapîtalîzmê re di qarakerê koçberiyê de guherînan mezin derketine himatê.

Koçberiya ked û sermayeyê bi qapîtalîzmê re mora xwe li dîroka mirovahiyê xistiye. Qapîtalîst ji layekî ve sermayeya xwe li jêderkên darînga xav, warên pazare û keda erzana dinirxînin, ji layê din keda erzana dişînin cihên ku nîrxê wan lê ne û bi vî rengî dixebitin. An jî bi pergal (sistema) a ku afirandine re kedê dişînin cih û warên ku wêberhênan (yatirim) lê zêde û gur e.

Netewebûna ku bi derketina qapîtalîzmê re hatiye pê; di heman demê de parvekirina deshilatdariya qapîtalîst an û li gorî vê dîzaynkirina hêmanên aborî û gelhe (nûfus) yê ye. Ji bo vê jî di navbera mirovan de cudahiyên ku di radeya nijadperestiyê de ne hatine kirin û koçber-

kirin pêk hatine. Hema bêje komelkujî derketine holê.

Kurdan jî ji vê pêvajoyê para xwe standine. Ji layekî mafên xwe yê neteweyî bi dest nexistine û sermaye necivandine ji layê din ji koçberî û qirkirinê bê par nemaye.

A-“DI SERDEMA KOMARA TIRK DE KOÇBERIYÊN GIRÎNG Û EGERÊN WAN”

Carinan, bandora egerên siyasî û olî giran bin jî egera

Mirovahî ji destpêkê beta roja îroyîn berdem di nav liv û lebatê de ye. Ji ber egerên leşkerî, çandî, olî, ramiyarî, mercên erdnîgar û karîgeriya kîşwerê koberiyê herdemî rûdaye. Belam bi pêşveçûna Qapîtalîzmê re di qarakerê koçberiyê de guberînan mezin derketine himatê.

bingehîn a tevgerên aborî ye. Rûdanên koçberiyê ji qonaxên gelek kevn dest pê kir. Lê bi destpêka bi pişekariyê re gurbûn û pîrbûna gelheyê re, girîngtirîn bû. Ji ber egerên daxwaza ji pest û pêkutiyên civakî, olî û siyasî rîzgêrbûnê an jî ji daxwazên xwe gihandina hin armanca, ne tenê li welatê me li gelek deverên cihanê bi rengekî gur koçberî derkete holê.

Koçberiya derveyî ya herî mezin a sedsala dawî piştî şerên cihanê yê yekemîn û diwemîn derketiye holê. Welatê me jî ji bandora van şerên cihanê para xwe standiye û ketiye ber pêlên koçberiyê. Di gel Komara Tirkîyê ya ku di navbera van rûden û qewmînan ku di pêvajoya şerê cihanê yê yekemîn de derketine holê, hatiye avakirin, rewşa welatê me yê ku mêtîngeheke navneteweyî ye encamên girîng derxistine himatê. Ji van yek jî koçberî ye. Dema mirov li dîroka 70 salî ya Komarê dinêre xuya dibe ku koçberî li Kurdistanê di sê heyaman re bihuriye.

Ya yekemîn: Di çarçoweya statîkoya ku li welatê me

pişti şerê cihanê yê yekemîn hate pê de (Bi peymanî Lozanê re bû mêtîngeha Navneteweyî) di dema dageriya leşkerî de, pelçiqandina Serhlidanan û di encama wê de bi derxistina zagona iskanê re hate meşandin.

Ji bo ku rêber û ronakbîrên kurdan û gelê kurd ê welatparêz ji têkoşîna neteweyî qut bikin û wan di hundirê Tirkiyeyê de bihelînin metodeke bi vî rengî hate şopandin. Gelê me yê ku di çarçoweya zagona iskanê de hate koçberkirin, bi destê dewletê li gelek herêman hate belavkirin û bi cih kirin. Li Ege, Trakya, Marmara û bi taybetî jî li Anadola Navîn hate bi cih kirin. Dema li nexşeya Tirkiyeyê tê nêrîn, xuya dibe ku di konevaniya bicihkirinê de gelê me bi taybetî li Anadola Navîn û ba-

jarên Tirkiyeyê yê din tê bi cih kirin. Li bajarên wekî Edene, Yozgat, Kayseriyê ku li ser tixûbê Tirkiye û Kurdistanê ne, konevaniyên neteweperest û nîjadperest tên meşandin û pêwendiyên gelê me yê li Kurdistanê û yê koçber tê qutkirin. Dibin Sedem ku kurd li herdu aliyan jî bi neteweperestiya tirk re rû bi rû bimînin. Ger beşek ji gelê me yê koçber di pêvajoya demê re vegeyriyabe welêt jî, beşê din li herêmên ku lê sirgûn bûye maye û jiyana xwe li wir domandiye. Dîsa her çiqas beşek ji van heliyabe û nasnameya xwe windakiribe jî, beşê din li gor dab û nêrit û kevneşopiyên kurdan jiyana xwe didomîne. Mirov dikare bibêje gelê me yê li van herêman bi rengekî çalاک piştgiriya têkoşîna azadiyê dike. Pêkan e ku di nav

gerîla de kurdên Koçisarî, Karamanî, Konyayî û Kirşehirî bêne dîtin. Tirkiyeya ku di şerê cihanê yê diwemîn de bi pêşveçûn û rûdanên aborî û siyasî yê cihanê rasterê bi împeryalîzmê ve hate girêdan, kete nav guherîn û sazûnêke nû. Di vê serdemê de welatê me yê ku bi awayekî leşkerî hate dagirkirin û bindestkirin û di warê aborî û siyasî de kete bin nîrê dewletê, koçberiya bi meseta aboriyê bi xwe re anî. Ev pêvajoya ku di 1950'an de dest pê dike û di 1960-70 an de bi lez û bez dibe li welatê me heya koçberiyê ya diwemîn tîne pê. Di vê demê de carinan egerên ramiyarî xuya bin jî egerên aborî girantirîn in. Di serdema ku ji ber hêmanên aborî koçberî pêk hatiye de, koçberî li Deryaya Reş a ku zêde lê wêberhênan (yatırım) nebûye û welatê me yê ku ji bo mebesta mêtîngeriyê jêderkên wî jê derxin, wêberhênan pêk hatiye. Bo nimûne; Dema mirov li Stenbola ku ji layê aborî ve têr û tijî ye dinêre koçberiya kurdan li wir roj bi roj zêde dibe û di nav gelheya giştî de rêjeya kurdan bilind dibe. Mînak; Dema li "tabloya 1." tê nêrîn, xuya dibe ku di hejmartina gelheyê ya 1950'an de gelheya Stenbolê bi giştî mîlyonek 167 hezar e û ji vê hejmarê û ji vê hejmarê tenê ji sedî 5 ji gelheya welatê me

pêk tê. Ji vê heyama ku Koçberiyê nû dest pê kiriye hetanî 1980'yî hêza ked, sermaye û mêjî zêde bûye û ji sedî 12'yê gelheya Stenbolê ku 4 mîlyon 742 hezar e gelê me ye. Ev rêje derketiye ji sedî 13'ê gelheya ku di 1985'an de 5 mîlyon 843 hezare, ji sedî 15'ê gelheya ku di 1990'an de bi tevayî 7 mîlyon 309 hezar e. Yanê di hundirê gelheya Stenbolê ya ku her roj zêde dibe de rêjeya hejmara gelheya kurdan jî zêde dibe û koçberî bi lez dibe. Ji xêynî vê, hejmar rastiyeke din jî eşkere dikin ku koçberiya ji welatê me ji rêjeya bilindbûna gelheya Stenbolê zêdetir e. Dema mirov li ser hûr dibe, xuya dibe ku koçberiya kurdan ne tenê li Stenbolê, li gelek bajarên din jî xwe dide der. Ev jî nîşan dide ku guncaneke (Hacim) mezin derdikeve holê. Dema li metropolên din jî tê mêzêkirin îstatîstîk diyar dikin ku di rêza koçberiyê de, rêjeya koçberiya kurdan ji ya Deryaya Reş zêdetir e. Bi bilindbûna şer re,

bi taybetî jî di 1990'an de kirinên dewletê wekî hemî îstatîstîkan, agahiyên derbarê Stenbolê jî serobin kirin.

Yek ji bajarên dîr ên ku herî zêde koçê didin stenbolê jî Qers e. Rengîniyeke etnîkî ya lihevhatî ya bajarê Serhedê, Qersê heye. Ev rengîni jî kurd, tirkmen, ezerî û terekemeyan pêk tê. Qersê demekê bi sewalxwedîkirin, bi hilberîna penêr û şîr pêşveçûn û stewîn (olgunlaşma) a xwe pêk anîbû. Belam di van 15 salên dawîn de bi pêşveçûna teknolojiyê re di sewalxwedîkirinê de hilberîn kêmbûye. Di tevaya 70 salî de, di palûke (fabrika) yên ku vebûne de ji ber hin egeran hilberîn rawestiyaye, lewre jî ji Qersê koçberiyê dest pê kiriye. Qersiyên ku ji bo jiyanê baş û çak bajarê xwe terk kirine, li metropolan belav bûne.

Gelê me li cihên ku lê bûye penaber di jiyandê de leqayî gelek nakokiyan bûye û ji vê jî girîngtir bi pirsgirêka xwarin û tazîbûnê re, rû bi rû maye. Ji ber vê jî bi rêbazên li gorî xwe ketiye pey çare-

seriyan. Nemaze ji bo gelşa xwarinê û kincan çareser bike di sekforên teng û giran de kar kiriye û ji bo bicihbûnê jî berê xwe daye çêkirina kolît (Gecekondu) an. Kolît wiha tene nasandin: "Bêyî girêdana mijade (mevzuat) û hikumên giştî yên ku kar û barên avasazî û çêkirinê sererast dikin, li ser zevî û erdimên ku ne xwediyê wan in, bêyî destûra xwediyê wan çêkirina avahiyên bêdestûr" in. Di gel ku gelê me ji welatê xwe bi dek û dolabên konevanî tê dîrxistin û ji bo xulamî û xizmetan tê bikaranîn jî tu gelsên wî yên girîng û jêneveger nayêne çareser kirin û ji bo vê yekê hewldanek tune. Dîsa bi ser de jî em kolîtan encama, şer û çewsandinan nebînin û yên ku wan çêdikin tawanbar bikin emê têkevîne nav çewtî û safîtiyan.

Lê di serî de serokê Belediyeya bajarê mezin, İzmirê Burhan Özfatura û serok û birevebirên gelek bajaran herdem kolîtan hildiwêşînin û dixwazin kurdên ku ji ber şer revîne nekevin bajaran û rê li ber wan digirin. Bi têbîqên wekî vîzeyê dixwazin hevkar û nokerên wan tekevin bajaran lê yên ku wekî wan naponijîn asteng bikin.

Dîsa ji bo ku gel di binê qontrola xwe de bigirin li darxistina pêşnûme (Proje) yên wekî; "Pergalên Agahiyên Bajaran" di rojevê de ne.

TABLO 1

Jidayîkbûn	1950	1980	1985	1990
-Stenbol	53	40	38	37
-Deryaya Reş	12	19	21	22
-Marmara	8	8	7	6
-Ege-Deryaya Spî	4	4	4	4
-Anadola-Navîn	6	11	11	11
-Rojhilat û Başûrê Rojhilat	5	12	13	15
-Balqan	10	-	-	3
-Welatên Din	2	6	5	1

Çavkanî: DİE, Hejmar (Hezar)

Di gel van tiştan, mirov kolîtan bi navê Kurdistanê binavîne ne çewt e. Bi ser de jî mirovên ku li taxên kolît (gecekondû)an dijîn hema bêje ji heman bajar û herêmê ne. Kurdistan li aliyekî, mirov dikare rastî mirovên ji heman bajar û eşîra in were.

Bajar û metropol nikarin bersiva pêdiviyên koçberiya bêhed bidin. Awayê hilberîne û kar û bar ên gundiyên ku dev ji ax û zewiyên xwe berdidin û têne bajaran diguhere. Gunçan û hêza ku bikaribe bersiva vê çalakiya hilberîne bide û derfeta dîtina kar bide, ne li bajarên kurdan heye û ne jî metropol dikarin ve gelsê çareser bikin. Ev ê jî bi xwe re di warê aborî, çandî, cîvakî û siyasî de qêran û tengasiyan bîne. Li şûna mercên aborî yên ku hatine saz kirin çalakiyên ne rewa yên wekî dizî, şêlandin û mafya serdest dibe. Dema mirov barûdoxa aboriya Tirkiye û Kurdistanê dide ber

hev hebûna cudahî û ciyawaziya berbiçav li ser jiyana civakî jî bandorê çêdike. Karkerên ku ji welêt diçin û gelê me yê ku tê koçberkirin nîşanayeke girîng a ferqa aborî û civakî ya di navbera Tirkiye û Kurdistanê de ye. Lewre, kurd di nav jiyana civakî ya kolîtan û guhên taxan de hatine hîştin û kakilê wan hatiye valakirin. Ji ber vê dîsa li gel pûçbûna kulturî, nakokî û pevçûnên siyasî, çînî, neteweyî û olî jî dê derkevin holê û li şûna piştgirî û aşitîyê, ser û xirecirên derkevin holê. Li welatê me, pêla koçberiyê ya sêyemîn bi pêşveçûn û xurtbûna têkoşîna azadiyê re derketiye holê.

Têkoşîna azadiyê geşbû, belavbû, bû gelêrî û bi xwe re serhildan anîn û gihîşte radeya serxwebûna neteweyî; lê Komara Tirk bi rêbazên klasîk rê li ber negirt û nebû asteng. Vê jî bi xwe re koçberî anî. Komara Tirk ji bo ku rê li ber têkoşînê bigire û

têkiliya gel bi gerîla re qut bike û gel biçewisîne, ji gemaro (ambargo) yê bigire hetanî valakirin û şewitandina gundan û tevkujiyan gelek rêbazên cur bi cur bi kar anîn û gel ji welêt dûrxist.

Di navbera vê koçberiyê û yên din de ciyawazî û cudahîyên girîng hene. Herdu koçberiyên din di bin qontrol dewletê de pêk hatin. Bo nimûne; şerên cihanê yên yekemîn û duyemîn ji bo dewletê keys û derfetên konjokturel anîn pê û dewletê ji vê firsendê sud wergirt, berê xwe arasteyî kurdan kir û gelê kurd li gorî daxwaz û armancên xwe koçber kir. Di pêla yekemîn ya koçê de gel bi mebestên siyasî hate mişextîkirin û li cihên kifş û di-

Di navbera vê koçberiyê û yên din de ciyawazî û cudahîyên girîng hene. Herdu koçberiyên din di bin qontrol dewletê de pêk hatin. Bo nimûne şerên cihanê yên yekemîn û duyemîn ji bo dewletê keys û derfetên qonjokturel anîn pê û dewletê ji vê fersendê sud wergirt, berê xwe arasteyî kurdan kir û gelê kurd li gorî daxwaz û armancên xwe koçber kir.

yar hate îskankirin. Koçberiya duyemîn bi mebestên aborî derkete himate, ji bo xurtbûn û geşbûna pişekarî û sektora xizmetê, koçberiya çavkanî, sermaye, ked û mêjî hate rojevê. Lê belê di koça sêyemîn de mebest û konevaniyeke dewletê ya diyar nîn e. Berevajî vê di salên 1980'an de li gorî pêşveçûnên konjokturel ên cîhanê, bi pawan (tekel) ên navneteweyî re kete hevkarîyê û sermayeya xwe ya herêmî kire navliv û lebatê. Bi projeyên wekî GAPê berê xwe arasteyî Kurdistanê kir û îcar ne bi riya koçberkirinê, berevajî vê bi riya polîtîkayên ku di cih de mêtîngeriye pêk tînin kete nav hewldanê.

Belam, pêşveçûna tekoşîna rizgariyê meşandina vê polîtîkayê diwartir kir û cara pêşîn însiyatîfa wê ya ku li ser welatê me bi kar tîne asteng kir. Di vê serdema ku bi salên 1980'an re dest pê kir de, di mijara koçberkirinê de israra dewletê û li dijî vê di bin pêşengiya PKK ê de berxwedana gelê kurd pêk hat û ev pêvajoyê bi vî rengî bihurî. Di koçberiya ku pêk tê de israra dewletê û ji bo ku dûmahîka wê were kirinên leşkerî û siyasî diyar in.

Dewlet demekê ji bo ku koçberiyê qontrol bike kete hewldanê û ji bo vê hin polîtîka meşandin. Bi hineta "Projeya Serhildana Rojhilat

û Başûrê Rojhilat" bi îdfaya pêkanîna vegera gundan, dewletê xwest ku gel di bin qontrola xwe de, di gundên navendî de bi cih bike. Hate çesipandin ku mirovên ji gund û mezrayên xwe koçkirine li gel gelşên aborî di mijara ewlehiyê de jî ji bo desthilatdariya dewletê metirsî û tehdîtê derdixin holê. Bi îdfaya kesên ku ji çolteran hatine bajarên ji bo rêxistinên nehênî potansiyela xebatê ne û ger ev koçberî bido me wê ji bo ewlehiyê pirsgirêkan derxin, ketin nava liv û lebatê. Di xebateke derbarê vegera gundan de hate kirin de ji bo ku tiştêkî wekî gundên navendî (toplu olan) ku îsraîliyan bi navê kibûtz li

Di vê serdemaku bi salên 1980'an re dest pê kir de, di mijara koçberkirinê de israra dewletê û li dijî vê di bin pêşengiya PKK ê de berxwedana gelê kurd pêk hat û ev pêvajoyê bi vî rengî bihurî. Di koçberiya ku pêk tê de israra dewletê û ji bo ku dûmahîka wê were kirinên leşkerî û siyasî diyar in.

Filistinê tetbîq kiribû were kirin ketin xebat û lebatê. Ji bo vê ji fona îskanê ya Ewropa alîkarî hate xwestin. Lê ji ber ku yarmetî nestandin û gel eleqe nîşanî vê kirinê ne da û venegeriya ev proje xitimî û derfeta jiyane nedît. Ji bo kesên ku dê vegeriya gundan pêşî dê lêpirsîna ewlehiyê bihata kirin, nasnameyên nû bihata dayîn û dê bibûna xwedî statuyeye cuda.

Dema ku mirov li peywîr û tevgera wezîrê dewletê yê bi eslê xwe kurd e û ji mafên mirov an berpîrs e ku beşdarî daxuyandina vê projeyê bûye û peywîra wî veşartina qirçiran e Necmeddin Cevherî, wezîrê karê hundirîn Nahit Mentêşe, Serkaniya Giştî û Femandariya Giştî ya Cendermeyan, Şewirmendiya Gencîneyê, Waliyê OHALÊ Ünal Erkan, Waliyên ku li Herêma Awarte û Hesas peywîrdar in ên 22 bajarên mêze dike, diyar dibe tiştên ku diponijin bi tevayî ji bo mebesta şer e. Lê derketiye holê ku bi ser neketine, tiştên ku ceribendine encam û însiyatîfa tevgera azadiyê diyar e. Projeya vegera gundan û gundên navendî ya hikûmetên Refah-yol û Anasol-D yê tenê gotin e, ne pêkan e ku derfeta jiyane bibîne.

Dema ji vê hêlê ve bê nêrîn pêkan e ku mirov koça kurdan bike du beşan.

✓ Ya yekemîn: Koçberiya

ku di bin kontrola Komara Tirk de ku bi mebesta ji hêla aborî û konevartiyê ve sazkarîna mêtîngiriyê pêk hatiye.

✓ **Ya duyemîn:** Koçberiya ku di encama li dijî mêtîngiriyê berxwedan kurdan de derketiye holê.

Di herdu rewşan de jî, aliyê ku bûye egera koçberiyê dewlet e. Lê di gel vê yekê jî di navbera herduyan de hîn cihanwazî hene. Koça dawî:

✓ **Ya yekemîn:** Koçberiya ku bi daxwaza dewletê pêk hatiye, nîne.

✓ **Ya diwemîn:** Nikarîbûye girseya ku bi darê zorê koçber kiriye îskan bike.

✓ **Ya sêyemîn:** Polîtîkaya koçê saz nekiriye: Tenê gund valakirine, lê cihê ku gelê bi cih bibe dîyar nekiriye

✓ **Ya çaremîn:** Di çarçoweya polîtîkaya koçberiyê ku hewl daye ku pişt re bi awayekî destkarî (mûdahale) saz bike de xwestiye ku projeyên wekî "çewlîkên yekbûyî", "gundên navendî", "vîzeyên ketina metropolan" bixe jîyanê. Lê ev yek pêk nehatiye û bi ser neketiye.

Di encama vê de, gelê ku koçî bajarên kurdan û metropolan kiriye, neketiye bin qontrolê. Gel ji welatê xwe were dîrxistin û koçberkirin jî însîyatîf dîsa di destê têkoşîna azadîyê de ye. Ji ber ku:

✓ **Ya yekemîn:** Gundiyê ku li gund bi gerîla re pêwendiyê de bûye û pişt re bi çewsandin û zora dewletê re

rû bi rû maye polîtîze bûye. Cihên lê bi cih bûye jî ji bo dewletê rewşeke dijber derxistîye holê.

✓ **Ya diwemîn:** Bajarên kurdan di Kurdevariyê de kelijîne û bûne eger ku polîtîkayên pişafînê serobin bin.

✓ **Ya sêyemîn:** Bi vê koçê re girseya karmendan û sermayeyê ya ku hevkarê sîstemê ye koçber bûye.

✓ **Ya çaremîn:** Li bajarên kurdan daxwazên neteweyî û çînî zelal bûne û gel bi tevayî polîtîze bûye.

✓ **Ya pêncemîn:** Gelê ku

beriya dawî baştir zelal bibe divê em kirin û rûdanên gîştî yên ku derketine holê mêze bikin:

B- KOÇBERIYA KU BI 1980'AN RE DEST PÊ KIR Û EGERÊN WÊ

Li Kurdistanê yek ji bajarên ku herî zêde bûyerên şer û koçberiyê lê diqewimin Amed e. Di gel ku eger û encamên wê tene zanîn jî rêjeya koçê nagihêje radeya ku tê texmînkirin. Ji ber kirinên dewletê bi xebatên zanyarî jî eger û encaman teqez dernakevin holê. Lêkolînên ku tene kirin jî kêman û herême-

Lî Kurdistanê yek jî bajarên ku herî zêde bûyerên şer û koçberiyê lê diqewimin Dîyarbekir e. Di gel ku eger û encamên wê tene zanîn jî rêjeya koçê nagihêje radeya ku tê texmîn kirin. Ji ber kirinên dewletê bi xebatên zanyarî jî eger û encaman teqez dernakevin holê.

koçî metropolan bû, di warên legal de birêxistin bû û li dijî pergalê wekî hêzeke konevanî ya fîlî radiweste.

✓ **Ya şeşemîn:** Ev birêxistinbûn li ser bingeha berjewandiyên neteweya Kurd û li ser bingeha daxwaza hilweşandina statîkoyê di daxwazên aşîyê de bi îsrar e. Her roj ji hêla kedkarên li cihanê û Tirkiyeyê ve piştgiriyê distîne û alîkariyê qezenc dike. Ewrûpa jî di nav metropolan de ye.

Ji bo ku taybetiya koç-

ke bêtir teng dihevin. Ji xeynî vê, ji ber mercên şer ku rewşeke awarte derxistiye holê, ne pêkan e ku lêkolîneke azad were kirin û xebatên ku encameke mîsoger pêk bînin, derkevin holê. Di gel vê jî mesajên girîng dide.

Hetanî 1990'î Diyarbekir bajarekî ku koç dida bû. Lê li gorî lêkolîn û hejmartinên TMMOB'ê li gorî encama hejmartina gelheyê ya 1990'î zêdebûna rêjeya gelheyê ya salane ji % 4,82 ye.

Ger li gorî vê rêjeyê bê hejmartin ji bo 1995'an diviya-bû gelhe (nûfus) bigihîsta 494.880 kesî. Lê dema encama lêkolînan tê mêze kirin ku 327.957 kesê "koma gelheyê ya rewşa awarte" ku rêjeya wê ji % 66.27 e ku serkanîya wê şer e, lê tê zêde kirin gelheyeke ku ji 822.837 kesan pêk tê derdikeve holê.

Li gorî vê hejmartinê, gelheya navenda Diyarbekirê ya ku li gorî hejmartina 1990'î 381.144 kes dixuyê, di 1996'an de digihêje 822.837 kesî. Her wiha diyar dibe ku di navbera salên 1990-1996'an de gelheya navenda Diyarbekirê ji %

116 zêde dibe. Ango du qatî jî bêhtir dibe. Li gel vê hejmartinê, kesên ku dibêjin gelheya Diyarbekirê Mîlyon û nîveke jî hene.

Tê diyar kirin ku egera koçberiya mecbûrî ya yekemîn ji % 58 valakirina gundan e. Ya diwemîn ji % 43,63 jî bûyerên ku di encama şer de derdikevin in. Di anketê de şewitandina gundan û şer her çiqas cuda bêne nîşandayîn jî diyar e ku ev herdu bûyer jî ji heman encamê tên. Di dawiyê de bi şer re çî gund hatibin şewitandin çî nehatibin şewitandin gel ji bégaviyê koç kiriyê. Ev çewtî di îstatîstîkan de jî xuya dibe. Bo nimûne; gundên ku hatine valakirin bi gelemperî di îstatîstîkan de tên diyar kirin. Lê belê ji aliyê dewletê ve rasterast nîne be jî ji ber gefan, dîrûniyan şer û zihabûna jêderkên aborî jî hejmara kesên ku gundên xwe terk kirine jî pir in.

Beriya 1990'î egerên koçê guherîneke bi lez û bez nîşan daye. Koçberî beriya 1990 î ji ber tunebûna axê, destengiyên aborî û hwd. pêk hatiye. Piştî 1990'î mirovên ku di rewşa rev û bezê û tengasiya parastina canê xwe de mabûn ji ber egerên wekî "şewitandina gundan" û "bûyerên li herêmê" ji bégaviyê cih û warên xwe terk kirin. Bi awayekî din mirov dikarê bibêje ku ji % 73,7'ê

xaniyên koçî Diyarbekirê kirine ji bégaviyê koç kirine.

(83 malbatên ku piştî 1990'î koç kirine bi ihtîmaleke mezin ji ber heman egeran koç kirine, lê ji ber ku egerên wan nehatine çesipandin li derveyî nixandinê mane) Bi ser de jî ev hejmar di encama bûyerên ku di navbera salên 1990-1996'an de rûdane derketine himatê. Lê beriya 1990'î ji ber şer koçê ber bi Diyarbekirê dest pê kiribû.

Sekreterê Giştî yê Odeya Bijîşkên Diyarbekirê Nejdê Îpekyûz diyar kir ku ev bûyerên ku li herêmê diqewimin ji koçberiyê bêtir tehçîr e. Bajar û navçeyên ku berê koç didan, niha koçê distînin. Ev dibe sedema teqîna koçê. Ev koçberî ne ji aliyê aborî ve başbûna bajaran ve ne jî bi bedewbûna wan ve têkildar e. Û li herêmê di demeke kin de zêdebûna gelheyê bi tevayî bi rengekî bêplan û ji derveyî vîna mirovan pêk hatiye. Dema mirov ji her aliyê ve dîna xwe bidê, çesipandina tehçîrê bêtir li cihguherandinên vê dema dawî tê.

Tê texmînkirin ku di navbera salên 1993-95'an de 4 hezar gund hatine valakirin. Necdet Îpekyûz di lêkolîneke xwe ya bi navê "Li Başûrê Rojhilat Gengeşiyên Koçberiya Hundirîn û Layê Tendurustiyê" de li ser egerên sereke yên valakirinê ev ç-

Beriya 1990'î, egerên koçê guherîneke bi lez û bez nîşan daye. Koçberî beriya 1990'î ji ber tunebûna axê, destengiyên aborî û hwd. pêk hatiye. Piştî 1990'î mirovên ku di rewşa rev û bezê û tengasiya parastina canê xwe de mabûn ji ber egerên wekî şewitandina gundan û bûyerên li herêmê ji bégaviyê cih û warên terk kirin. Bi awayekî din mirov dikarê bibêje ku ji % 73,7'ê xaniyên koçî Diyarbekirê kirine ji bégaviyê koç kirine.

sipandin kirine:

✓ Gund bêparastin mane, gundiyan cerdevanî nepeji-randine an jî li gorî îdfiayan alîkarî dane PKK'ê

✓ Tirsra di navbera gundên cerdevanan de mayînê.

✓ Mêrkujiyên kiryar nedi-yar, bûyerên revandinê, kuş-tinên bêdarizandin.

✓ Bi awayê gefxwarinê pere berhevkirina kesên ne dîiyar û herdem hebûna ope-rasyonên leşkerî

✓ Tirsra hingaftin, girtin û binçavkirinê.

✓ Ji ber qedexebûnê bika-noonîna zozanan.

✓ Ji ber tunebûna ewlehi-ya can, tunebûna xizmetên wekî perwerde, tendurustî , rê û hwd.

✓ Bi îdfiaya ku dê ji PKK'ê re here, gemaro (am-bargo) ya xwarinê

Ji ber egerên wekî; di wa-rê çandinî û sewalxwedîkiri-nê de kêmbûna hilberînê, bi vê re xizanbûn û destengiya aborî, pest û çewsandinên dewletê û cerdevanan, mirov şevêkê gincir û palazên xwe hildidin û bi zarok û zêçên xwe ve derdikevin devê ri-yan.

Piştî guleya pêşîn a ku di 1984' an de teqiya, koçberî ji ber hêmanên leşkerî û si-yaşî bi lez û beztir bû. Bi taybetî bi regekî bêteşe (aşiri) ji ber ku gundî ji cih û warên xwe hatin dûr xistin ber bi bajaran herikîn leztir bûye. Ji van gundiyan ên ku

zarokên wan li metropolan ji xwe re kar dîtine, ên ku rew-şa wan a aborê baş e û jiya-na metropolan ecibandine û jiyana li wir nas kirine koç-berî metropolan bûne.

Lê yên ku rewşa wan a aborî nebaş e, ji derveyî vîna xwe koç kirine, yên ku wekî jiyana gundan nîn be jî jiya-neke nêzîkî jiyana gundên xwe dixwazin, debara xwe bi çandinî û sewalxwedîkirinê dikin û yên ku bi bazirgani-ya sewalan re têkildar in û esnafên biçuk ji bêgavî koç-berî bajar û navçeyên derdor bûn. Koçberbûna li bajaran

bandora xwe herî zêde li ser erd û zeviyên kiriye. Bajari-yên ku erd û zeviyên wan hene bi bilindûna bihayê erd û malan re mal û erdên xwe difiroşin, ji vê rewşê sûd werdigirin û derdikevin der-veyî bajaran. Ev rewş ji bo bajariyê ku berê nikaribû er-dê xwe bifiroşe, gelekî xweş e. Jê re qezenceke zêrîn e. Her wiha kurdên koçber ci-hên ku kesên giştî bi eslê xwe tirk in ku ji ber paşve-mayîna bajaran valakirine ti-jî dikin. Ji xêynî vê ji ber ku di encama koçê de hevkêşi-ya bajaran xerab dibe, hêza aborî ya bajariyan qels dibe û di warê pişekarî û bazirga-niyê de hilberîn kêmbûn dibe, bajarî berê xwe didin metro-polan. Dîsa girseyeke ku di dema şer de zengîn bûye jî derketiye holê.

Di erdnîgariya
Kurdan a ku di nava
liv û lebateke mezin de
ye de; koçberî ji gund
ber bi bajêr, ji gund
ber bi metropolan û ji
bajaran ber bi
metropolan diherike.

Lê di hejmarên
îstatîstîkan de layê
koçberiyê leza wê û
taybetiyên wê yên din
xuya nabin. Ev jî ji bo
ku dewlet guncan û
rastiya şer bi taybetî jî
gelê Kurd ji raya ya
Tirk û cîhanê veşêre
astengeke zaneyê ye.

Di erdnîgariya Kurdan a ku di nava liv û lebateke me-zin de ye de; koçberî ji gund ber bi bajêr, ji gund ber bi metropolan û ji bajaran ber bi metropolan diherike. Lê di hejmarên îstatîstîkan de layê koçberiyê, leza wê û taybetiyên wê yên din xuya nabin. Ev jî ji bo ku dewlet guncan û rastiya şer bi tay-betî ji gelê kurd, ji raya giştî ya tirk û cîhanê veşêre asten-geke zaneyî ye. Lêkolînên derbarê vê babetê de asteng dike. Kesên koçber bûne ji ber ku qeydên xwe hîlnadin cihên ku lê koçber in, di vê mijarê de hejmarên fermî

yên teqez tune ne. Lewre jî sedhezaran mirov wekî gelheya winda tê hêlsengandin. Di dawiyê de ji ber ku xebateke rast û bi rêk û pêk nehatiye kirin, lêkolîn û lêgerînên ku têne kirin jî li hev nayên û encameke hevbeş dernakeve holê. Hejmarên rasteqînî herçiqas ji hev cuda bin jî dikare bê gotin ku derbarê cihên jê koçberî pêkhatiye û cihên lê koçberî pêkhatiye de hin xalên hevbeş bi dest xistine.

Derbarê guncana koçê de, ode, sendîka, yekîti, saziyên çapemeniyê û saziyên dewletê bi awayê ekî domdar xebatine cur bi cur kirine. Di vê mijarê de li gor agahiyên îstatîstîkî yên ku di tîrmeha 1995 an de hatine amade kirin bi giştî 988 gund û 1976 mezra hatine valakirin.

Ev gund û mezra berî ku bêne valakirin 55 hezar xane û bi tevayî 345 hezar 154 kes bûn. Li gorî van îstatîstîkên fermî herî zêde, gund û mezrayên Mêrdîn, Dêrsim, Çewlik, Amed, Bedlîs û Şernexê hatine valakirin. Lê tê zanîn ku armanca van lêkolînên ku têne daxuyandî agahiyên kêmtir ji bo veşartina rastiya şer in. Di demên cuda de berpîrsên dewletê an jî mebûs qala valakirina ji 2500 îbêtir gundan dikin an jî dibêjin ku gelek gund hatine valakirin. Lê ev jî di binê hejmarên rast de ne. Dîsa lêkolînên ku sazî û dezgehên sîvîl û rêxistinên girseyî yên demokratîk dikin encamên cuda didin. Ji bilî vê dema mirov li Kurdistanê digere û an jî li rewşa bajar û metropolan mêze dike û çavdêri-

yên biçûk dike baş diyar dibê ku ev hejmar gelekî zêde ye.

Lê belê ji ber mercên şerên îroyîn, rewşa gund û mezrayên ku hatine valakirin, gelheyên girseya ku koçber bûye, dîsa dewlet û birêveberiya wê ya herî bilind Serkaniya Giştî bi awayekî baş û bi rêk û pêk dizane. Lê ji ber ku aliyekî şer e, vê yekê bi awayekî ku ji mebestên wê yên leşkerî û stratejîk re xizmet bike, bi kar tîne.

Mînak: Di Rezbera 1994 an de li herêma Dêrsimê jî gundên ku hatine şewitandin û valakirin 20 malbat li Xozatê ji bêgavî di saloneke dawetê de bi cih bûbûn û 200 malbat jî koçberî Elezîz, Stenbol, Îzmîr û Mêrsînê bûbûn. Wezîrê wê demê Sinan Yerlikaya dadixuyand ku,

hetanî wê rojê

250-300 gund hatine valakirin. Li gorî Yerlikaya, şer û bacane sor jî yek bi yek didine mirovên ku di konan de di nav tazîbûn û birçîbûnê de dijîn. Dîsa pişt re di gel ku tê zanîn ev herêm jî di nav de gelek gund hatine

Li gorî hejmarên fermî yên dewletê yên ku di tîrmeha 1995 an de daye, hejmara gund û mezrayên ku hatine valakirin.

TABLO 2

Bajar	Hejmarê gundên ku hatine valakirin	Hejmara mezrayên ku hatine valakirin	Berî valakirinê hejmara malbatan	Mêjera gelheyê ya berî valakirinê
Êlih	37	54	1997	14.819
Çewlik	150	194	8508	52.332
Bedlîs	76	95	2854	22.471
Amed	115	196	9153	52.843
Mazra	8	6	561	3.672
Cûlmerg	38	93	2738	21.713
Mêrdîn	184	58	7025	43.528
Mûş	30	65	2336	17.280
Sert	86	82	4963	33.633
Şernex	96	110	7668	45.184
Dêrsim	154	657	6336	28.836
Wan	8	64	1141	8.843
Bi giştî	988	1676	55375	345.154

şewitandin û valakirin û hejmar zêdetir bûye jî, dewletê hetanî 1995 an 988 gund valakirine. Ev jî ji bo nîşandayîna helwesta dewletê girîng e.

Saziyeke ku derbarê koç-

Li gorî Kovara Aksiyonê îstatîstîka derbarê ji ber egerên şer li ku çiqas koçberî pêk hatiye de

Tablo 3

Amed	750 bin
Êlih (Batman)	200 bin
Mêrdîn (Qoser)	220 bin
Meletî	20 bin
Dîlûk (Enteb)	350 bin
Wan	300 bin
Ruha	400 bin
Hatay (Îskenderûn)	15 bin
Edene	1 milyon
Mêrsîn	700 bin
Antalya	120 bin
Muğla (Fetiye)	20 bin
Îzmir	200 bin
Manisa	50 bin
Stenbol	
Cûlemêrg	40 bin
Çewlik	40 bin
Agirî	45 bin
Ewrûpa	20 bin

Çavkani: Kovara Aksiyon 3-9 Pûşper 1995

beriyê de lêkolînê dike jî Aksiyona ku koma medyayê ya ku rojnameya Zamanê jî di nav de ye derdixe ye. Kovara Aksiyonê derbarê rengê lêkolînê, çavkaniyan û ji kê sûd wergirtine de agahiyan nade. Lê di navbera hejmarên wê û hejmarên ku dewletê dane de gelek cudahî û ciyawazî hene. Li gorî danê (verî) ên dewletê mêjera giştî ya mirovên ku koçber bûne li dora 350 hezar kesî ye. Lê

li gorî kovara Aksiyonê ji xêynî Stenbolê girseyek ku ji 4 mîlyon 490 hezar kesî pêk tê koçber bûye. Ger koçberên li Stenbolê jî li vê hejmarê bêne zêdekirin hejmarê gelekî bilind bibe. Lê dema li van hejmaran tê mêze kirin, rastiya wan bi rengekî baş nayê zanîn. Aksiyona ku kovareke vê saziya medyayê ye ya ku jêderka nûçeyên wê MÎT'e, dema van hejmara dide PKK'ê wekî sedema bingehîn ya koçberiyê nîşan dide û li gorî xwe hewl dide ku ji ber terora PKK'ê kambaxiyeke çawa derketiye hola nîşan bide. Bo nimûne; Dewlet di gel ku hemî saziyên xwe bi kar tîne, bi împeryalizmê re hevkarîyê dike û senaryoyan çêdike jî îdiayên xwe nikare bipeyitîne, lê kovara Aksiyonê tiştên ku dewlet nikare bipeyitîne wekî ku hene nîşan dide. Bi vê re jî li gorî xwe senaryoyinan hildiberîne û wiha dibêje: "Zarokên li guhên taxên koçberan jî dizanin ku PKK van mirovan bi Ewrûpayê re di dan û standinên narkotîkê de, birin û anîna mirovan de û di her karên xwe yê kirêt de bi kar tîne". Bi van îdiayên bêbingeh û pûç hin senaryoyan hildiberîne û dixwaze ku zordarî û çewsandinên dewletê yê li ser Tevgera Azadiyê û gelê kurd veşêre û jî bo ku girseya xwe bi-xapîne nûçeyên bi vî rengî

pêşkêş dike.

Wekî ku tê zanîn ev helwest û nêzîktêdayîn ne tenê ya van e. Çapemeniya tirk dema egerên koçberiyê vedikole bi giştî bi "teror" û "hinceta ewlehiya dewletê" şîrove dike û derbasî encamê dibe. Bi zimanekî sivik di ser hinceta ewlehiya dewletê re derbas dibe û mijara terore tenê tê bi nav kirin.

Yanê qest dikin ku PKK'ê gundek şewitandiye an jî bûye egera koçberbûna cih û warekî lê vê bi rengekî zelal nikarin nîşan bidin. Lê digel ku di koçberiyê de hêmana herî diyar dewlet e jî bi rengekî şêlu di ser dewletê re derbas dibin.

Li gorî lêkolîna ODTÜ' yê di sala 1995 an de cihên ku herî zêde jê koçberî pêk hatiye û rêjeya koçberiyê.

Tablo 4

Dêrsim	135 bin
Qers	81 bin
Erzerom	66 bin
Gümüşhane	57 bin
Sêwaz	56 bin
Agirî	55 bin
Artvin	54 bin
Mûş	52 bin
Çewlik	46 bin
Giresun	45 bin

Di rapora bi navê Tevgerên Gelheyê yê Herêma GAP'ê ku pisporên beşa ciwaknasyê ya ODTÜ'yê amade kirine de li gorî tabloya ku rewşa rêzkirina baja-

rên di rêza yekemîn de cih digirin de herî zêde Dîlûk, ji %30.4, koçê distîne. Piştî Dîlûkê, Semsûr, Ruha, Diyarbekir û Mêrdîn tên. Bajarên GAP'ê yên ku koçê didin herêma Edene-Mêrsînê bi rêzê ji % 42 Riha, ji % 25,29 Mêrdîn, ji %24.4 Amed in û yên ku herî kêr koçê didin Semsûr û Dîlûk in. Îzmîr koça herî bilind ji 71.9 ji Amedê, Ji %25 ji Mêrdînê distîne. Stenbol jî ji Mêrdînê ji %63,9 û ji Diyarbekirê ji % 25 distîne.

Li gorî raporê Edene û Mêrsînên ku herî zêde koçê distînin ji ber ku di warê erdnîgarî de nezîk e û 50 sal e bi riya koçberiya demsalî tê nasîn, ji bo mîrovên herêmê wekî mebesta sereke ya koçberiya mayînde ye.

Li gorî vê lêkolînê, li gorî rêjeya gelheya ku ji bajarên koçê didin, koçber bûne Dêrsîm ji hezarî 135' î ve wekî bajarê ku herî zêde koçê dide, dixuyê, Qers ji hezarî 82'an ve di rêza duyemîn de ye. Lê rêjeya koçê ya ku li van deran dixuyê ne di pêvajoya berî pêk hatiye de dixuyê. Ne di pêvajoya şer de, di pêvajoya ku ji ber egerên aboriyê koçberî pêk hatiye de dixuyê. Ji ber egerên şer tevgera koçberiyê bêtir li herêmên Kurdistanê yên navîn derketiye holê. Di gel ku Diyarbekir, Êlih, Wan, Bedlîs û Şernex û bajarên wekî wan di bin bandora koçberiyê de

mane jî ev di îstatîstîkên ODTÜ'yê de wekî ku diviyên, naxuyên. Di van îstatîstîkan de bajarên bakurê Kur-

yarbekir Wan, Mêrsîn, Edene, Antalya, Stenbol bêtir koçberî standine û her wiha divê rêzêkirin cuda bûya

Li gorî raporê Adana û Mersîna ku herî zêde koçê distîne ji ber ku di warê erdnîgarî de nezîk e û 50 sal e bi riya koçberiya demsalî tê nasîn, ji bo mîrovên herêmê wekî mebesta sereke ya koçberiya mayînde ye.

distanê û Deryaya Reş di rêza koçberiyê ya yekemîn de ne. Ev ji diyar dîke ku ev danêr (verî) ên serdema ku ji ber egerên aborî koçberî gure ne.

Li gorî vê lêkolîna ODTÜ'yê bajarên ku herî pir koçberiyê distînin bajarên metropol ên wekî Kocaeli, Stenbol, Bursa, Îzmîr û hwd. in. Lê bi pey encamên hevbeş ên ku di dema şer de hatine veşartin û ên wekî Di-

Li gorî lêkolînên ODTÜ'yê bajarên ku di 1995'an de herî zêde koçberî standine û rêjeya koçberiyê.

TABLO 5

Kocaeli	135 bin
Stenbol	81 bin
Mêrsîn (Içel)	66 bin
Bursa	57 bin
Îzmîr	56 bin
Antalya	55 bin
Eskişehir	54 bin
Edene	52 bin
Aydın	46 bin
Enqere	45 bin

Derbarê koçberî û koçberkirinê de çesipandan Sekreterê Giştî yê Komeleya Mafên Mirovan Hüsni Öndül:

“Li gorî danêrên İHD'ê di 1993'an de 874 gund hatine valakirin. Ev hejmar, bi pey danêrên Wazera Karê Hundirîn di heman salê de 871 e. Konevaniya valakirina gundan di sala 1994'an de jî hate meşandin. Bi pey daxuyandina Wezaretê Karên Hundirîn di 1994'an de 1244 gund hatin valakirin. Ji bo ku çapemeniyê daxuyand ku tevaya gundên ku hatine valakirin 2115 ne, hejmarên ku ji bo sala 1993'an dabûn jê derxistin. Di sala 1994'an de 1500 gund hatine valakirin. Dema ku danêrên sala 1993 an lê tê zêdekirin, hejmara 2374 derdikeve holê. Bi 172 gundên ku di 9 mehên pêşîn ên 1995'an hatine valakirin re hejmara gundên hatine valakirin digihê 2546 an.”

Li gorî Öndül ev yek di hundirê planekê de pêk tê. Ji vê planê raya giştî haydar nîn e. Mirovên ku li ser herê-

Mirovên ku dê gundên wan were valakirin, yên ku li devereke diyar dijîn û binyada wan a etnîkî diyarê ne. Valakirina gunda di heman demê de bi politikayêke înkare re tê meşandin.

meke diyar dijîn û ji bêgavî dê herêma xwe an jî gundên xwe vala bikin jî ji vê planê bêagah in. Mirovên ku dê gundên wan werin valakirin, yên ku li devereke diyar dijîn in û binyada wan a etnîkî diyar e. Valakirina gundan di heman demê de bi politikayêke înkare re tê meşandin.

Dema hejmarên salên 1995, 1996 û 1997'an li hejmarên 1994'an tê zêde kirin hejmara gundên valakirî derdikeve ser 4 hezarî. Ji xeynî vê bi gurbûna tetbîqkirina gundên yekbûyî û gundên navendî hwd. re piraniya gundên heyî tene valakirin. Êdî wisa tê xuya kirin ku teşeyê gundên Kurdistanê yên klasîk jî holê radibe.

C-HERÊMÊN KU KOÇBERIYÊ DISTÎNIN Û GELŞÊN WAN

Li cihên wekî Amed, Êlih, Edene, Mêrsîn, Antalya û hwd. dûmena giştî ya taxên koçberan wiha ye: Wekî Amedê bi lûleyan av hatiye kuçeyên taxên nû, di saetên diyar ên ku av diherike de di navbera jinan de pevçûn û xire cir pêk tê. Qanalîzasyon bi gelemperî tune. Li dû hev elektrîk tê birîn, ji ber vê jî praniya amûrên elektrîkê xirabe ne. Dibistan û xwendin nayê bîra tu kesî, ji xwe kesên ku dixwazin bixwînin jî tune ne. Rê teng in û di nav heriyê de ne.

Wan, jî ber ku nêzikî Çolemêrgê ye, kete ber pêlên koçberiyê yên ne asayî. Ji ber valakirina gundan piraniya kesên ku koçberî vî bajarî dibin, li vir bi cih dibin. Beşek ji wan jî koçberî bajarên din dibin. Bo nimûne: Hezar 200 kesên ku ji Uzundereya Çukurcayê koç-

ber bûn li Wanê bi cih bûn. Koçberên ku li pênc cihên cuda, di mercên gelek xerab de hatin îskankirin, tenê bi alîkariya mirovan debara xwe dikin. Di nav wan de dem bi dem nexweşîyên perok (salgin) derdikevin; derbarê diwaroja wan de tu hêvî tune ne. Uzundereyiyên ku berê cerdevan bûn jî ber ku dewletê berê xwe li wan guherî, bêçare man lewre jî ji bêgavî koçber bûn. Beşek ji wan li kampûsa zanîngeha Yüzüncü Yılê di holikên prefabrik de hatin bi cih kirin û beşa din jî li taxên Edremit, Kale, Şerefiye û Akköprüyê hatin belav kirin.

Kesên ku koçberî Ede- ne, Mêrsîn û Egeyê dibin bi giranî di baxçe û zeviyan de kar dikin. Di rojê de 16 saet kar dikin, li gorî bihayê 1995'an 150 hezar TL distînin. Ev mehaneyêke zor hindik e. Li metropolan kesên karên paqijiyê dikin jî hene. Hejmara kesên ku vî karî di-

kin pir e. Wekî Îzmîr û Manisayê kesên ku ji naylon ji xwe re malan çêdikin û debara xwe dikin jî hene. Yên ku rewşa wan xedartire jî hene. Diyar dibe ku kesên herî belengaz û reben, yên ku li Kirdistanê dimînin in. Yên ku koçberî Tirkîyeyê dibin her çiqas karên erzan bibînin jî dixebitin. Bi rastî yên ku vî karî dikin kêman in. Li Kurdistanê derfetên peyda-

tîkê, dizî û şêlandinê rûdînan û bi vî hawî dê bidome jî. Di ciwanan de çiqasî şik û gumana fêrbûna jiyana metropolan zêde dibe, li pey riya sûdwegirtina metropolan digerin. Dema ku di mercên asayî de kar nabînin ji bo peydakirina kar li gorî xwe rêbazan diafirînin. Ev jî bi xwe re karên wekî firoşeriya seyar, karkerî, barkêşî ji bilî vî karên nehênî û çeteyî tî-

tin Karayê ku li ser kurdên ji mecbûrî koçber bûne ên li guhê bajarê Wanê hatine bi cih kirin ku di holikan de dijîn lêkolîn kiriyê, wiha dibêje: “Em di lêkolînên xwe de leqayî nexweşînan psîkolojîk ên di rêjeya bilind de bûn û her wiha dibêje ku di mêran de nexweşînan depresîf ên gur xwe didin der.

Dîsa dibêje ku di holkên biçûk de deh-bîst kes dijîn, ji ber tengbûna cih jin li menzelên cihê bi tevayî, mêr jî li menzelên cihê bi tevayî dijîn. Çi ji ber barê ku civakê li mêr bar kiriyê çi jî ji ber travmayê zerareke bilind dîtiye, di mêran de li gorî jinan bûyerên travmatîk di radeyeke zor bilind de ye. Kara dibêje: “Hestên bêbaweriyê ji xwe tiştê ku em li bendê ne ye. Tiştê ku em matmayî hîştin kûrahiya wê ye.” Kara dibêje ku bi taybetî koçberên ciwan dema ku dadikevin navenda Wanê, xwe pir bêçare û tenê dibînin, dikevin guman û tirsê şopandinê û her wiha “taybetiya herî girîng a kirûya ku em li ser lêkolînê dikin di demeke kin de pişkivîna bingeha eşîrî ye.”

Kara der dibe ku di hesta xwedîtîyê ya mirovan de serobinbûneke mezin rûdide û di navbera bertekên jin û mêran de cudayiyên mezin rûdînin û di navbera bertekên jin û mêran de rêjeya depresyonê bilintir e. Egera

Mîrovên ku dê gundên wan were valakirin, yên ku li deverêke diyar dijîn û bînyada wan a etnîkî diyarê ne. Valakirina gunda di heman demê de bi polîtîkayêke înkare re tê meşandin. Dî ciwanande çiqasî şik û gumana fêrbûna jiyana metropolan zêde dibe, li pey riya sûdwegirtina metropolan digerin. Dema ku di mercên asayê de kar nabînin ji bo kar peydakirinê li girî xwe rêbazan diafirînin.

kirina kar qet nîn e. Heta piraniya wan ji bo ku herin navenda bajarê ji xwe re kar peyda bikin nikarin diravê rê bibînin. Gelê ku nikare di nav jiyana bajarê de bikeliye, karên ku li gundê re têkildar bûye didomîne.

Li herêmên ku koçber tê de bi cih dibin, bandora komên olî yên ku piştgiriya dewletê distînin giran e û dixwazin gelê li vir ji têkoşîna azadiyê qut bikin. Ol, wekî navgînekê bi kar tînin. Di gelê li van deran rewşên wekî firotina jinan û narko-

ne. Ev rewşeke apolîtîk e û dewlet ji vî sûd werdigire. Lê ji bo ku rê li ber were girtin, çi li Kurdistanê, çi li metropolan divê sazîyên kurdan baş werin birêxistin kirin. Gelê dê bi riya van sazîyan valahiyên di derûniya xwe de bi çalakiyên siyasî, çandî û civakî ji holê rake û pêşîya pişafînê bibe asteng.

Di encama lêkolînan de diyar dibe ku koçberiyê li ser gelê me rûxandineke mezin çêkiriyê. Mînak: Di komcivîna psîkyatrî ya tirk-alman a diwemîn de Hayre-

vê jî mêr, gelekî di bin bandora pişkivîna eşîrê de dimîne û berpîrsiyên mêr li gorî jinan pirtir e. Rêjeya depresyonê li bajarên din ji % 5'e, ev hejmar di kurdên ku ji mecburî koçber bûne de derdikeve ji % 29'an û di jinan de jî ji %17 ye.

A. Rezzak Oral'ê li ser koçberiyê lêkolîn kiriye û ji bo rojnameya Milliyetê rêzênivîs amade kiriye wiha dibêje; "Em diçin taxên Edeneyê yên ku herî zêde koçberiyê distînin'.

Xaniyên kaviil û xerabe, avahiyên ku banên wan nehatiyê lêkirin, holikên du çav, di navbera kuçeyan de dezgehên ku brîketan hildiberînin... Di serî de dağlioğlu, taxên Gülbahçesi, 19 Mayıs, Barbaros, Anadolı ... heman dîmên dixuyên, sitareyên ne bi rêk û pêk, malên bêpergal û pejmûrde û avahiyên ku çêkirina wan didome..." A. Rezzak Oral bi vî rengî encamên ku Kara çesipandine dirastîne.

Dema tespîtên giştî bêne kirin

Mirovên ku koçber bûne mîsoger di nava tenêhiyê de namînin. Lewre jî li cihên ku lê dimînin ji bo ku bêne cem hev dikevin hewldanê. Bo nimûne: Mirovên ku ji welatê me koçber bûne li metropolan taxên hevbeş ava dikin û jiyana xwe bi heman nîrxan re lê li erdnîgarêyeke ci-

hê didomînin. Ev mirov li van herêman, bi temamî notî berê najîn, awayê jiyana wan a nû jî li jiyana metropolan nayê û jiyana li vir ji paş ve dişopînin.

Koçberî bi xwe re bêewlehiyê tîne. Bêagahiya ji awayê jiyânê, kîşwer (îklîm) ê û taybetiyên siyasî yên li erdnîgariya lê koçber in, arîşeyên lihevkerinê, paşdemayîna welatê me bi xwe re têkiliyên rû bi rû û bi sînor, bi renekî bi rêk û pêk bi kar neanîna demê tîne. Di vê jiyânê de derfeta giştîkirin û razberkirinê nîn e. Li cih û warên ku bi cih bûne, jiyana bi tevayî li gorî rêzîkên li dijî wan hatiye sazîkirin. Bi sîruştî bandora ku vê çêkiriye vediguhêze çewsandinê û ev jî psîkolojiya parastine diafirîne. Yanê gel li ser hêjahiyên xwe stewîn û kemilîneke xwezayî dernaxe himatê. Ber bi cih û warên ku jê ne agahdar e tê ajotin. Pişt re bi jiyaneke biyanî re rû bi rû dimîne. Koçberê ku li dijî vê rewşê şaş û matmayî dimîne li pey mirovên wekî xwe digere. Dema ku wî-wê dibîne jî nikare wekî berê bijî, xwe nikare adapteyî jiyana nû jî bike. Lewre jî dikeve nava tevgera ferasetên parastinê û jiyaneke girtî.

Mirovên koçber ji ber vê rewşa xwe dikevin kompleksa xwebiçûkdîtinê. Îcar dema ku ev mirov keysê dibînin dixwazin rêzîkên vê per-

galê bi awayekî paşverû bi kar bînin û li ser pergala ku li hemberî wê xwe piçûk dibînin, bibin serdest. Dîsa dema keysa li ser cîhana ku ew çewsandine û neheqî li wan hatiye kirin serdestbûnê bibînin ev dê hesteke bêtir bi hêz a mafdariyê di xwe de bibînin. Yanê di heman demê de serdestbûn û bindestbûn rewşeke pir bi aloz û tevlihev derdixe himatê.

Têkiliya xwe bi xwe re, bi giştî nabe eger ku ji xwe re rêz û hurmetê nîşan bidin. Bervajî vê diwartir dike. Lewre ji bo ku li ser piyana bimîne tiştên ku divê bike - carinan koneyî, carinan dek û dolap û carinan xiyanet-herî baş bi xwe dizane. Van kirinan çiqas ji dest were wê hewl bide ku veşêre, lê nako-

Koçberî bi xwe re bê ewlehîyê tîne.

Bêagahiya ji awayê jiyânê, kîşwer (îklîm) ê û taybetiyên siyasî yên li erdnîgariya lê koçber in, arîşeyên lihevkerinê, paşdemayîna welatê me bi xwe re têkiliyên rû bi rû û bi sînor, bi renekî bi rêk û pêk bi kar neanîna demê tîne. Di vê jiyânê de derfeta giştîkirin û razberkirinê nîn e.

kiyên wî-wê dê gur bibin, ji bo ku xwe mafdar nîşan bide, bi piranî, dê mirovên din tawanbar bike.

Ji ber vê psîkolojiya xerab, hêmana evîn û hezkirinê jî rûxiyaye. Awayê jiyanê yê ku di mercên xwezayî yên Kurdistanê de kemiliye, ji stres û tirsê pêşerojê dûr e û têkûz e, hezkirin û sedeqatê jî watedar dike. Ferasetên hezkirinê yên mirovê di vê rewşê de li metropolan wateya xwe winda dike. Awayê nû jî baş fêhm nake, ji xwe mercên heyî jî derfetê nadin vê yekê. Li şûna vê feraseteke hov serdest e. Mînak: ji bo ku hêz û qudreta xwe nîşan bide tiştinan dike. Li şûna kolîtan di apartmanan de rûniştin, li şûna kincên kevneşopî lixwekirina kincên zengînan, wekî zengînan por û rih qusandin û li şûna zimanê zikmakî hilbijartina tirkî. Bi vî rengî xwe dixapîne. (ji ber ku bilêvkirina tirk û kurdan ne yek e bi giştî ne mimkune ku wekî tirkan bipeyîvin). Dîsa kişandina cixareyên biyanî, lidarxistina dewat û dîlanên luks, daxwaza bi qîzên tirkan re zewacê, li qehwexaneyên li gûhên bajaran bi diravên mezin lîstika xumarê, xwe nepixandin û xwe pesinandin yên li hemberî xwe biçûkdîtin û li wan tinazkirin. Di gel ku ne di nav tebeqeyên zengînan û tirkan de ne jî xwe wekî ku di nav wan de ne nî-

şan didin. Dîsa dibêjin ku em xwediyê derdoreke fireh in û em dikarin her karî pêk bînin. Bi vî rengî bi zimankî dirêj xwe dixapînin. Kesên ku nagihêjin vê radeyê û xwe ji vê rewşa teng nafilitînin -Ev piranî ne- li hemberî çarenûsa xwe serê xwe ditewînin, her çiqas berxwedêr bixuyên û xwe wekî mirovên bi hêz û wêrek nîşan bidin jî di rastiyê de tirsonek in. Bi civakê re lihevkinê, xwe derbirinê û ji jiyanê ditirsin.

Koçberên ku di mercên zivistanê yên sar de êzingan

Mêla yekemîn, cih dide pirsgirekên xanî, bêkarî û binçavkirinê.

Mêla duyemîn, li gel van pirsgirêkan dixwaze ku komele li dijî tevkujiya Kurdan a ku di demeke dûv û dirêj de hatiye belavkirin derkevin. Li gorî vî bîr û baweriyê divê komele li gel başkirina mercan, mafê li ser axa xwe jiyîne wekî prensîp bingeş bigire û derbarê perpirsên ku bûne egera koçberiyê de dozên biquqî yên navneteweyî vekin.

nabînin di heman demê de kinc û xwarinê jî bi dest naixin. Di sergoyan de bermahiyên xwarina leşker û karmendên tirk dibînin û bi vî awayî zikê xwe têr dikin. Mirov dikare li Hekarî, Wan, Êlih û Amedê her tim rastî dîmenên wisa bê. Her wiha birçîbûn, dibe destpêka nexweşînan ku ji egera bêxwînyê peyda dibin. Gelê ku ji bo venegere, gundên wî hatine şewitandin, bêçare û kambax e. Ji ber pîrbûna karke- ran mehaneya kesên ku dixwazin kar bikin gelekî kêmtir e.

Di nêzîktêdayîna pirsgirekê ya komeleyên koçberan ku bi mebesta federasyonbûnê hejmara wan bêtir tê zêdekirin de du mîl xwe didin der: Mêla yekemîn, cih dide pirsgirekên xanî, bêkarî û binçavkirinê. Mêla duyemîn, li gel van pirsgirêkan dixwaze ku komele li dijî tevkujiya Kurdan a ku di demeke dûv û dirêj de hatiye belavkirin derkevin. Li gorî vî bîr û baweriyê divê komele li gel başkirina mercan, mafê li ser axa xwe jiyanê wekî prensîp bingeş bigire û derbarê perpirsên ku bûne egera koçberiyê de dozên hiqûqî yên navneteweyî vekin. Her wiha mebesta rêkxistina federasyonê esasgirtina daxwaza veşerê ya koçberan e û bi vî awayî di çapemeniya derve û hundir de ji her layî ve ragîhandina arîşeyê û afirandina raya giştî ye.

VIREN RA NIKA CÎNÛ

Û

8Ê ADARÊ

EDİBE ŞAHİN

Persa cînû viren ra nika weşiya însone de caye muhîm gureto.

Nika onca persa cînû weşiya ma de ge rind, ge kolay caye xo cena, more xo nanepira, pêniya weşiya kom gegane kena bine tesîra xo. Verve nika cînû bine bandure de, zilm û zordariye de mende, nika jî qayit beme reça nayinû cînû sero vîneme. Persa cînû her ke şî jedîna, weşiya giran nino wontene. Bine zilm û zordariye de halê cînû her ke şî peyser sona name cînû orte kom de nîno vatene. Qayite cînûnê kirmancî ke beme weşiya xo kolewuna têpiya wo. Ma zoneme ke lete kom cînûna yeno meyda. Eke lete kom ke kole bî, ma nîşikeme vajîme nû kom xo sere wo, bine bandure de niyo.

Hete dîrok ra ke qayitbeme, caye cînû orte komo

viren de je nika niyo, gore nika tenina rind yawseno. O waxt cînû û cuwamerdûna piya gureyenê, her çiye xo piya barekerdenê, domon ke biyene hete maye-

arakê cînû cuwamerdûna jêdero. Cînû hem zerede, hemik tevera gureyenê.

Zomon ra tepiya weşiya kom virîno. Cuwamerd ke tevera sone sayd, o waxt emeg û karê cuwamerdû weşiya kom de cawo giran ceno. Caye cînû orte kom de her ke şî beno senik. Endî cînû û cuwamerd hete cîsn ra benê ciya. Cînû peyser manenê, cuwamerd ave sonê kune vireniya cînû. Pira pira sinif kune we orte kom. Taye inson benê fikir, tayinek beneve dewlemend. Cînû rind kune bine bandura cuwamerdû. Name cînû çiqas ke orte kom de yeno wondene, bine xo tol o. Kom weşiya xo de çi kesit ke qayite mal-milkê xo benê eve o çim ra qayite

ne xo de manenê, orte kom de name mayenê xo ra amene wendenê. O waxt weşiya inson de emeg û

cînû benê. Yane cînû endê je mal-milkê xo vînenê. Orte kom de fêlên, dekba-jên çiyoyê kolay ke bî, name

cînû ra yeno vatene. Mîna-kê ney Destane Gilgames de jî vîneme. Destane Gilgames Dîroka Mezopotamya de caye giran ceno. Destan de yew agîto, mîrxas esto, name xo Enkîdu yo. Kes pê dey nişkîno. Pêniye de pê cînîke ra xapnênê çne raye. Nû mînak hete cînûna mînake de rind niyo. Dîroka ma de tenya mînake niyanên çînê, mînake rindek estê. Taye caye de cînû beneve tanriça, taye caye de beneve cuwanike duste dîsmen de danepêro. Dîroka ma kirmancû de mînakê niyanên zof e.

Kom zomone ra tepiya jedîno beno hîra. Hete insonetiye ra ave şono, lewe awu de xo re bon virazenê, hard kinenê, pira pira verve çite sonê. Niyadame ke çepa cînû ra dowa nêviriyoye. Insonetiye ave şiya hama cînû herke şiyê kote bine bandura cuwamerdî. Waxtê axayên de je kolewû gureye. Hem tevera hemik zere de gureye. Cuwamerd bandura xo serê cînû de rind kerde mikerem. Endê cînû besenêkerdê wayîre ked û arake xo be. Niyadame ke her ke şî name cînû biyave vînd.

Qayite kapîtalîzma ke beme, her çî je vatena cuwamerdû sono. Waxto ke burjuvazî duste axayên de dovepêro, orte kom de cînû ra xeyli poşt gureta. Cînû bine bandura axayên ra xeleşîne ke wayîra ked û arake

xo be. Hama hal hên nêsono. Burjuvazî çutir ke beno wayîrê îktîdar na raye ke burjuvazî bê însaf ked û arake cînû keno bine bandura xo, ceno ve xo dest. Bine name "özgürlük" de burjuvazî bandura xo cînû sero her ke şî jedneno. Cînû endê biye çante herme cuwamerdû. O waxt devrîmî burjuvazî hete xo yo newe keno wîndî.

Ma ke qayite dîroka devrîmu beme, çond raye ke devrîm biye cînû her raye en verde caye xo guretê û dovepêro. Kare giran gurete xo ser devrîm pošta cînû ser biya berze. Xeleşiyen

Ma ke qayite hale cînûne kirmancû ke beme jede rind nêvîneme. Cîniye kirmancû verve nika besenêkerde derdê xo biyarê zuwan. Cîniyê kirmancû zere çê xo de je kolewune. Hete jû ra axayên, hete bîn ra ke kapîtalîzma çewte welate ma sero, bine koloniya na kapîtalîzma çewte de mende. Zilm û zordariye cînûnê kirmancû sero kat ve kat jêdiyo.

ra dime iktîdar de caye cînû sayeke çînî biyo. Cînû xo bine bandura cuwamerdû ra nêxelesno, tesîra cuwamerdû dewam kerda. Cînû weşiya xo besenêkerdo ara xo dest kere, biçar ne. Cuwamerd ke çutir wasto hen şiyoye. Rev ra nika bilimsel sosyalîzma ra qeder, weşiya cînû nêviriyoye, raye nêwiye cînû re sosyalîzma kerda ra.

Ma ke qayite hale cînûne kirmancû ke beme jede rind nêvîneme. Cîniye kirmancû verve nika besenêkerde derdê xo biyarê zuwan. Cîniyê kirmancû zere çê xo de je kolewune hete yew ra axayên, hete bîn ra ke kapîtalîzma çewte welate ma sero, bine koloniya na kapîtalîzma çewte de mende. Zilm û zordariye cînûnê kirmancû sero kat ve kat jêdiyo. Hete îktîdar ra ke qayitbeme qederê milete ma kirmanc şiyero qederê cînû. Hurdenek bine bandure de re, xo ser niye. Eke hen biyo weşiya cuwamerdêne ma ji xo ser nêbiyo. Leyê cînûnê xo de, çê xo de axayên kenê, hama teverak koleyê. Cînûk bine bandura cuwamerdêne niyanên de helbet bene koleyê kolewû. Cîniye kirmanc di kat bine bandur de re. Weşiya însan ke destê însan de nebiye, însan xo sere nêbiye ne ruhê însan, ne ke mezgê însan beno özgür û xo ser.

Çiqas ke weşiya cînûnê

kirmancû viren ra nîke jede rind nêbiyo, oncak taye caye de cînû tek tek vejîye, îdara kom gurete xo dest, biyeve pîlê aşîrû. Mucadela Netewî de caye xo gurete duste dismen de dovepêro. Dîroka ma kirmancû de viren ra nîka mînak zof e. Bese û Zarîfa ra orte nayînû ra di teneyê. Dîroka mucadela netewî de qale cîniyê kirmancû ke kenê vanê xo yar û diyarûna este bine, xo ra dismen dest nêfiştê. Nîka ke kayite mucadela gerîla beme mînake niyanên onca zof e. Saya cînûne kirmancû ra zuwane ma, tore û çanda ma amave na çağ. Cînû ke nêbiyene kirmanciye dariyeneve, biyene vîndî.

Perse cîniyê kirmancû, perse milete xo ye kirmancû ra ciya niyo. Milete ma wo kirmanc ke nê serone peyeno sare dardeve, mü-

Cîniyê kirmancû nîka saya mucadale ra weşiya xo de eve xo karar dane, wayîrê mucadela xo vejînê. Zonene ke mucadela ke çîne bî, haka cînûk çîna.

cadela xo ke kerdeve berz, biye hîra cîniye kirmancû na raya ra şîye, sare dardave. Cînû ke kote zere mucadale xo virna, ave şî. Orte kom de cînû ke xo virna zere çêyê biye tê ser, tê bine ra. Çond sero welatê ma de herve henone kevçil esto ke, bare ney giraniye yena pošta cînû ser.

Heştê Adarê roza cîniyê emekçûne. Cînû sevta haka xo, sevta ked û arakê xo,

sevta özgûrêna xo mucadale kenê. Sera 1857 de Amerîka de çewres hozor cînû amey tê lewe kote grev. Na mucadale de adir kuno fabrika, xeylî cînê vesenê, mirene. Na raya cînû ney rind famkene ke xeleşiyana cînû mucadela ra vêrena. Nâ roze ra 50 sere dime sere 1907 de cîniyê dûgelûne bîno yew kongra (kombiyayîş) virazenê. Clara Zetkin benave serok. Kongra 2 ne de sera 1910 de yenê tê lewe vatena Clara Zetkin ra kararê 8 Adarê cenê. A sere ve nîka cîniyê kedkarana dûgelû 8 Adarê de roza xo bimbarek kenê.

Hete ma cînûne kirmancû de roza 8 Adarê, roza mucadale ya, roza xeleşiyana ma cînûna. Cîniyê kirmanc ver ve nîka dustê koleyen de, zordariye de, zulûm de xeylî mucadela kerdê. Ewre mucadela ma wo netewî xeylî ave şîyo, ma cîniyê kirmancû eve şîarê “weşiya newe, însone newe” kume orte na kavxa.

Cîniyê kirmancû nîka saya mucadale ra weşiya xo de eve xo karar dane, wayîrê mucadela xo vejînê. Zonene ke mucadela ke çîne bî, haqa cînûk çîna.

Ma cîniyê Kirmancû wazeme ke eve mucadela xo weşiya însone rind keme, eve deste xo dîna reng û reng bixemelnême, eve vengê xo, eve rengê xo ma ji leyê cînûne dûgelûne bîn de caye xo bîjere me.

Elfabeya Zimanê Kurdî

(“AB” ya Kurmancî)

DEHAM ABDOLFETTAH

Em dizanin, çî dengê ku ji dev û qirikê dertê, bi nîşandakeke taybetî dadikeve ser kaxezê. Ew nîşandek bi navê “tîp”⁽¹⁾ yan jî, “pît” tê nasîn. Nîşandekên tevaya dengên zimanê Kurdî sih û yek “31” nîşandek in. Ango, “31” tîp in. Ew jî ev in:

(a,b,c,ç,d,e,ê,f,g,h,i,î,j,k,l,m,n,o,p,q,r,s,ş,t,u,û,v,w,x,y,z)

Kurdên bakur û rojavayê Kurdistanê bi vê “AB” yê dinivîsin. Lê yên rojhilat û başûr, di bin nîrê elfabeya erebî de, bi tîpên erebî dinivîsin. Kurdên Sovyetistana berê, bi tîpên Kirilî dinivîsin, û niha ew jî, bi tîpên latînî kar dikin.

A) -Ev elfabeya latînî, Celadet Bedirxan, ji bo xebitandina zimanê kurdî damezirandiye û ji aliyê kurdan ve jî hatiye pejirandin. Lê çend tîbinî, derbarê (AB) ya Celadet de, di nav hindêk zimannasên kurdan de têne tevdan. Ew jî, bi kurtî, ev in:

1) - Tîpa “î”, bo sanahiya nivîsîn û çapkirinê, gerek bêyî xalê (nuqte) bihata nivîsîn. Ango, bi “î” bihata, ne bi “i” yê.

2) - Tîpa “î” jî, xalikek ji dêvla kumikê bihata ser (i) yê. Ango, li şûna “î” yê “i” bihata nivîsîn.

Bi rastî ev herdu tîbinî, ji hêla denganiyê ve, ne girîng in. Tenê ji hêla teknîkî ve, li ber wan tê rawestan.

3) -Tîpên dubare:

Hindek tîp, bi lêv kirinê, du dengên yeksane li pey hev didin. Pêwîst e, ew tîp wekî ku têne bi lêv kirin, bêne nivîsîn jî. Ango, dubare bibin.

Wekî “kirrin”, gulle”, “gurrin”.

4) - Her tîpek ji van her çar tîpan (ç,k,p,t), du dengên nêzî hev dide. Di hindêk peyvên de dengêkî sert dide, û di peyvîne dîtir de dengêkî nerm dide.

Wekî:

Sert:

-Ç:çûn, çap
-K:Kat, kîn
-P:Pir, pak
-T:Têr, teşî

Nerm:

çem, çerm
kew, kanî
pez, penêr
tûr, teng

Ji van tîpan re, tîpên cewî tê gotin. Têbîniya derbarê wan de jî, ew e, ku nîşandekê piçûk li ser tacêwiyên nerm bête danîn, da ku her du tacêwiyên nerm û sert, ji

hev bêne nasîn.

Ji bilî tîbîniya li ser tîpa dubare, her sê tîbîniyên dîtir ne pir girîng in, û ne hêjayî çî guherîna “AB” yê ne. Çunkî, heger em ji bo her tîpeke cewî nîşandekê daynin, û ji bo her tîpeke beramberî tîpeke erebî ku di “AB” ya kurdî de nebe jî, em nîşandekê daynin, hingê, nivîsîna kurdî, dê bibe wekî

Kurdên bakur û rojavayê Kurdistanê bi vê “AB” yê dinivîsin. Lê yên rojhilat û başûr, di bin nîrê elfabeya erebî de, bi tîpên erebî dinivîsin. Kurdên Sovyetistana berê, bi tîpên Kirilî dinivîsin, û niha ew jî, bi tîpên latînî kar dikin.

1- Li başûrî Kurdistanê ji dêvla “tîp”, “pît” tê gotin

Celadet Bedirxan gotiye: Pîrbûna nîşandekan nivîsînê gemarî ïike.

B)-Taybetiya hindex tîpan:

Hindex tîp ji (AB) ya kur-dî, bi şeweyekî taybet, digel hindex tîpên dîtir bi kar tên.

Ji wan tîpa:

1) - "î":

1/1) Ev tîp, tu caran di serê peyvên kurdî de nayê. Ango, heke peyvek di zimên de bi "î" yê dest pê bibe, ew peyv ne peyveke kurdî ya resen e.

Wekî:

(Imkan, insaf, imza, inkar...)

1/2) - Di raweyên hindex bêjeyan de, carinan tîpa "î", bi egera sivikbûnê, nayê bi lêv kirin;

Hingê nayê nivîsîn jî.

Wekî:

(Kevin, sivik, tevîn...)

- Kev ...nar = kevnar.

- Siv ...kayî = sivkayî.

- Tev ...na pîrê = tevna pîrê.

1/3) - Ji bilî daçek û cînavan, tîpa "î", li dûmahiya bêjeyên Kurdî nayê.

Wekî: (li, di, bi, ci ...).

2) - "X+W":

Dema ku ev her du tîp "X, W", di peyvekê de, li pey hev bî; hingê dengêkî duçeng didin⁽²⁾.

Wekî: (xwîn, xwar, xwestin, xwê, pêxwas...)

3) - "Ê, Î":

3/1) - Ev her du tîpên

dengdêrên dengdirêj, ku tîpa "y" li pey wan bê; hingê dengên her du tîpan "Ê, Î", bi sivkayî kurt dibin û rastnivîsa wan jî, bi "î" yê tên nivîsîn.

Wekî:

- Rê: rîya min dirêj e.

- Dê: dilê diya min fireh e.

- Masî: masiyên deryayan mezin in.

- Kanî: ava kaniyê zelal e.

3/2) - Lê heke "y", ne bi "Ê, Î" yê ve be, hingê "Ê, Î" bi "î" yê tên bi lêv kirin û xwendin,⁽³⁾ lê wekî xwe, bi "Ê, Î" yê tên nivîsîn.

Wekî: - Ev kî ye?.. Dengê kê ye?..

4) - "Û": (Dawîtîp be).

Dema ku tîpeke dengdêr, li pey "Û" yê bê; hingê pêwîst e ku tîpek navbir (navbira dangan) bikeve navbera her du dengdêran. Ew navbir jî, yek ji van her du tîpan e "W", yan "Y" ye. Hingê:

4/1) - bi "W" yê re, tîpa "Û", bi "î" yê tê bi lêv kirin û pê jî, tê nivîsîn.

Wekî:

-Rû: riwê xwînmijan reş be.

- Berû: Kakilê beriwê tal e.

4/2) - Bi "Y" re, tîpa "Û", bi "U" yê tê xwendin, pê jî, tê nivîsîn.

Wekî:

-Rû: ruyê xwînmijan reş be.

-Berû: Kakilê beruyê tal e.

5) - "E":

Heke "E" dawîtîpa bêjeyekê be, wekî "perde", û "E" yeke dî li pey wê hat, hingê

bêje bi du şeweyan tê nivîsîn:

5/1) -Tîpa "Y", dikeve navbera her du "E" yan.

Wekî:

- Perde: Ez ê perdeyekê bikirim.

- Mase: Remo Maseyek kirrî.

5/2) - Her du tîpên "E" yê bi hev re dibin "A"

Wekî:

-Perde:Ez ê perdakê bikirim.

-Mase:Remo masak kirrî.⁽⁴⁾

C) - Cureyên tîpan:

Tîpên elfebaya zimanê kurdî, du cure ne, tîpên dengdêr û tîpên dengdar.

1) - Tîpên dengdêr:

Tîpên ku xweber û bi tena xwe dikarin dangan bidin, ji wan re dengdêr tê gotin. Ango, ew bi xwe dangan didêrin. Ew jî ev in:

(a, e, ê, î, î, o, u, û) Ji van tîpan (3) tîp dengkurt in; û (5) tîp dengdirêj in.

Tîpên dengkurt ev in: (e, î, u)

Tîpên dengdirêj jî ev in: (a, ê, î, o, û)

2) - Tîpên dengdar:

Tîpên dengdar, bêyî alîkariya tîpên dengdêr nayên bi lêv kirin; û ew bi tena xwe dangan nadin. Tîpên dengdar (23) tîp in. Ew jî ev in:

(b, c, ç, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, q, r, s, ş, t, v, w, x, y, z)

Ç) - Rast e, ku em bibêjin, ji van tîpan hemû beş û cure-

Tacêwî: Yek ji cêwîyan.

2- Duçeng, navlêkirina Resîdê Kurd

3- Durist e ku "Ê, Î" bêne xwendin, û durist e jî, ku bi sivkayî "I" bêne xwendin

- Durist e ku (ruwê, beruwê) jî, bête lêv kirin û nivîsîn

4- Egerên guhertina dengên tîpan mijareke danganî (fonêtîk) e. Em nikarin di vê gotarê de wê bi firehî rave bikin.

yên peyvân tên sazîkirin.

Lê pîrsa herî girîng ev e: Gelo, bi tîpên vê elfebeya ku me berî nuha çêl wê kiriye, em dikarin tore û kelepûra xwe ya kevneşop (kilasîk) bi şêweyekî rast û sergîhayî binivîsin?

Em tev dizanin, ku berî bikaranîna tîpên latînî, tevaya nivîsarên zîmanê kurdî bi tîpên erebî dihatin nivîsîn. Ji bo ku ew kelepûr, bêşûde nemîne; pêwîst e ku dîsan ew, seranser bi tîpên latînî bê nivîsîn.

Aloziya vê babetê ew e, ku çend tîp di elfabeya erebî de hene, dengên wan bi tîpên kurdî, xweş nayên der; pêdivî-yê ku çareser bibin. Ew jî ev in:

(d(dat), z(zê), ğ(ğeyn), e(eyîn), z(zal), h(hê), s(sê))

Digel ku hindêk nîşandek, li ser çend tîpên ku dengên wan nêzî dengên wan tîpên erebî hatine danîn jî; lê herî ew dengên erebî bi sergîhayî nehatine der; û ew alozî çareser nebûye.

Pêşniyaza min derbarê vê pîrsgirêkê de ew e, ku her tîpeke erebî di elfabeya kurdî de tune be, gerek beranberî wê tîpeke kurdî, nêzî wê bê-te nîşankirin.

Seydayê hêja Osman Sebrî di "AB" ya xwe de çend tîp jî bo vê mebestê bi vî şêweyî nîşankirine:

(H=hee, X=xeyîn, T=tê ...HD). Ango, du xal li ser tîpên kurdî danîne.

Di zîmanên Ewropî de,

yên ku bi tîpên latînî tîpên nivîsîn, nîşandekên wan tîpên erebî yên ku di wan zîmanan de peyda nabin, bi danîna xelekê li bin hindêk tîpan pêk hatine.

Wekî: (H=hee, S=sad, D=dat, T=tê, Z=zê)

Beranberî tîpa (xeyîn), yê, (G) hatiye danîn. Berçav e ku hemû tîpên latînî, yên ku nêzî tîpên erebî ne, bi danîna xelekê li jêra wan, dibin nîşandekên tîpên erebî, tenê tîpa (G) yê, ku bo dengê (xeyîn) yê ye, xal li jora wê hatiye danîn.

Herdu tîpên erebî (see⁽⁶⁾; zal) bêtî nîşandek û nîşankirina tîpên latînî mane. Ew jî, ji ber ku ev her du tîp (t, z) nêzî dengên wan du tîpên erebî ne: Ji hêla din jî, berê (t, z) boyî (b, zee, ti) binxal bûne.

Ev nîşandek, li ser asteke navneteweyî, bi tîpên latînî bi kar tên. Zîmanê kurdî jî, bi tîpên latînî tê nivîsîn, gerek em jî, wan nîşandekan (tenê bo nivîsîna dengên erebî) bi kar bînin.

Di "AB" ya kurdî de, tîpa "x" li şûna her du tîpên erebî (ğê, xeyîn) bikar tê. Bo "xeyîn" yê, duristir e ku xalek li bin "X" yê bête danîn, "X".

Di zîmanên Ewropî de, beranberî tîpa (ayîn), bêhnokê berûvajî('), li ser tîpên dengdêr hatiye danîn.

Wekî: (Se 'îd, saîd, 'Abid=abid, 'Ebdal, ebdal)

Bikaranîna van nîşandek-

kan, çend armancên girîng ji me re pêk tîne.

1) - Bi şêweyekî saz û sergîhayî em dikarin hemû kelepûra xwe ya kevneşop, ya ku bi tîpên erebî hatiye nivîsîn, ji nû ve bi tîpên latînî binivîsin.

2) - Çi nivîsarên ku li başûr û rojhilatê Kurdistanê, bi tîpên erebî tîpên nivîsîn, em dikarin wan bi tîpên latînî binivîsin û bixwînin.

3) Zîmanê kurdî jî, wekî piraniya zîmanên Ewropî, bi tîpên latînî tê nivîsîn.

Bikaranîna van nîşandekên navneteweyî, girêdaneke dîtir, di navbera zîmanê kurdî û yên Ewropî de peyda dike. Kurdnasên Ewropî bi hêsanî dê karibin hemû bêjeyên nivîsîna kurdî bixwînin, tev ên erebî jî, û bi vê yekê jî, zîmanê kurdî nêzî hevpariya xebitandina nîşandek û sembolên zîmanên navneteweyî dibe.

Ev jî gaveke pêşketî ye ji bo zîmanê me.

d- Di hindêk peyvên de du tîpên dengdêr digihîjin hev. Dengdêra pêşîn bo sivikbûnê tê avêtin.

Wekî: (di+avêje=davêje)

Ji bo bê nasîn ku tîpeke dengdêr hatiye avêtin pêwîst e; bêhnokê li jora şûna degndêra avêtî, bê danîn.

Wekî: (bi+avêje=b'avêje)

Li gora dîtina min, bikaranîna wan tîbinî û pêşniyazan, (AB) ya zîmanê kurdî û sergîhayî dike.

Amûdê 5/3/1997

DI DÎROKA ME YA NÊZÎK DE SEROKEKÎ SERHILDANÊ:

ŞÊX SEÎD

HAYDAR ZAĞROS

Ji bo ku em bigihêjin şexsiyetekî ku wê dîrokê çêbike an jî bi kemasî di dîrokê de wê bibe xwedî meşeke mutewazî, divê em berî her tiştî mêtûyê bizanibin; li ser vê bingehê jî divê em şexsiyeta serokan, ew ên ku mîmarên dîrokê ne nas bikin û ji kirinên wan û ji taybetiyên wan ên erênî û neyînî dersan bigirin. Ev tişt li ber çavan e. Di vê çarçoveyê de dîsan li ber çavan e ku, divê em pêşî cih bidin lehengên dîroka xwe.

Şêx Seîdê ku di dîroka dîv û dîrej a Kurdistanê de demeke kurt ketiye jiyanê û digel vê yekê welat û cihan hejandiye. Emê bi nasandina malbata wî dest bi nivîsê bikin.

Malbata ku Şêx Seîd jê tê:
Malbata Şêx Seîd, berî ku koçî Paloyê bike, li başûrê Kurdistanê li herêma Silêmaniyê dijî. Ev malbat, di dema Kalikê Şêx Seîd, Şêx Elî de ji Silêmaniyê vediqe-

te. Şêx Elî neviyek ji neviyên mezin ê Şêxê Qadirê Şêx Hecî Huseyn e. Şêx Hacı Huseyn jî li gorî Martî Van Burînessen, dibê ku ji malbata navdar, Malbata Berzencî be.

Piştî ku Şêx Elî ji Silêmaniyê derdikeve, rawestgeha wî ya pêşin Şam e, ya duyemîn jî, cihê ku lê tekiyayek vekiriye; Amed e. Di xorta-

niya xwe de Şêx Elî, Li Amed û Cizîrê dest bi hîndekariya xwe dike. Dûv re Şêx Elî, bi xelîfeyê Mewlana Xalî Şêx Ahmedê Erbilî re hevdişînekê pêk-tîne û dikeve nava terîqeta Neqşibendî (Şêxê Neqşibendî Mewlana Xalî e ku ji eşîra "Caf" e, di sala 1826'an de li Şamê wêfat kiriye). Dîsa di wê demê de dihere Şamê, cihê ku rêberê wî Mewlana Xalî lê niştecîh e. (Li gorî hinekan Şêx Elî, li Şamê ne ji aliyê Şêx Ahmed ve, lê ji aliyê birayê Mewlana Xalî Şêx Mahmûd Sohîp ve tê perwerdekirin).

Şêx Elî li Şamê jî pênc salan perwerdehiya xwe didomîne û dîv re ji aliyê Şêx Mewlana Xalî ve bi vatinê ber bi Paloyê ve tê şandin. Lê ji ber kirinên neyînî yên Dewleta Osmanî nikare li Paloyê bisekine; ji wir jî vedigere ber bi rojhilatê derdorên Mûşê û Bedlîsê. Ew li wê derê xebata xwe didomîne. Di wê demê de gelek şexên Qadirî tevî terîqeta Neqşibendîyan dike. Di vî warî de jî gelek jêhatî ye. Di

*Ji bo ku em bigihêjin
şexsiyetekî ku wê
dîrokê çêbike an jî bi
kemasî di dîrokê de wê
bibe xwedî meşeke
mutewazî, divê em
berî her tiştî bi mêtûyê
bizanibin; li ser vê
bingehê jî divê em
şexsiyeta serokan, ew
ên ku mîmarên dîrokê
ne nas bikin û ji
kirinên wan û ji
taybetiyên wan ên
erênî û neyînî dersan
bigirin.*

naveka sedsala 18'an de, Şêx Elî li gundekî Amedê ku navê wê Septî ye bi cih û war dibe. Lê li wir jî pir nasekine, derbasî Paloyê dibe. Ji ber gengeşiyên ku di navbera wî, apê wî û begên heremê de hene, bi awayekî kotekî ji herêma navborî vediqete û derbasî Xinûsê dibê. Bi temenê xwe yê navserê, di demeke kurt de bandora xwe li ser giregirên herêmê çêdike û bi saya hewldanên axa û begên herêmê careke din vedigere Paloyê. Di wê demê de pênc lawên Şêx Elî hene û mezinê wan jî bavê Şêx Seîd, Şêx Mahmûd e.

Ji xeynî Şêx Seîd, pênc lawên Şêx Mehmûd ên din jî hene. Navên wan Adil, Bahadîn, Ebdurrehîm, Mehdî û Tahir e. Dû re ji van Adil li nêzikî Helebê, Bahattîn jî li Xinûsê dema ku Quranê dixwînin, têne kuştin. Ebdurrahîm jî di sala ku Bahadîn tê kuştin de dimire; piştî raperîne, Mehdî li gundê Kelhesî ji ber biberketina birayên xwe timî janê dikşîne. Lê emê di vê nivîsê de jî bibînin ku Tahir, bi radeyeke herî bilind li cem Şêx Seîd di raperîne de cih digire.

Şêx Seîd û jiyana wî ya berî beşdarbûna tevgera neteweyî.

Şêx Seîdê ku navê wî di dîroka tevgera neteweyî de wekî serokê serhildana 1925'an derbas dibe di sala

1865 an de tê dinyayê. Di nava gelê me de ew bi navên mîna "Şêx Seîdê Kal" û "Kekê Şêx Seîd" jî tê bi nav kirin. Di nav gel de bikaranîna van navan bi taybetî, ji ber rola Şêx Seîd a di serhildanê de ye. Sifata "Şêx" jî, ji ber ajotina adetên feodalî, ji bav û kalên wî yê feodal û esl, jê re dimîne.

wan re têkiliyan datîne. Perwerdehiya wî ya bilind, çanda wî ya olî, xurtbûna vekolîna wî ya li ser Quranê û zîrekiya wî dike ku navê wî belav bibe; zû bala gel dikşîne ser xwe. Ji ber vê jî her ku diçe qedrê wî bilintir dibe. Bi hestên xwe yê xurt ên neteweyî, bi îradeya xwe ya bilind, bi baweriya xwe ya

Navên wan Adil, Babattîn, Ebdurrehîm, Mehdî û Tahir e. Dû re ji van Adil li nêzikî Helebê, Bahattîn jî li Xinûsê dema ku Quranê dixwînin, têne kuştin. Ebdurrahîm jî di sala ku Bahattîn tê kuştin de dimire; piştî raperîne, Mehdî li gundê Kelhesî ji ber biberketina birayên xwe timî janê dikşîne.

Şêx Seîd di dema niştecihbûna wan a di Xinûsê de hê xortekî nûgihîştî ye. Di bin qontrola bavê xwe de, perwerdehiya xwe ya olî bi serfirazî diqedîne. Li ser Quranê lêkolîn û xebateke baş û kûr pêk tîne. Şiîrên Herîrî û Bedûzeman ji ber dike. Piştî mirina bavê xwe, berpirsiyariya malbatê û dergehê jî di destê xwe de kom dike. Piştî vê pêvajoyê li herêmê digere, xwe bi derdorê dide pejirandin û bi vî awayî li ser gel û çînen serdest bandora xwe çêdike. Di wê demê de giregirên herêmê yê mîna axa, beg, şêx û serbazên hêzên Hemîdiyan yê kevn tevan nas dike û bi

hemdem, bi duristbûna xwe, jê tê hezkirin û pejirandin. Wisa jî di warê olî de jî ne paşverû ye. Wekî mînak, di pêvajoya Serhildanê de, çiqas bi suniyan re di têkiliyê de be ew çend jî dixwaze bi elewiyan re jî têkeve nava dan û standinan. Di vî warî de dibe xwediyê hewldanê jî. Dîsan di pêvajoya serhildanê de jî, yekî mîna Fehmî Bîlal Efendî ku bi dîtinên xwe, yê li ser îslamê ne li gorî civatê ye, tê naskirin. Şêx Seîd di nava tevgerê de wezîfeyeke pir bilind dide wî. Ji wî re nabe asteng. Çawa ku piraniya şêxan li ser eşîretan xwedî giranî û otorîte ne, ev tişt ji bo. Şêx Se-

Hêza aborî ku di dest Şêx Seîd û malbata wî de gihîştîye ser hev, di zeximbûn û çalakkûna bandora wî de roleke mezin dilîze. Ev, ji hebûna sed û bîst şivanan diyar dibe ku xwediyê bi hezeran sewal e. Û ev jî dide xuyakirin ku di vê demê de, ji nava çend dewlemendên li Kurdistanê yek jê Şêx Seîd û malbata wî ye.

îd bêtir xurt û êşkere ye. Vê derheqê de eşîretan tevayî wekî hev dibîne. Şer û gelleşeyên di navbera eşîretan de bi aştiyê çareser dike. Şêx Seîd navberkariyeke bi edalet dimeşîne.

Di vê mijarê de Şêx Seîd, mîna mirovêkî ku bi adetan ve pir girêdayî kar û barên xwe bi cih tîne ye. Şêx Seîd li gorî pêwîstiyên demê tev digere û di hundir vê çerçowê de adetên hilawîtiye bi cih tîne, keçên malbata xwe bi kesên hilawî yên mîna xwe, bi kesên axa, şêx û beg re dizewicîne. Dîsa ew jî bi xwe, bi vî awayî ji eşîra Cibranîya dizewice. Ew tekîli-

yên zewacê bandora Şêx Seîd a li ser derdorê zeximtir dike.

Hêza aborî ku di dest Şêx Seîd û malbata wî de gihîştîye ser hev, di zeximbûn û çalakkûna bandora wî de roleke mezin dilîze. Ev, ji hebûna sed û bîst şivanan diyar dibe ku xwediyê bi hezeran sewal e. Ev jî dide xuyakirin ku di vê demê de, ji nava çend dewlemendên li Kurdistanê yek jê Şêx Seîd û malbata wî ye. Mîna ku em dizanin hêza şêxa ya aborî ji xelatên maddî yên ji gel distînin tê. Û sermayeya feodolan ji van derametên ji xelatên maddî hatiye komkirin pêk tê. Ji xeynî vê tu riyên xwezayî û mafdar tune ne. Heger hebe jî ev, biriyên selefkarîyê, nijdevaniyê û talankirinê hwd. re gengaz e. Lê em ji vê derdixin ku, gava Şêx Seîd û malbata xwe bi van riyên nehiqûqî ev serwet dabin ser hev, di pêvajoyeke mîna serhildanê a pir dijwar de gel heta mirinê bi wan re dimeşiya. Em ji tevgerên gel tê derdixin ku wan ev mal ne bi rêbazên li rê dane serhev. Mirov jî gotînen wî jî tê derdixê ku Şêx Seîd dijî tîştên wisa ye. Di axaftineke xwe de ji bo terîqata Naxşibendî dibêje "Şerketê gangister".⁽¹⁾ Ev gotin ji

bo wê demê û wan mercan hem pir bi cesaret û hem jî pir watedar e. Heger ev gotin ji bo kesên ku bi pirsgirêka neteweyî eleqeder nabin û tarîqetê ji bo berjewendiyên xwe yên şêxî bi awayekî pêxwasî, ji bo bêtir dewlemend bibin bi kar tînin, li ser vê bingehe civakê û çandê dejenere dikin hatibe gotin; (ji xwe qasî ku tê xuyakirin terîqeta Naxşibendî hatiye merhaleyek wisa) ev diyar dike ku, Şêx Seîd ji aliyekî ve li gel xwedî derdikeve, ji aliyê din jî li dijî dewlemendiya ku bi riyên ne hiqûqî, mafyawarî hatiye bi dest xistin derdikeve. Ciyê xwe li cem gel û rastiye digire. Ji aliyê din xuya dibe ku dijî kevneperestiya olî derdikeve û berê xwe dide pêşverûtiyêke nûjen.

Gelek kirûyên din hene ku pêwendiya Şêx Seîd bi politikayê re dide xuyakirin. Raporên îstixbarata Îngîlîz ên ku vê pêwendiyê didin xuyakirin heger rast bin, Şêx Seîd bi nûnerên kurd ên li meclîsa Tirkiyeyê ne re axifiye û ji wan damezirandina rêxistinên radîkaltir dixwaze.⁽²⁾ Ev diyar dike ku Şêx Seîd ne dûrî bûyerên politikî yên demê ye û ji nêzîk ve bi pêşveçûnan dişopîne. Di wê gavê de diyar dike ku nêzîkbûnên

1- Şêx Seîd ev gotin, di ifadeyê wisa de bi kar anîye: "Şêxê Naqşibendî, li Kurdistanê me şerketê gangster ava kiriyê" Di çavkaniyê de wiha derbas dibe (Bi tirkî): "Naxşibendî şahî Kürdistan'ımızda bir gangster şebekesi kurmuştur. (şerketê gangster)"

2- Robert Olson "Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Sait Ayaklanması"

wî ji ewil ve li ser bingehêke radîkal e. Ev bûyer aliyê Şêx Seîd ê neteweyî jî dide dest û dipeyitîne. Ji ber vê yekê pir girîng e. Ji xwe xuya dibe ku malbata Şêx Seîd jê hatiye, di serî de li hember metîngeriye xwedî rawêj û tevgerê ye. Ya yekemîn; Şêx Elî ji aliyê rêberê xwe Mevlana Xalid ve bi wezîfekarî hatibû

Paloyê. Hêzên metînger mecbûr kiribûn ku ber bi rojhilat ve here. Ya duyemîn; neviyê Şêx Seîd Abdulmelîk Firat ji çapameniyê re dibêje ku di sedsala 17 an de kalikê wî ji aliyê Sultan Muradê 4. hatiye bidarve-

kirin. Îcar li gorî van herdu kirûyan, gihîştina meriv ya encama hanê wisa çet ne diwar e. Ji bo em jiyana Şêx Seîd polîtîkî ji niha û pê de fêhm bikin divê em pêşî di wê demê de polîtîkayê dijmin ku li Kurdistanê pêk hatiye û li dijî vê polîtîkaya an jî berteka gelê kurd hatiye nîşandan, ya ku li ser Şêx Seîd tesîr kiriye binêrin. Ka em po-

lîtîkayên ku Komara Tirk di wê dema ku Şêx Seîd tê de jiyaye, li Kurdistanê ajotiye, ji serokê Partiya Karkerên Kurdistanê hîn bibin: "Sîstemeke zordest ya neteweyî sîstema aboriyê derdixe (pêşve dibe). Lê çarçoveya aboriyê ya Birjûvaziya tirk ji bo pêkanîna metîngeriyeke wisa, ewqas ne fireh e. Per-

çekirina neteweyî dîke armanc, dixwaze çand û zîman asîmile bike, lê ji bo vê hêza birjûvaziya tirk a neteweyî têrê nake (zeîfe). Taliyê birjûvaziya tirk ji bo ku bibe civatek, ji bêçaretîyê, wê êdî qedexekirina zimên bîne holê. Ne dikare zîmanê xwe bide hînkirin ne jî destûrê dide ku bi zîmanê xwe bipeyive. Qet civakek bê zîman mirov

dikare bifikire? Qet di cihekî cîhanê tiştêkî wisa hatiye dîtin? Wê birjûvaziya tirk êrîş bike ser şertên jiyana maddî ya gel. Ji ber ku nikare vê pêk bîne wê, navgînên hilberînê birûxîne. Wê gel, bi zorê bide şixulandin û bi zorê bişîne leşkeriyê."⁽¹⁾ Ji xwe li hember vê zordariya dijmin wê berpeyîya gel jî

çêbibe. Ka em dîsa li Serokatiya Partiya Karkerên Kurdistanê binêrin: "Li hemberî vê pir bi şiddet, tu bivê ne-
vê dê berpeyîya gel derkeve holê, û ji ber sazûmana ku gel paş ve maye, ev berpeyîya gel li Kurdistanêq pir kevnare û mîna ku xweber çêbibe bûye. Ar-

mança vê erîşa birjûvaziya tirk, windakirina menfeatên çînen serdestên kurd e. Di dîrokê de her çîne kedxwir ji bo ku menfeatên xwe winda neke an jî biparêze, her çiqas qels an jî paşvemayî be jî muhaqq li ber xwe daye. Çînen serdet ên kurd jî, ji bo parastina mafên xwe yên biçûk yên malbatî û eşîrî, dê li ber xwe bidin."⁽²⁾ Îcar mîna

1- Serokatiya Partiya Karkerên Kurdistanê "Kürdistan'da Zorün Rolü"

2- (SP) (ibid)

îfadeyek ev berpeyî û berxwedana çînên kurd ên serdest di sala 1922'an de mîna rêxistinên din, rêxistina azadî jî ya ku haziriya rapêrîna bi navê Şêx Seîd hatiye bi nav kirin kiriye, dameziran-dine.

Rêxistina Azadî bi navê "Kürt İstiklal Cemiyeti" (Komeleya Serxwebûna Kurd) di bin serokatiya Mîralay Xalid Begê Cibrî de ji aliyê mebûsê Bedlîsê Yusuf Ziya, rojnamevan Kemal Fewzi û rewşenbîrên mîna Dr. Fuad ve tê damezrandin. Ev komeleya li Erzeromê bi dizî hatiye damezrandin. Serokê wê yê yekemîn Xalid Begê Cibrî yê ku di artêşa tirk de serbazî dikir bû. Mîrov dikare bibêje xeta rêxistinê li ser bingeha Serxwebûn û azadiya demokrasiya birjûva hatibû danîn. Li gorî wê demê ew dibê sedema çend kirinên baş. Bi kurtî rewşa siyasetê li Kurdistana wê demê wisa ye. Mîna ku me li jor jî da xuyakirin Şêx Seîd bi awayekî xwezayî dikeve nava vê rêxistinê. Pêşveçûna herî dawî veyekê di-de xuyakirin.

Beşdariya Wî Ya Rêxistinê û Tekoşîna Wî Ya Polîtîkaya Berî Serhildanê

Hîn di serî de ji ber ku jî hêla çandî, civakî, aborî û polîtîkî ve di desthilatîyek mezin Şêx Seîd, bala rêxistina navborî dikişîne. Pişt re

endamekî navendî yê Azadiyê Yusuf Ziya gava ku di dawiya havîna 1923'an de pêşniyara beşdarbûnê ji Xalid Begê Cibrî tîne pêşkêşî Şêx Seîd dike. Şêx Seîd vê pêşniyarê, wê gave qebûl dike û di ser re bi Yusuf Ziya re, li ser serhildana ku wê bê pêkanîn li hev dike. Di beşdarbûna Şêx Seîd de tesîra dostiya Şêx Mehdiyê birayê Şêx Seîd ku bi Xalid Beg re hebû û dîsa tesîra zewaca Şêx Seîd ku ji eşîreta Xalid Beg bû (li gorî Robert Olson, pîreka Şêx Seîd xaltiya Xalid Beg e) wê bibe sedema tekiliyên erênî.

Piştî tîkiliyên bi vî awayî

Piştî tîkiliyên bi vî awayî tîkîrin, Azadî bi Şêx Seîd re li berê dest bi xebatên derheqa serhildanê de ne dike. Di nava rêberên kurdên elewî yên ji eşîra Xormek in û Cibranîyan de nakokî heye. Gava rêberên wê eşîrê dibihîzin an jî dibînin geşbûniyên wisa li berê çêdibin, wê gavê vê rewşê li Akarê îxbar dikin. Piştî vê rewşa han, bi fermana Mustafa Kemal, Xalid Begê Cibrî û nûnerê Bedlîsê Yusuf Ziya li Bedlîsê tîkî girtin û dikevin girtîgehê.

tîkî çêkirin, Azadî bi Şêx Seîd re li herêma dest bi xebatên derheqa serhildanê de ne dike. Di nava rêberên kurdên elewî yên ji eşîra Xormek in û Cibranîyan de nakokî heye. Gava rêberên wê eşîrê dibihîzin an jî dibînin geşbûniyên wisa li herêma çêdibin, wê gavê vê rewşê li Akarê îxbar dikin. Piştî vê rewşa han, bi fermana Mustafa Kemal, Xalid Begê Cibrî û nûnerê Bedlîsê Yusuf Ziya li Bedlîsê tîkî girtin û dikevin girtîgehê. Piştî girtina wan, Yusuf Ziya, ji bo ku li dijî Şêx Seîd şahidiyê bike, dawetî dadgeha Bêdlîsê tîkî kirin, lê ji ber ku Şêx Seîd fêma dike ku di vî karî de dek û dolab hene nexweşiya xwe dike hincet, dibêje ez nayê, heger hûn bixwazin ez dikarim îfade xwe bidim dadgeha Xînûsê. Ji ber ku bandora Şêx Seîd li Xînûsê pir e hêzen zabit mecbûr dibin ku daxwaza wî qebûl bikin. Ji bo here îfada xwe bide, dadgeha Xînûsê bangî wî dike. Li Xînûsê dîsa bi hêza bandora xwe ya li herêma daristan dixê bin tesîra xwe. Dûv re ji bo ku xwe ji destê dijmin bifilitîne ji Xînûsê derdikeve diçe Çepexçûrê.

Di vê merhaleyê de "Tevgera serxwebûna kurd, Azadî" hewcedariyê dibîne ku kongreya xwe ya yekemîn bicivîne. Kongre di dawiya havîna an jî di destpêka pa-

yiza 1924 an de dicivê. Endamên tevgerê yên pêşengî, fermandarên hêzên Hamîdiye yên kevn û bi gelek şêx, axa û begên Kurdistanê yên xurt re Şêx Seîd jî dawetî vê kongreyê dibe. Ji nava beşdarvanan tu kes bi qasî Şêx Seîd ne bi kêf û coş e. Li vir Şêx Seîd derdikeve pêşiyê, di mijara serhildanê de biryarbûna xwe, jidilbûna xwe, hêza xwe ya îknakirinê derdixe hole. Û herkesî di mijara serhildanê de qanix dike.

Pîştî vê civînê bi derketina Serhildana Beytulşebê re endamên pêşeng ên tevgera Azadî ku li pey Xalit Begê Cibrî û Yusuf Ziya mabûn tev ji aliyê dijmin ve tîn girtin. Îcar di hundirê tevgerê de valahiya serokatîyê derdikeve holê û digihîje merhaleyeke girîng. Li hember vê rewşê her çî qas bêdil be jî Şêx Seîd, tê serokatîya tevgerê. Di vir de rêvebirên tevgera Azadîyê difikirin, dibêjin; şexsiyetek olî û manewî dê, li nav gel bêtîr bê peji-randin û propagandeyek olî wê bêtîr bi tesîr bibe. Ev raman dibe sedemeke bi tesîr ji bo ku Şêx Seîd bibe serokê tevgerê. Ji xwe tu riya din jî tune ye. Lewra di serê sed-sala 19. de piştî li Kurdistanê "Mîrîtî" ji dîrokê tîn rakirin ji ber ku eşîrên kurd tim bi hev re xwînî ne, peywira mîran, Şêx bi cih tînin. Her çî-

qas serokekî birjûva dernekeve jî ji bo armanc bê cih şêxîtî derdikeve pêş. Di wan mercên Kurdistanê de serokatîya birjûvazî nikare bibe serokatîyê tevgerê û gel di bin navê şêxîtiyê de bi vî awayî derdikeve holê. Ev serokatîya bi vî rengî rastiya xwe ji ber mercên civak û polîtîkaya wê demê digire. Her çî qas ji bêçaretîyê Şêx

qûqî ye. Rûxandina vê komarê li ser hemî misilmanan ferz e, yên rêvêberiya vê komarê bike û ji vê komarê re bibe alîkar, standîna mal û canê wî li gor şertê îslamê helal e."⁽¹⁾ Di vê civîna ku li vî gundî çêkirine de li ser rewşa eşîrên Mûş, Wardo û Xinûsê jî radiwestin. Van eşîretan li ba dijmin cih girtibûn. Ji bo van eşîran bikişî-

Pîştî vê bi derketina Serhildana Beytulşebê re endamên pêşeng ên tevgera Azadî ku li pey Xalit Begê Cibrî û Yusuf Ziya mabûn tev ji aliyê dijmin tîn girtin. Îcar di hundirê tevgerê de valahiya serokatîyê derdikeve holê û digihîje merhaleyeke girîng.

Seîd tê serokatîyê pêk tîne. Xebat û haziriyên serhildanê zûtir dike. Di nav van haziriyên de armanca xelaskirina Xalit Beg, Yusuf Ziya û endamên polîtîk yên kurdan û girtiyan rizgar bike jî heye.

Di vê seferberiyê de rawestgeha Şêx Seîd ya yekeymîn gundê Kirikan e. Şêx Seîd li vî gundî fetwayek wisa dide "ji roja Komara Tirk hatiye damezirandin û heta îro dixwaze olê îslamê ji holê rake, Mustafa Kemal û hevalên wî li dijî emrê Quranê derdikevin, xwedê û pêxamberan înkâr dikin. Û xelîfeyê pêxamber nefî kirine. Ji ber vî jî rêvêberiya wan ne hi-

ne ba xwe di bin ronahiya vê ramanê de Şêx Seîd ji wan re nameyan dinivîsîne û di nameyan de banga beşdariya serhildanê li wan dike. Bangên Şêx Seîd ên ji bo qezenckirin û lihevhatina van eşîran nabe çare. Lewra van eşîran li ba tirkên cihê xwe girtiye. Dewsa ew eşîr beşdarî serhildanê bibin, li hemberî serhildanê derdikevin û diyar dikin ku wê di refê komara tirk de cih bigirin. Ev eşîran Lolan, Xormek, Eşîretên Dêrsim û hinekên din in. Ev fikrên Şêx Seîd ên ku digot: "Kemalîst dê olê ji holê rakin, ji bo Elewî û Sunnî şeref û ol xwe biparê-

1- Yê ku guheztîye, Aziz Aşan "Şeyh Sait Ayaklanması"

zin divê bi hev re hevkarîyê bikin.”⁽¹⁾ Ev gotin li hember “Lîktî” ya kemalîstan Elewiyên kurd îqna nake. Li ser van rûdanên neyînî di 6’ê çileyê 1925 an de Şêx Seîd û

hevalên wî, li ser vê mijarê hin nirxandin û planan çêdikin. Hêzên ku dê bi ser van eşîran de herin û yên

ku dê bibin destek diyar dikin. Di pey vê civînê re, Şêx Seîd seferberiya xwe didomîne. Diçe Kanîreşê. Li vir bi serokê eşîran re civînê çêdike û ji wan re dibêje dest bi heziriya serhîldanê bikin. Ji wir jî diçe Solxan, gundê Melekan. Ji bo ku li ser planên serhîldanê biaxivin, bi Şêx Evdîleh re hevdiînekê çêdike. Piştî Şêx Seîd û yên bi wî re karê xwe yê li gundê melekan diqedînin, di nivê çileyê 1925 an de li navenda Dara Hênê, Licê, Çepexûr û Semsûrê digere; lezê dide xebatên serhîldanê. Di 5’ê reşemiyê 1925 an de ji Hênê derbasî Pîranê dibe. Ev bûyer, ji bo Şêx Seîd ji ber ku destpêka serhîldanê ye

xwedî girîngiyeke dîrokî ye.

Şêx Seîd û Destpêk û Dawiya Serhîldanê

Gava Şêx Seîd leşker û hevalên xwe hê li Pîranê ne

wisa de Şêx Seîd bersivê dide leşkerê tirk, mîna ku jê tê hêvîkirin nazîk û bi hilawî ye; dibêje; “Em bi hev re hatine vê derê û ev kes hevalên me ne. Rica min ji we heta

Ev fikrên Şêx Seîd ên ku digot:

“Kemalîst dê olê ji holê rakin, ji bo Elewî û Sunnî şeref û ol xwe biparêzin divê bi hev re hevkarîyê bikin.” Ev gotin li hember “Lîktî” ya kemalîstan Elewiyên kurd îqna nake. Li ser van rûdanên neyînî di 6’ê çileyê 1925 an de Şêx Seîd û hevalên wî, li ser vê mijarê hin nirxandin û planan çêdikin. Hêzên ku dê bi ser van eşîran de herin û yên ku dê bibin destek diyar dikin. Di pey vê civînê re, Şêx Seîd seferberiya xwe didomîne.

serpêlekî tirk û taximek leşkerê wî tîna mala Ebdulrehîm. Ji mêvanê Ebdulrehîm yanî ji Şêx Seîd deh mirovên mehkûm yên li mala gundiyeke ku navê wî Bahrî ye xwe veşartibûn, dixwazin.

Ev serpêlê ku navê wî “Husnî” ye esasen haya wî ji amadekariyên serhîldanê heye. Ji bo provakasyonê derxe destûr ji hikumeta Enqereyê standiye. Lewra li hember Şêx Seîd heta dawî israr dike. Di ser re jî dizane ku Şêx Seîd van mirovan de. Em dibejin “Dizane” lewra yekî mîna Şêx Seîdê feodâl ew kesên bi awayekî ketine bin stara wî, an jî xwe avêtine bextê wî, herkes dizane ku nade. Di rewşeke

ez li vir bim hûnê tu xerabiyên li wan nekin, piştî ez ji vir derketim hûn dixwazin çî bikin hûn serbest in”.⁽²⁾ Li ser vê di 8’ê reşemiyê de pêşveçûnên em pê dizanin derdikevin; leşkerên hatine hin dîl tîna girtin û hin jî tîna kuştin. Ev bûyer dibe destpêka her tiştî. Û provakasyon digihîje armanca xwe. Hem jî di merheleyê ku amadekariyên serhîldanê herî sifî û herî hesas de, li hember vê bûyerê haya Şêx Seîd ji rastiyê heye, wê rojê Pîranê terk dike. Diçe Dara Hênê, gundê Hakîkê. Armanca wî bûyerê, di tixûbên Pîranê de bigire û nehêle zêde fireh bibe. Lê ji ber bêkordînasyoniyê fermandarê

1-Yê ku guheztiyê, Robert Olson (ibid)

2- Yê ku guheztiye, Prof. Dr. M. Arsenoviç Haretyan “1925 Kürt Ayaklanması”

Şêx Seîd, Şêx Tahir gava bûyerê dibihîze di 10'ê Reşemiyê de li Licê dest datîne ser postexanê û di 11'ê reşemiyê de mal û alavên ku dest daniye ser. Li Hakîkê Şêx Seîd li vir bêçare dimîne û digihêje vê encamê ku divê êdî serîhildan dest pê bike. Dibêje; “xuya ye ku ev qedera me ye”.⁽¹⁾ Û di reşemiyê de li Hakîkê bi serokên eşîran re civîneke pir girîng çêdike. Di civîna Hakîkê de navê serîhildanê datînin “Cîhad” li vir Şêx Seîd, nîşana “Emîrul Mucahiddîn-fermandarê mucahîdan” digire. Bi kurtî van biryaran distînin: “Darahênê dê bê stendin, 40 leşkerê li wir ku li ber xwe bidin wê bi çekan herin ser wan, ên di serîhildanê de bimirin dê li gorî şertê îslamê şehîd bên diyarkirin, ji bo leşkerên di şer de bimirin jî “şerra î qisasa û diyet” wê bê pejirandin”⁽²⁾ Li gorî van biryaran di 16'ê reşemiyê 1925 de digirin ser Darahênê Qet berxwedan çênabe û bajar tê bi dest xistin.

Li Darahênêya ku hat stendin dezgehên mêtîngeran tèn hilweşandin û li dewsa wan wekî tê maneya dewleteke biçûk, dezgehên polîtîk û îdarî tèn sazîkirin, rêk û pêkên têvel ên civakî tèn pêkanîn. Dîsa şexsiyeta Şêx Seîd, hîn bêtir bilind dibe,

dibe efsane û serokbûna wî digehêje merhaleyê qarîzmatîk. Ev tev ji ber ku, bi qasî gel dibîne, ev serîhildan destê gel û yên keda wan tê xwarin digire, alîkarê bindestan e, li dijî împeryalîstan e, serxwebûnê dixwaze û xwedî wesfê îslamî ye.

Şêx Seîdê ku bi van serfiraziyan hêza wî xurtir dibe serîhildanê bi pênc eniyan

têkçûnek pir girîng digrin û gelek hacetan li paş xwe dihêlin û ji neçarî ji şûn vedigerin. Piştî vê bûyerê Şêx Seîd dibihîze ku hêzên dijmin Darahênê û Pîran şûn ve stendine. Îcar Şêx Seîd hêzên xwe ji şûn ve, ji gundê Harî cihê ku lê ne diqetin û rasterê berê xwe didin Dara Hênê û Pîranê. Di 22'ê Reşemiyê de şer dest pê dibe û

Dîsa şexsiyeta Şêx Seîd, hîn bêtir bilind dibe, dibe efsane û serokbûna wî digehêje merhaleyê qarîzmatîk. Ev tev ji ber ku, bi qasî gel dibîne, ev serîhildan destê gel û yên keda wan tê xwarin digire, alîkarê bindestan e, li dijî împeryalîstan e, serxwebûnê dixwaze û xwedî wesfê îslamî ye.

sererast dibe. Ew bi xwe jî dibe fermandarê eniya ku ji van eniyan yek e. Şêx Seîd û fermandarên xwe yên eniyên din, konseyek mîna konseyaya şer saz dikin. Li aliyê din ew jî mîna şêxên din bi xwe şer dibe.

Şêx Seîd bi vê hevdesaziya kêma û sist derdikeve hemberî dijmin. Piştî livbaziya Darahênê roja 21'ê reşemiyê li gundê Hezanê ku li başûrê Licê ye, agahiyan distîne, ku hêzên dujmin êrişî Licê kiriye. Şêx Seîd, leşkerên xwe kom dibe û êrişê dibe ser dijmin. Hêzen tirk

dîsa hêzên dijmin tîkçûnek mezin distînin. Leşkerên hêzên Siwarî ku hatibûn alîkariya wan leşkeran jî tîk çûbûn, li ser rêça Kebanê dikevin kemînê û leşkerên hêzên siwarî wan tev dîl digrin. Bi van serfiraziyan her diçe nav û dengê Şêx Seîd li nava gelê kurd û li neteweyan digere û bilind dibe. Şêx Seîd, bi beşdariya hêzên di bin fermandariya Hecî Hesen, Emerê Faro, Salih Begê Dara Hênê û leşkerên ji eşîreta Bafa û Mistan ji geliyê Dara Hênê hatin û bi ser Amedê meşîyan.

1- Yê ku guheztiye, Prof. Dr. M. Arsenoviç Haretyan (ibid)

2- Yê ku guheztiye, Aziz Aşan

Gava Şêx Seîd fam dike hêzên wî ji bo bi dest xistina bajêr hindikin, ji bo wext dirêj bike bi rêvebirên tirkên yên bajêr re, dest bi hevdîtinan dike. Dixwaze di hundirê vî wextî de gel bighîne hev û serîhildanê bi alîkariya gel ji hundirê bajêr ve dest pê bike. Dû re bangî rêvebir û serpêlên li bajêr dike ji bo bajêr teslîmî wan bike. Lê ji ber ku tirkan bang qebûl nekirin- ji xwe zanîbûn wê alîkarî ji Enqereyê were- Şêx Seîd biryara êrişê stend. Di 7'ê Adarê de ji çar aliyan bi hev re êrişî ser bajêr dike. Hêzên Şêx Seîd û hêzên dijmin dikevin şerekî diiwar. Her diçe şer bêtir tund dibe, carekê şervanên Şêx Seîd çerfetê dibînin û di cihok kêzîne re dikevin bajêr. Lê ji ber kevinbûna çekan û ji ber ku gel di wexta xwe de nehatibû rêxistinkirin, beşdarî û alîkariyek xurt û ji gelê bajêr nehat. Li himber hêzên dijmin ên nûjen û topên ji bedenên tîn avêtin nikarin zêde xwe bigrin û mecbûr dibin şûn de vedigerin. Roja di pey re yanê di 8'ê Adarê de hêzên derdorê bajêr girtibûn, ji ber topên ku ji bedenên tîn avetin, dest bi belavbûne dikin. Di ser re Şêx Seîd, di 11'ê adarê de xwe dide ser hev û dike ku dîsa êrişê bibe ser bajêr. Hêzeke taybet dişîne ser Deriyê

Merdîne ji bo ku bikevin bajêr. Ev hêz ketina bajêr bi serfirazî pêk tîne û dikeve nava alîgiran, dikeve şer û druşmeyerke wisa bang dikin; "Bijî serxwebûn. Bijî Kurdistan".⁽¹⁾ Lê belê Şêx Seîd dibîne ku vê carê jî hewldanên wan tev bê encam dimîne. (Li vir talankirina bajêr jî tesîrek ne baş li ser gel çêdike) û eniyên din agahiyên têkçûne distîne. Mecbûr di-

Piştî vê têkçûnê Şêx Seîd ji giregiran re dibêje ji bo em rewşê sererast bikin, divê em mirov û emrazên bargir têxin dewrê. Lê, wê ji ber tesîra bêmoraliyê ji be ku bangên hatine kirin tev, li hember hêzên dijmin ên xwedî îmkanên fireh nabin çare. Şêx Seîd û yên pê re bi şûn de, ber bi geliyê Hêne ve vedigerin. Li wir bi hêzên Şêx Abdulrehîm yên ku li Erxeniyê têk çûn re dibin yek. Hêzên Şêx Seîd û ên Şêx Abdulrehîm her çiqas li vir hinekî li ber xwe didin jî ew, tu encamê nastînin.

mîne fermana "paşvekişînê" dide hêzên xwe.

Piştî vê têkçûnê Şêx Seîd ji giregiran re dibêje ji bo em rewşê sererast bikin, divê em mirov û emrazên bargir têxin dewrê. Lê, wê ji ber tesîra bêmoraliyê ji hêbe ku bangên hatine kirin tev, li hember hêzên dijmin ên xwedî îmkanên fireh nabin çare. Şêx Seîd û yên pê re bi şûn de, ber bi geliyê Hêne ve vedigerin. Li wir bi hêzên Şêx Abdulrehîm yên ku li Erxeniyê têk çûn re dibin yek. Hêzên Şêx Seîd û ên Şêx Abdulrehîm her çiqas li vir hinekî li ber xwe didin jî ew, tu encamê nastînin; ji ber vê zêde li ber xwe nadin û mecbûr dimînin ber bi Dara Hênê ve vedikişin. Li wir hêzan ji hev diqetînin û şopa xwe li nav daristanên Palû, Dara Hênê û Çepexçûr winda dikin. Şêx Seîd, bi şêx û serokên eşîran re di 27'ê Adarê de ji Dara Hênê derdikeve, bi şêxên Warto, Gêxî û Xarpêt re diçin Çepexçûr, xwe vedîşêrin. Li wir li hêviya Evdila Şaffî disekin.

Di vê pêvajoyê de Şêx Seîd û peşengên girîng ên serîhildanê, fam kiribûn ku êdî dawiya serîhildanê hatiye. Di 3'ê Nîsana 1923 an de li gundê Kirwas ê ku di nava Çepexçûr û Solxan de ye civînek çêdikin. Armanca civîne ji bo ber bi Îran an jî

1- Yê ku guheztîye, Prof. Dr. M. Arsenoviç Haretyan (ibid)

Iraqê ve birevin, çêkirina planan e. Di vê demê de dijmin her alî girtiye. Derfetên xelasiye pir hindik maye. Serokên serhildanê li gorî planên di civînê de standine, ji bo neyên girtin an jî neyên kuştin peşî, di ser axa muradê re nêzikî pira Abdurrahman Paşa dibin. Lê wê roja ku salname di 14'ê Nîsana 1925 nîşan dide aliyê pirê yê

Belê, mîna ku li jor tê dîtînc encama serîhildanê, çirokeke teslîmbûnê ye. Hem jî ji tema jebra ku gewa mirov dişewitîne ye. Lê piştî tê girtin rawêja wî ya dema darezandinê, ji ya girtinê ne cudatir e. Heger ne pir neyînî be jî lê ji hêviyan re nabe bersiv jî. Ev îfadeya daye dadgehê, vê rewşê baş şîrove dike. Di îfada xwe ya dadgehê de dewsa doza neteweyî, doza olî diparêze. Dibêje "Medrese hatin girtin. Wezaretê ol û weqfa hate rakirin û dibîstanên olî bi wezaretê hêvotina neteweyî re hatin girtin.

din leşkerê dijmin girtiye. Û ji derbasbûna wan re dibe asteng. Îcar Şêx Seîd hevalên xwe di ser Xopê (Bulanîk) re bi hesabê ku wê derbasî Îranê bibin, ji şûn ve vedigerin Wartoyê. Piştî rojek din yanî 15'ê Nîsana 1925 an de gava ber bi "Pira Çarpûk" ve nêzik dibin, li ser îxbar û îxaneta "Binbaşî Kasım" Şêx Seîd û hevalên wî dikevin kemîna îxanetkarên eşira Xormek û leşkerên dijmin. Ji niha şûn de emê ji îfadeya Şêx Seîd bixwînin "Ji bo em dîsa di eniya tekoşînê de cih bigrin pêngavên me çêbûn, ji bo ku hêza me ya manewî xerab bûbû, nemeşiya û ji ber hevalên me didîtînc edî derfeta berxwedanê û tevgerê nemaye hebûn. Ez bi çend xîzmetkaran re di nav Solxan re hatim Milazgirê. Li vê derê Şêx Evdila, Qasım Beg, birayê Îsmail Beg, Elî û Selîm Beg û hin kesên din ku navên wan nayê bîra min li vir amade bûn. Me li wir agahkarî û muzakere kirin. Li vê dere em nikarin bistirin. Lewra leşkeran her der girtibûn, ji bo vê em vekîşiyên Gimgim (Varto) ê. Emê di Şahpîran û Merwe re derbasî cem Nuh Begê Mûşî bibana û li wir me yê li gorî hal û rewşê hekeret bikira. Îşev em li Gerdês, şeva din jî em li gundê

Çîpan man û em ji vir derketin, em li girê pêşiya Methelûn bûn yek. Me şewir li wir pêk anî, em di encam şewira xwe de gihîştin vê biryarê; me dev ji çûna cem Nûh Beg berda û me biryar da ku em teslîmî Osman Nûri Paşa bibin. Wekî ku em hatin ber pira Abdurrahman Paşa fikrek ket ser dilê min. Min got ezê bi serê xwe bazdim teslîm nabim. Reşît Beg û Kasım Beg qayîl nebûn. Li ser ve pirê ji Osman Paşa re nameyek nivîsandin. Heywan û firaqên bi xwe re birin Çarbor, Firaqê me û kembera min di xurçik de bû. Di xurçik de qasî 4500 "Lira" diravên min li wir, li ba leşker ma. Diravên min diravên madenî bûn ji wê derê em hatin navenda Gimgim, em çûn ba Hazretî Paşa û teslîm bûn. Temamê meselê ev e.⁽¹⁾

Şêx Seîd û Dema Darezandinê

Belê, mîna ku li jor tê dîtînc encama serîhildanê, çirokeke teslîmbûnê ye. Hem jî ji tema jebra ku gewa mirov dişewitîne ye. Lê piştî tê girtin rawêja wî ya dema darezandinê, ji ya girtinê ne cudatir e. Heger ne pir neyînî be jî lê ji hêviyan re nabe bersiv jî. Ev îfadeya daye dadgehê, vê rewşê baş şîrove dike. Di îfada xwe ya dadge-

12- Ji îfadayên ku Şêx Seîd daye "İstiklal Mahkemesi". Yê ku guheztîye, Mehmet Bayrak "Kürdoloji Belgeleri"

hê de dewsa doza neteweyî, doza olî diparêze. Dibêje “Medrese hatin girtin. Wezaretê ol û weqfa hate rakirin û dibîstanên olî bi wezaretê hêvotina neteweyî re hatin girtin. Di rojnameyan de hinek nivîskarên bê ol heqarete li ol dikin. Êdî wirin dikin. Ziman dirêjîya nebiyan dikin. Îro ji dest min bê ezê ji bo ol ku bilind bikim, cehd û şer bikim.”⁽¹⁾ Ev gotin her tiştî derdixê holê. Di parêznameyê de rawêjek êşkere tune, hêviya stendina cezayekî sivik heye. Dewsa ku bêje ev doz, doza rizgariya Neteweyî ye, dibêje ya olî ye. Sedema derxistina serhildanê wisa êşkere dike. Şirovekirina vê “parastinê” tişteki din çêna e. Dîsa rewşa Şêx Seîd ya dadgehê ne ji vê xerabtire. Dîsa berpirsariya serhildanê raste rast û bi awayekî êşkere (Lê bi awayekî şexsî) digire ser xwe. Mîna ku em ji van gotinên wî yê li dadgehê derdixin ku rawêjên wî yê erênî tir jî hene. Wisa dibêje li dadgehê: “Derheqê serhildanê de, ji tu hêlî ve telqîn nehatin min. Min serhildan li gora fikr û ramanên xwe, bi baweriyên xwe, mengiyên xwe hazir û amade kiriye. Xebatên xwe jî min bi tenê

kiriye. Ji xwe li ser weazek ku min li Pîranê da, min biryara xwe da ku ez mengiyên xwe bi cih binim.”⁽²⁾ Dîsa xuya dibe ku Şêx Seîd tu carî dest ji doza Kurdistanê beredaye. Di wan mercên darizandinê de jî, ev rewş derdikeve holê. Mîna ku berî we re bi dar ve kirin gotinên ku kirine pîr manîdar in: “Di pêşerojê de neviyên me li hember dijmin, ji ber me fedî nekin ew besî me ye.”⁽³⁾ Lê êşkereye ku ji serî heta dawî ne xwediye wê rawêje ye. Û ev, rewşek neyînî ye. Rawêja wî ya erênî piştî diçe ber ben û fam dike êdî xelasî nemaye doza neteweyî derdixê pêş û mebesta xwe ya bingehîn derdixê holê. Mîna ku berî wî bi dar ve bikin ev hînem wî ji bo roleyên pê hatine pîr watedar û bi bandor e: “Min ji bo berjewendiyên gelê kurd dest avête çekê. Ji ber vê jî ez qet ne poşman im. Xemgîniyamin ji ber têkçûna min e. Lê bele ez mirinê ji xwe re şeref dibînim. Ez bi dilekî pak û hêsan diçim ba şehîdên kurdan. Lewra, ji çar milyonî bêtir kurd, bê gumân wê tola min bistînin.”⁽⁴⁾

Mîna ku tê zanîn Şêx Seîd û hevalên wî piştî van gotinan ji aliyê “İstiklal Mahke-

mesi” (Dadgeha Serxwebûnê) ve têne îdam kirin. Li gorî zagonên tirkî kesên di temenên Şêx Seîd de, cezayê wan ê îdamê nayê bi cih anîn. Lê dîsa Şêx Seîd û ji çil û heft hevalên wî çil û pênc kes tene îdam kirin. Îdama wan tevan di rojekê de, sala 1925 an şeva 28’ê pûşperê ku bi 29 ê ve dihat girêdan li hewşa dibistana dadgeha Amedê (Li gorî îro li hewşa “Cumhuriyet Lisesi”) tê pêk anîn.

Bi mirina Şêx Seîd re, serhildanek ji serhildanên kurdên herî mezin, herî hevdesazkirî û herî bi xwîn a dinê jî bi dawî bû. Ev têkçûn bi vî awayî bi şexsê Şêx Seîd re niqteya dawî tê danîn. Lewra ji amadekirina vê serhildanê heta dawîya wê, ji nav wan kesên ku mora xwe li bin wê serhildanê xistine, ew ê herî pêş e. Berpirsiyar û xwediye serkeftin û binketinê, bidestxistin û windakirinê, yê pêşîn ew e. Berpirsiyarê girseyîbûn û berfirebûna serhildanê, birêkûpêkî, coşî û girdayiya girse û şervanan, ji şexsiyata Şêx Seîd a mutewazî, bi esil, zana, fedakar û ku ji gel û welatê xwe dike ye. Derheqê neyîniyên wî de jî em dikarin vê bibêjin: Şêx Seîd, bi Sunnî û Elewîyan,

1- Li tîbîniya 12. e

2- Li tîbîniya 12. e

3- Yê ku guheztîye, Prof. Dr. Arsenoviç Haretyan (îbid)

4- Yê ku guheztîye, Amed Tigrîs, Aso Germiyani “Dîroka Kurd û Kurdistanê”

temamên gel, tevî hemî cehdên xwe nikare hembêz bike. Di ser re, girseya ewqas enerjîk ku daye dora xwe jî, negihandiye otorîteyek gihaştî ku wan sevg û îdare bike û ji wan fêdeyekê bigire. Şervanên xwe tev bêdisîplîn, bê qontrol û belavbûyî hiştiye; hêzên xwe bê koordîne hiştiye û bi metodên kevnare daye şerkirin. Di serîhildanê de îtifaqên xwe yên hundirîn û derveyî tîr û baş pêk naniye. Mesela xelkê gundî, ji ber ku biçûk dîtiye ji bo şer bang li wan nekiriye; hêzên

eşîran bes dîtiye. Dîsa serîhildan bêhazirî û berî wextê xwe derketiye. Wekî tê dîtin, ev tev neyînî ne. Ev neyînî tev jî berhemên ne pêşdîtiniya wî ya polîtîkî, heta cihekî paşverûtiya wî ya olî. Mesela teklîfên îtifaqê ku ji ermeniyaniyan hatiye, gotiye "Xiristiyan in û qebûl nekiriye. Dûrbûna ji rêxistinek hemdemî, kêmasiya derxistina taqîk û stratejîk ê polîtîkî û leşkerî ya wî ye. Û ya ku dawîya serîhildanê aniye jî, bi gelemperî taybetiyên wî yên eşîrî û qereqera wî ya feodalî ne. Ji ber vê yekê, ev şertên hundirîn û derveyî-navnetewî yên ku ewqas pir hawe bûn, Şêx Seîd ji wan îstîfade nakir û welat ber bi rizgariyê ve nabe; tevgera wî ya polîtîkî, di rûkarekî taqîk de dimîne. Û taybetiyên serhildaneke kevnar û herêmî yê ku bi tixûbên eşîrî, terîqetvanî û mezhepvaniyê hatiye tixûbîkirin derbasnake. Ji vê hêlê ve Şêx Seîd, her çiqas bi mane wî xurt be jî û çiqas li heqîyan be jî xwe negihandiye serokatîyeke ku di sewiya hemdemî û neteweyî be. Belê; têkçûna Şêx Seîd a ku di demeke pir kurt de û bi awayekî trajîk pêk hatiye, xwe dikane bi van nîqteyan rave bike.

Ser dawiyê; Şêx Seîdê ku ji îdîayên gel mîna ku piştî wefata wî dibêjin: "Me ew li cih û quncên cur be cur de dîtiye" tê xuyakirin, li ser

gel bandoreke mesîhwarî kerîye, ji gelê me re mîratekî belkî nayê biçûkdîtin ê serîhildanî û berxwedanî hiştiye. Lê, sazûmankariyek ku bê nimûne dîtin, feraseteke hemdemî ya polîtîkî, teherok serokatîyek leşkerî ku serfiraziyê tîne nahêle. Tevî vê jî ji bo ku em hîni mirovên dîrokî yên xwe bibin û derheqê milîtanî, welatparezî û mirovahiyê de bigihêjin derceyeke hîn xurtir helbet, emê serokatîyên xwe yên dîrokî û manewî yên wekî Şêx Seîd, baş hîn bibin. Û dîsa ji bo em, ji xwe re bikin mînak emê wî nas bikin. Ji bo vê em dibêjin ku: Şêx Seîd, bi erênî û neyîniyên xwe, pêşketin û li paşmayên xwe û bi mîrasa xwe ya hiştî di dîroka gel û welatê me de bi rûmetî wê bê bi bîr anîn! Heyf û tola ku Şêx Seîd dixwaze neviyên gelê kurd hilînin wê, xurtir bê stendin û îro tê stendin jî.

Emê serokatîyên xwe yên dîrokî û manewî yên wekî Şêx Seîd, baş hîn bibin. Û dîsa ji bo em, ji xwe re bikin mînak emê wî nas bikin. Ji bo vê em dibêjin ku: Şêx Seîd, bi erênî û neyîniyên xwe, pêşketin û li paşmayên xwe û bi mîrasa xwe ya hiştî di dîroka gel û welatê me de bi rûmetî wê bê bi bîr anîn! Heyf û tola ku Şêx Seîd dixwaze neviyên gelê kurd hilînin wê, xurtir bê stendin û îro tê stendin jî.

ÇAVKANÎ

- 1- "Kürdistan'da Zorun Rolü" SP
- 2- "Kürdistan'da Kışilik Sorunu" SP
- 3- "Ayaklanmalar Üzerine"...
- 4- "Kürtler'de İttifaklar ve Diplomasi"...
- 5- "Diroka Kurd û Kurdistanê" Aso Germiyani, Amed Tigris
- 6- "1925 Kürt Ayaklanması" Prof. Dr. M. Arsenoviç Haretyan
- 7- "Kürdoloji Belgeleri" Mehmet Bayrak
- 8- "Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Seyh Sait Ayaklanması" Robert Olson
- 9- "Şeyh Sait Ayaklanması" Aziz Aşan

Cejnên Asûrî-Suryaniyan

Ên Toreyî û Olî

GABAR ÇIYAN

Folklor çi ye û çima em cî didin rengên din?

Folklor, çîrok û stran û edetên gelekî hemêz dike. Ew edetên ku li ser axakê, bi sedan sal berê li ser pêwîstiyên hatine holê û heta îro jiyane, ketine jiyana mirovan.

Nirxên folklorik herdem bala mirovan kişandine. Gelek kes li ser stran û edatan kûr bûne û analîzên cur be cur kirine. Ev yek jî bûye sedem ku mirov bêjeya "folklor" ê, bi wateya "zanîstiya xelke" jî bipejirîne.

Kurdistan, welatekî pir çand e. Dîroka pirçandîbûna Kurdistanê, piştî xwe dide bi sedan sal berê. Gava mirov li stranên kurdî dinêre, bi dehan stranên ku li ser "Meyro", "file" an jî "Îsayê Meyremayê" hatine gotin, tên dîtîn. Ev alî, di çîrok serpêhatî û edatên kurdan de jî xuyanî dike. Pirçandîbûna li welatê me bûye sedem ku em bêjeyên nû peyda bikin, edat û olên gelên ku cîran in nas bikin û di nirxên xwe yê folklorîk de qala wan rengan bikin. Yanê pirçandîbûna li welatê me, riya pêşketina folklor û zîmanê kurdî vekirîye, pêxistiye. Ev dewlemendiyek mezin e. Baş e, ev gelên ku bandora xwe li ser folklorê kurdî kirine, kî ne? Bersiva vê pirsê hêsan e: Gelên sereke ku rengên cewaz didine welatê me, ermenî û asûrî ne. Divê bê gotin ku folklorê kurdî jî tesîra xwe pir li ser ya wan kiriye. Li ser pirsê, dîrokzanê suryanî P. Emanuel Aydın, di

xebeta xwe ya bi navê "dîrok, ol û edebiyata suryanîyan" de, dîtinek pir balkêş û xweş tîne: "Di pêvajoya dîrokê de li devera Mezopotamyayê ku di navbêra avên Dicle û Ferat de dimîne, pir gel bi cî bûn. Gelek gel hatin vir û ji vir bar kirin, çûn. Gel li vir mîna ewrên li esmên tevlihev bûn û car caran ji hev veqetiyên. Di rastiya xwe de, li Mezopotamyayê gelek gel hatin holê, şarwerî li vir çêbû û bi pêş ket. Wisa çêbû ku mirov îro nikare li wir qala nijadekî û gelekî safî bike." Belê, dema ku qala folklorê kurdî bê kirin, divê pi-rengbûna Kurdistanê ji bî-

ra mirov neçe. Û pêwîst e em, dîtînen xwe yên folklorîk li ser rastiye welêt ava bikin. Wê demê analîzên me wê rast bin û bi hêztir bin.

Di vê hejmarê de, min xwest ku ez hinekî qala cejnên suryaniyan ên olî û gelerî bikim. Pişt re min baştir dît ku ne ez, lê bi sohbetek dostanî bi keşeyekî re, em li ser vê pîrsê bisekinin wê baştir bibe. Û min wisa kir. Ez bi keşeyê hêja Gabriel Işık re rûniştim û me qala cejnên wan kir.

Weke tê zanîn her cejnek, rengê xwe ji çand û edatên gelan digire. Yên olî jî, li gel awirên xwe yên olî ve, di bin tesîra edat û çandên cewaz de dimînin û tînen guhertin. Yanê, cejnên olî jî piştî demekê hinek rengên xwe ji çand û edatên gelan digirin. Heta deverekekê dibin malê wan gelan

Cejnên gelên li Mezopotamyayê bêhtir berê xwe didin qenciye. Ew bratiya nav mirovan xurt dikan, rê vedikan ku pîrsgirêkên hene bi danûstandinê bînen çareserkinin, alîkariya hejaran tîne bîra mirovan û bi mesajên xwe, aştxwaz in.

Belê rola cejnana wisa ye. Îca emê li keşeyê xwe yê hêja guhdarî bikin, ku ji me re hinekî qala cejnên suryaniyan bike.

Ebûne, hûn dikarin hinekî qala xwe bikin, Gabriel Işık kî ye?

Gabriel Işık: Ez 47 salî me. Çar zarokên min hene. Ez bi eslê xwe ji Tora Evdîne me. Ez çend sal li Elmanya mam û paşê, di sala 1986 an de ez hatim Swêd.

Hûn dikarin hinekî qala wateya cejnên xwe ji me re bikin?

G. Işık: Cejna me ya yekemîn, bi mune-sebeta "jidayikbûna Îsayê Meyremayê" tê pîrozkinin. Me, yanê "Dêrên Rojhelat" ev cejn di navbêra 6-7 çileyê paşîn de pîroz dikan. Pişt re me jî dest pê kir û mîna Ewrûpiyan di 25 ê çileyê berî de pîroz kir. Berî roja cejnê, 25 roj, rojî dihat girtin. Paşê dêrên me rewşa gel li ber çavan girt û girtina rojîyê bi 15 rojan sînor kir. Niha 10 roj, rojî tê girtin. Sedemên rojîgirtinê ev in: Pêşî di-

vê rihê mirovan ji nû ve pak bibe. Mirov, xwe bi xwe, bi xwe re têkeve tîkiliyê û hesabê xelatîyên xwe binirxîne. Soz û peyman bide ku wan xelatiyan dubare neke û bi dilekî pak û bêguneh bixêrhatina cejnê bike. Ya duyemîn, gava mirov bi rojî be, birçî dimîne. Birçîbûn, kesên hejar tîne bîra mirov. Rojî, ji bo alîkariya kesên hejar, rêvekir e. Di rojîyê de xwarinên bi goşt û yên ku ji heywanan tê bi dest xistin, nayên xwarin. Lê masî tînen xwarin. Em masiyan mîna heywanan nahejmêrin. Ji ber ku heywan bi fetisandin an jî serjêkirinê dikarin bimrin. Lê masî gava ji avê derkeve dimre.

Li gorî baweriya me, jidayikbûna Hz. Îsa, rizgarbûna dayika me Hawa û bavê me

Weke tê zanîn her cejnek, rengê xwe ji çand û adetên gelan digire.

Yên olî jî, li gel awirên xwe yên olî ve, di bin tesîra adet û çandên cewaz de dimînin û tînen guhertin.

Yanê, cejnên olî jî piştî demekê hinek rengên xwe ji çand û adetên gelan digirin. Heta deverekekê dibin malê wan gelan

Cejnên gelên li Mezopotamyayê bêhtir berê xwe didin qenciye. Ew bratiya nav mirovan xurt dikan, rê vedikan ku pîrsgirêkên hene bi danûstandinê bînen çareserkinin, alîkariya hejaran tîne bîra mirovan û bi mesajên xwe, aştxwaz in

Ademê gunehkar bi xwe re tîne. Em roja jidayikbûna Mesîh bi vê mizgîniyê pîroz dîkin. Yanê, mirov tev ji Adem û Hawa ne. Adem û Hawa ji ber xeletiyek xwe, gunehkar bûn. Nijada wan jî paya xwe ji vî gunehî girtine. Kesên xwedîguneh, ji bo felatê, bi dilekî xweş li benda jidayikbûna Îsa ne. Hêmu kes, li dêran nimêj dîkin û çalakiyên cewaz dîkin. Em hevdu pîroz dîkin. Û ji Yezdanê heq re spasîyên xwe tînin zimên ku Îsayê Meryamayê anî dinyayê û em ji gunehan pak kirin. Ev cejn dibe sembola rizgariyê û em jê re dibêjin “Cejna jidayikbûnê”.

Ez dibînim ku li cem we bêhtir cejnên olî tîn pîrozkirin, çima? Berî pîrozkirina vê cejnê li dêran amadekariyên we çi ne?

G. Işık: Mîna gelên din, cejnên me yên neteweyî jî hene. Piştî ku bandora dêran li nav me zêde bû, cejnên me jî bi me re ketin nava dêran. Di bin cil û bergên dêrê de, cejnên me tîn pîrozkirin, an ku harmoniyek ji cejnên pêk hatiye.

Li dêran amadekarî berî cejnê bi 8 yekşeman dest pê dike. Her sal pîrozkirina “salvegera avakirina dêran” tî pîrozkirin. Bi şeweyekî din ku mirov bêje; yekşema pêşî, roja pîrozkirina dêrê ye. Yekşema duyemîn, roja nûkirina dêrê ye. Di wê rojê de li ser paqijî û firehkirina dêrê tî rawestin. Gava dêr teng be, li ser avakirina wê biryar tî girtin. Paşê bi dorê, mizgîniya Hz. Zekerîya, pîrozkirina Hz. Meryemayê ku ew, jinek pir giranbiha tî îlankirin; serîlêdana Hz. Meryemayê bo Elîzabet, jidayikbûna Hz. Yuhannayê waftizkêr û xewna Hz. Ûsîf tî. Bi van yekşeman armanc ew e ku, kes dilpak bibe û bi bedenek pak cejna xwe pîroz bike.

Amadekariyên li mal çi ne?

G. Işık: Berî cejnê, em li ser paqijiyê pir disekin. Her mal ji nû ve tî raçavkirin, kêmasiyên hene tîn sererastkirin. Li gorî mecala cilên nû tîn kirin û li xwe kirin. Yanê divê her kesek xwedî tiştek nû be û bi di-

lekî şikestî bixêrhatina cejnê neke.

Berî cejnê bi du rojan, em xwarina xwe ya toreyî, “şorba pîvazan” didin ser agir. Goşt, pir hûr tî hûrkin û li gel pîvazan tî sorkirin û paşê kelandin. Şorbe, li tenîştavare tî ser sifran. Şorba pîvazan, xwarinek neteweyî ye.

Cejn li dêrê çawa tî pîrozkirin?

G. Işık: Roja cejnê, barê keşan pir giran e. Em serê sibehê, 9 caran nimêj dîkin. Piştî nimêja duyemîn, metran derdikeve pêşberî xelkê û bi xaça di destê xwe, wisa dibêje: “Mizgîniya min li we, Mesîhê rizgarkêr ji dayika xwe bû. Li esmên û li erdê di nava hemû tebyan de aşîti û xweşî bila pêk were”. Piştî wî, kesên li wir tev bi hev û du re dibêjin: “Me pejirand. Spas ji Yezdanê Mezin re, ku em pê bawer dîkin”.

Li cem me, mizgîni pêşî ji dêrê derdikeve. Pêwîst e aşîti li wir dest pê bike. Kesên ji hevdu xeyidî bin, nemînin. Berî ayînê, hemû kes silavê didin hev û du. Bêyî silavên li hev û du bikin, ayîn dest pê nake. Ji bilî vê, nîşanên me yên taybetî jî hene. Wekî mîsal, buxura “farmo” heye. Berî ayînê, her kes di ber wê re derbas dibe, silav dike û bêhna vê buxurê diçe wan. Bi destan, îşaretên dilxweşbûnê tî nîşandan. Buxur, di herdu destên “şemmaz” de ye. Gava şemmaz bi herdu destan buxurê negire, ev tî wê wateyê ku, di nava hinek kesan de nexweşî heye. Bêyî çareserkirina pîrgirêkên wan, ayîn dest pê nake. Gava şemmaz bê û her sê zincîrên di destê keşê de bigre, ev tî wê wateyê ku, di nava kesên li wir de, tu pîrgirêk tune ye. Gava problem tune bin, wê demê keşe nimêja aşitiyê dide dest pê kirin.

Keşe, ber bi dawîya nimêje ve, li ser wateya cejnê dipeyive. Bi dû peyvên wî re, hîlbijartina sembolîk ya her sê qralan tî. Ew her sê qral, berî jidayikbûna Îsa, stêrkekê li esmên dibînin. Vê stêrkekê, mizgîniya jidayikbûna Îsa dabû wan. Her sê qral didin pey stêrkekê heta tîn Yeruşalemê. Li Bethle-

hemê, li ber deriyê şkeftê dibin şahidê jidayikbûna wî. Her sê qral yadîgariyên di destê xwe de pêşkêşî wan dikin.

Bi bîr û baweriya min, di dêrên me de, di hilbijartina her sê qralan de neheqî li kesên feqîr dibe. Ji ber ku berendamên ku hene bi yadîgariyên xwe derdikevin pêş. Wê demê kesên ku pereyên xwe hene, bêhtir yadîgariyan pêşkêşî dikin û dibin qral. Feqîr jî, ji ber pirsîgreka aborî nikarin bibin qral. Ev yek li dijî dîtînen Îsa ye. Ji ber ku Îsa li ahîyê hejran bû. Divê ev yek bê guhertin û hilbijartina qralan ne li gorî giranbihabûna yadîgaran, lê bi dorê bibe.

Pîrozbahiyên li malan çawa berdewam dikin?

G. Işık: Hemû kes cejna hev û du pîroz dike. Şekir û şerap tê dayin. Serîlêdana li dost û nasa berdewam dibe.

Ebûne, wekî ku hûn jî dizanin, li welatê ku suryanî lê dijîn, rengên din jî hene. Di cejnên de nêzîkbûna wan rangan li hevdu çawa ye?

G. Işık: Nijadperestî di nav me û kurdan de zêde tune ye. Kurd, bi suryanî qise dikin û em jî, bi kurdî. Di cejnên me de, kurdan jî li gorî toreyên me, çilên nû li xwe dikirin û dihatin malên me, cejnên me pîroz dikirin. Di cejnên wan de, me jî wisa dikir. Rewşek xwezayî hebû. Di rojên cejnê de, kî misilman, kî file bû, zêde ne diyar bû. Car caran kesên nebaş derdiketin, lê hêza wan têr nedikir ku toreyên me bidin rawestandî. Deve-

ra ku ez lê mezin bûm, 7 gundên kurdan hebûn. Di cejnên me de, ew dihatin cem me û di yên wan de, em diçûn nik wan. Me nikaribû hev û du li dêr an jî mizgeftan ziyaret bikira. Lê cejn dibûn pîrên dostanî û xurtkirina biratîyê di nav me û kurdan de. Lewma cejnên me yên olî, piştî cihekî rengên neteweyî digirtin û em nêzîkî hev û du dibûn.

Di nav keşe û meleyan de nakokî derdiketin, an na?

G. Işık: Car caran derdiketin. Lê bi tevayî, em ji hev û du re baş bûn. Wekî mîsal, kalikê min, keşe bû. Lê gelek caran ew û meleyê gundê cîran dihatin cem hev û pirtûk dixwendin, ji dîtînen hev sûdên pîralî digirtin. Li gundan, ji bo çareserkirina pîrsîgrekan, ji rîsipî û oldaran komek pêk dihat. Wan kesan pîralî caran problemên di nava civatê de çareser dikir. Di nava vê komê de, kurd û suryanî hebûn. Ew tev li mala kalikê min kom dibûn û pîrsîgrek çareser dikirin.

Car caran derdiketin. Lê bi tevayî, em ji hev û du re baş bûn. Wekî mîsal, kalikê min, keşe bû. Lê gelek caran ew û meleyê gundê cîran dihatin cem hev û pirtûk dixwendin, ji dîtînen hev sûdên pîralî digirtin. Li gundan, ji bo çareserkirina pîrsîgrekan, ji rîsipî û oldaran komek pêk dihat. Wan kesan pîralî caran problemên di nava civatê de çareser dikir.

Hûn li derveyî welatê çawa dikarin toreyên xwe bidin jiyandin? Çi dijwariyên we hene? Hûnê çawa wan çareser bikin?

G. Işık: Di dema cejnên me de, em sê rojan li mal diman. Me qet kar nedikir. Lê li derveyî welatê, mirov li cem hinek kesên din kar dike. Divê mirov here kar. Dema tu xwedî kar be jî, divê cihê te ji bo xelkê bê vekirin. Ev dijwarî û gelek dijwariyên din jî hene. Ji ber van pîrsîgrekan em roj bi roj

ji toreyên xwe bi dûr dikevin.

Divê dêrên me li hember paşveçûnan bi-sekinin. Divê em, rojên xwe li gorî yên welatê ku em lê ne sererast bikin. Em jî di wan rojan de pîroz bikin. Ev û gelek problemên din pêdaketinên zanyarî dixwazin. Divê em li ser wan rawestin.

Ber bi dawiya salê ve, gelek cejnên we hene: Di 29 ê payiza paşîn de bi munasebeta Mar Yakûbê Surucî, 25 ê payiza paşîn jidayikbûna Mesîh û hwd. Pirsê min ev e. Amed di sala 503 an de dikeve ber êrişên Îraniyan. Gelek kes bar dikin û diçin baja-

rên din. Lê dîrokzan, helbestvan û oldarê suryanî Mar Yakûbê Surucî gazî gel dike ji bo ku ber xwe bidin û welêt bernedin.

Di navbera Mar Yakub û oldarên îro yên suryaniyan de çi ferq hene? Gaziya wî ji bo vegera welêt, di rojek wisa de çi wezîfeyan datîne ser milên we?

G. Işık: Em gelekî dûrî wî ne. Armanca wî ne tac û text bû. Di demên herî dijwar de kar û xebat dabû ser milên xwe. Hêviya min jî ew e ku em wî ji xwe re mîsal bigrin û li dû wî herin.

Ji bo ku ez karibim bîr û baweriya vegera welêt têxim dilê xwe, divê berî hemû kesan ez bi xwe biryara vegera welêt bidim. Xwezî me kariba vegerin ser axa bav û kalan. Lê gava em riyê felatê hilnebijêrin, rîya ku em niha tê de diçin, wê xeterên mezin bîne pêşiya me. Suryaniyên ku berî me çûbûn Emerîkayê, îro ziman û toreyên xwe ji bîr kirin û bûn Emerîkanî. Gava em ber xwe nedîn, hinek ji em wê bibin Elman û hinek jî Swêdî. Ev rastî li pêşiya me ye. Jiyan li welatê Ewrûpa, pir dûrî toreyên me ye û ev cih nikare ji me re bibe welat. Belê, merc çiqasî dijwar bin jî divê em amadekiriya vegera welêt bidin pêşiya xwe. Gava em bibêjin: "Wa ye hinek şer dikin, em bisekinin, gava wan rizgar kir, em dê jî herin.", ev dîtîna şaş e. Divê bi xwêdana xwe, em jî keda xwe tevî ya wan bikin.

Banga we ji gelê kurd re çi ye?

G. Işık: Kurd jî gelek ji yê wê deverê ye. Me tu caran ew înkâr nekirine. Asûrî-suryanî jî gelek e. Mirov, bi rêzdariya li hemberî hevûdu dikare li hev nêz bibe. Mesîh wisa gotiye: "Bi parastina mafê kesên din, ez mafê xwe jî diparêzim". Li ser vê gotina wî ya xweş ez jî dibêjim: Divê hez ji hev bikin û mafê neteweyên din jî ji bîr nekin. Kurd vê keliyê ji bo rizgariyê şerekî pir dijwar dikin. Ez serkevtinê ji wan re dixwazim. Spas.

Lê gava em riyê felatê

bilnebijêrin, rîya ku em niha tê de diçin, wê xeterên mezin bîne pêşiya me. Suryaniyên ku berî me çûbûn Emerîkayê, îro ziman û toreyên xwe ji bîr kirin û bûn Emerîkanî. Gava em ber xwe nedîn, hinek ji em wê bibin Elman û hinek jî Swêdî. Ev rastî li pêşiya me ye. Jiyan li welatê Ewrûpa, pir dûrî toreyên me ye û ev cih nikare ji me re bibe welat. Belê, merc çiqasî dijwar bin jî divê em amadekiriya vegera welêt bidin pêşiya xwe. Gava em bibêjin: "Wa ye hinek şer dikin, em bisekinin, gava wan rizgar kir, em dê jî herin.", ev dîtîna şaş e.

Hetê vengsaziye de averşiyayina kurmancî û kirmanckî

SAMÎ BERBANG

Edi homarê heşt ê kovara The Kurdish Studies de jew wekinitenê Hamîd Mahemedî vejyabi, min a nûsîn qandê (serva) homarê jûyîn a Kovara Zend açarnabi kurmancî ser. A nûsîn vurîna vengê ziwane kurdî ser bî. Nûşttox peyniya nûştin de vatibi ke ziwane kurdî û parthî (pehlewî) eynî ca ra yenê, hurdina jî nezdiyê jew bînî yê. Edi nûsîne de çiyê ke balê min ant, ay bi ke nimûneyê ziwane kurdî, lehçeya kurmanciya cêrîn (sorani) ra amêbi weçinayin, tayn ca de çekûyê kurdî nezdiyê farisî bi, la belê wextê min qiseyê kirmanckî ardî vîra xo, min dî ke zafêr nêzdiyê parthî ya. Xora, nûşttox jî vatibi lehçeya guranî zafêr nezdiyê parthî ya. Zey ke yêno zana-yin miyanê goranî û kirmanckî de eleqeyê-de xurt esto.

Ancî ma wazim, cayê çekûyê kurmanciya cêrî de, çekûyên kirmanckî binûsim, bewnim senî bena?

A. Hevey hempariyê kurdî û parthî, edi averşiyayina vengsazî de

I. Gw û GwH'ya hînd û ewrûpî (HE) ke jew nîm-vengîn dim ra yena, edi ziwane sanskrîtiyê de bena /C/ û /H/. Hurdina veng jî îraniya kon de benê /Ç/

HE	Gwîwo	GwHen
Skr	Civa	Han
Av	Çva	Çan
FK	Çîwa	Çan

/Ç/'ya îraniya kan farisiya miyanî de bena /Z/, labelê edi parthî de bena /J/, kurmanckî, soranî zey parthî yê. Dema ke ma bala xo, dame kirmanckî, mardim vînenno ke tayn ca de zey parthî, tayn ca de zey farisiya miyanî û tayn ca de jî nêzdiyê avestayî ya. Zey mînak, çekuyê *ciwanêne*, *cenî* û *roc* de zey sanskrîti yê, çiyê ke edi avestayî de /ç/ edi

kirmanckî de /c/ ye. Mînaka "çî" ebi temamî zey îraniya kan a. Çekûyê *jî*, *roj*, *nêzdî*, *jan* û çend hevey bîn zey parthî û çekûya *roz*, *nezdî*, *zî* û *êb*. zey farisiya miyanî ya.

Parthî	jîw	jîwah
	jîwahrên	jîwandag
F.N	zistan	zinda
F.M	zwist-ziw	zihr zîhrên zindag
Av.	Çivya, çvaya, çuya, çuva, çvan, çitay (f.), çyatav, çyotû	

Kurmancî	kirmanckî
Jiyan	Ciwanêne
Jin	cenî
roj	roj, roz, roc
nezîk	nezdî, nejdî
jî	zî, jî, kê, çî
Parthî	jan jîr
Farisî	zan zîrek
F.M	zan zîr
Av	çanay çeney çîra
Skr.	canay cîra

Kurmancî kirmanckî
jan jan
jîr (zîrek) jîr
mêjî mezg
mîzgîn mîjgan (mîjdan)
II. /Q/'ya hînd-ewrûpî, avestayî de bena /S/ û Farisiya kan de bena Ø (zey /dal/a erebî û / the/'ya îngilizî), na veng miyanê çekûye de bena /H/, edi serê çekûye de bîna /S/.

HE	Qmto	
Av	şata	sareda
FK	sata	şarda
Îranî	sad-	sal, sar

Edi kurdî de tayn çekûyên ke /S/'ya parthî ya ke cayê /H/'ya farsiya miyane gêne estê.

Parthî	mes	des
FK	maø	
FM	mah, deh, mahî, ahen, ahû	
Av	mas	dasa-

Kurmancî	kirmanckî
masî	mase
deh	des
sal	sere
hesin	asin
ask	ask-i (zey nameyê bize)
meh	meng

III. Taybetiyedê bîn ê kurdî jî parastina /Z/'ya parthî û avestayî ya ke edi farisî û farisiya miyane de bena /D/. Ebi na tewr, no veng edi tayn çekûyanê hempar ê zafên ziwane îranî de jî vînayeno. /Z/'ya avestayî (edi farisiya kan de /D/) /Ĝ/ û /ĜH/'ya hînd û ewrûpî ra yenê, ke edi sanskrîtî de benê /C/ û /H/.

HE	ğreyos
Parthî	zirêh
FK	drayah-
FM	drayâb
PP	drayab û zreh
Fnewe	derya

HE	*eĜHom
Parthî	az
FK	adam
Av	azem
Skr.	ahem

Parthî	zamad
FM	damad
PP	damat, damad
Av.	zamatar-
Skr.	camatar

Fnewe	zimistan
PP	zamistan, damistan
Av.	zyam, zayana
Skr.	him

Parthî	zan-, zanad
FK	dan-, adana
FM	danist, dan-
PP	danistan
F.N	danistan
Av.	zan-, paîtî, zanata
Skr.	can-, canatî

Parthî	zird
Av.	zered, zaresaya-
FK	*dird
PP.	dil

F.newe	dil
Skr.	hrd, hrdaya
Nika ma şikinê bêna kirmanckî û kurmanckî ser, bewnim ke no veng kurmanckî û kirmanckî de senî vurînenê.	

Kurmanckî	Kirmanckî
zerya	derya/zerya
ez	ez
zivistan	zimistan
zanîn	zanayin
Dil	zerî, zere, zerya
hundir, zik	zere

Zek yêno vînayin, çekuyên kirmanckî û kurmanckî ebi zafin nêzdiyê parthî yê. Ebi tenya "dil"ê kurmanckî zey farisî ya. Fina çekûya kurmanckî hundir, nêzdiyê çekûya sanskrîtî ya.

KW'ya hind-ewropî ke ebi hetkariya leb û ziwane veyinena û jew vengî û nîm-vengî ver yena, edi sanskrîtî re de bena /S/, edi avestayî û farisiya kan de beno /ç/, tayn çekeyan re ayseno ke kurdî parthî dim şiro.

Parthî rôj	Kurmanckî	kirmanckî
FK rauçah	roj	roz; roc, roj
FM rôz	tûj	têj, toj
PP rôz	tirêj	tirêj, tic, tije, tize

Av. raoça

Skr. rôças

Lehçeya kirmanckî de hîrê seklê ci estê. Tayn ca de formê farisî û tayn ca de jî formê, parthî gêna.

Tw'ya hind-ewropî skr. de TV dano, la belê no veng avestayî û farisiya kan de bena øw, û farisiya miyanî de bena /h/ û edi parthî partî de bena /f/.

Parthî çafar	Kurmanckî	kirmanckî
F.M çahar	çar	çar, çehar, çihar, çok
FN cahar		

Av. çawwâre

Skr. çatvâras

Xencî çekûya "çuwar" a soranî çî mînakê-de bîn çînyo ke mardim vaje, kurdî zey parthî aver şiya. Zek cor de asyseno kurmanckî û kirmanckî de no vengê /w/ gêna waro, tayna herêman de çeku zey formê farisî yêna ebi lewkerdin.

Jew xusûsiyeta kurdî ya tewre girîng jî, averşiyayina /m/'ya ke jew herfa vengîni ver yena. Na vengîni kurdî de bena W/V-na averşiyayin edi xeylê çekûyên parthî de jî esta.

Îraniya kan ham-sarda	
Parthî	hawsar
FM	hamsar
FN	hamsar

Mînakêde bîn;	
Parthî	angaw
FM	hamgam

Kurmancî	kirmanckî
gav	gam
hember	hember
nav	name
xew	hewn
heval	heval, hambaz

Zek nê mînakan rê jî yena vînayin, kirmanckî edi zaf çekûyan de zey farisî ya, la belê edi tayn çekûyan de jî zey kurmancî û parthî, fina tayna çekûyên kurmancî jî zey farisî yê.

Hevey averşiyayinê vengsaziye yên hem-par edi kurdî û farisiya miyanî de:

/y/'ya îraniya kan cagenoya /y*/'ya HE ya edî parthî de a zey dema kan manena, la belê edi kurdî û farisî de bena /C/

FM	car car car
Parthî	yawa yawar yawar
Av	yar (sere) yare drayah
PP	yatûk, cadûk
FN	cadû
Av	yatav, cayw
Skr.	yatav

Fnewe	cegar
Av	yakar
Parthî	yuwanagîft
PP.	yuwan, cuwan
Av.	yuvan-yvan, yavan, yûn
Skr.	yuvan, yûn

FM	cayedan, cayedanag
PP	cawîdan, cawîdan
Fnewe	yawedan
Av.	yava
fina,	
FN	cô
PP	,cô
Av.	yawa

Kurmancî	kirmanckî
car	caran (qet)
cadû	cazî
cerg	cîger
ciwan	ciwan
ceh	cew
Yek	yek, jû, yew, jew

Tiya de kurmancî û kirmanckî zaf mînakan de zey farisî ya, miyanê mînakê farisî de jew mînak estê ke parthî dim ra averşiyaye, a mînak jî çekuya "yawedan" a, fina "yek û yew" kurdî jî zey parthî û avestayî ya.

DW'ya farisiya kan û DW(B)'ya ziwane avestayî ebi giranî, edi parthî de bena /b/, la belê edi farisiya newe û kurdî de bena /d/.

PP.	dar
FM	dar
FN	dar
Parthî	bar
Av.	dvar
Skr.	Dvarau, dura

Mînakêde bîn,	
FK	duviytiya
FM	dodig
Parthî	bid, bidig
Av	dva bitya, bityaî

Kurmancî	kirmanckî
dar	dar
du	di
din	bîn

Di kirmanckî de jû mînak esto ke nêzdiyê parthî ya, a jî çekûya "bîn" a, edi kurmancî de hemverê na çekûye "din" esto ke ebi ihtî-balêdo gird, peywendiyê ci ebi homare "di" ra esto.

C) Tayn averşiyayinê vengsazî ke edi parthî, farisiya miyanî û kurdî de ca genê.

*RD an jî LD'ya hînd-ewropî edi avestayî û farisiya kan de benê RD

La belê *RG an jî LG'ya hînd-ewropî edi nê ziwanan de benê RZ. RD'ya Îraniya kan, edi parthî de zey xo maneno, edi farisiya miyanî de vurîna, bena L(R). Fina RZ'ya îraniya kan, edi farisiya miyanî de bena /L/, la belê edi parthî de zey xo maneno.

Kurdî edi zaf mînakan de zey parthî averşiyaye, tayn mînakên ke hurdina awayan jî nîşan danê estê.

Parthî hişt hirz
FM heşt
Av. √hrz

FN malîdan
Av. √mrz
Av. merezav

Parthî burz, burzênd
FM buland
Av. berzant, barez, berez

Kurmancî kirmanckî
malaştin
male mele
bilind berz

Teyna edi mînaka "berz û bilind" de kur-
mancî û kirmanckî jû bîn ra ciya bena.

ND'ya Îraniya kan a peyniya çekûye edi
parthî de zey ND manena, la belê edi farisi-
ya kan de bena NN. Tayn mînakên ke raya
gelemerî teriknenê estê. Gaganê mardimî
vaje, çekûya "bann" zey benda parthî jî yê-
na vînayin.

Edi kurdî de hurdîna awa jî estê.

Parthî band
FM bann, band
FN band
Jew mînakêde bîn
Parthî bandistan
FM bannistan

Fina;
Parthî gandag (bêhna genî)
FM gamag
PP gannek, gannag
FN gand
Av. gaîntî

Kurmancî Kirmanckî
ban ban
bend, ben bend
Li bendê mayîn bende di biyayiş
genim genim genî
gend gend

Hevey xususiyetên bîn ên vengsaziye edi
kurdî de

XI. Zek edi paragrafa VI'în de ame vaten.

jew xususiyeta girîng a kurdî vurîna
/m/'ya peyniya jew herfa vengîn ebi V/W'ye
ya. Na xususiyetê edi kirmanckî de de kem
yêne vînayin, tiya de kirmanckî nêzdiyê
parthî û farisî ya. La belê fina jî, hevey mî-
nakên ke nê xususiyeta kurdî miyanê xo de
nimitene estê.

Parthî nam
FM nam
PP. nam
Av. naman û
Parthî ham
FK ham
FM ham
PP. ham
Fnewe ham
Av. hêm

Jew mînaka bîn;

Av. sam
Parthî zamîg
FM zamîg
PP Zam, zamîg, zamîk
FN zamîn

Kurmancî Kirmanckî
nav nam
hev hem
havîn hamnan
îro emro, ewro
hevîr mîr
dem taw
hem him
zevî zime
simêl zimêl
nimandin nawiyayin
navroj nawroce

Tayn ca de /W/'ya farisiya miyanî edi kur-
dî de bena /M/.

Parthî îzban
FM îzwan
PP. üzwan
FN zeban
Av. hizu-, hizva

Kurmancî Kirmanckî
Ziman ziwan

Jew xususiyeta xoser a kurdî jî vurîna

SM' û XM'ye ebi W/V'ye ya.

Belûcî	çam
Parthî	çaşm
FM	Çaşm
Av.	Çošman
Fina,	
Belûcî	şom
Fnewe	şoxm
Jew mînakêde bîn,	
Belûcî	tom
Paştûyî	toxm
FK	tauma
FM	toxm
PP.	tohm, tam
FN	toxm
Av.	taoxman

Kurmancî	Kirmanckî
Çav	çim
toy, toxim	toxim
hîv	aşm
çem	çem

Jew xususiyeta kurdî ke aye heme ziwane
rojawayê îrane ra ciya kena, parastina koka
kone çyu (çûn) ya.

Paştûyî	c-
waxî	çaw
Osetî	Çaev
Parthî	şud, şuw
Av.	şiyav, şav
Skr.	çyavata, syavayati

Kurmancî kirmanckî
çûn şiyayin
Tiya de kirmanckî zey parthî ya.

XIV. Kurdî di forman; "paiti"ya avestayî
û "be"ya farisî pêro parêzena

Parthî	pad
FK	patiy
FM	pad
PP.	pad, pat
FN	be
Av.	pait

Kurmancî Kirmanckî
bi, pê ebi, pey
par, behr bare, par

XV. Edi kurdî de /W/'ya sereyê çekûye ya zi-
wanên miyaniya îrane ca ebi ca zey parthî ma-

na, tayn ca de jî zey farisiya newe bena /b/.

PP.	warz
FN	barzîgar
Av.	vareza
û mînakêde bîn;	
Parthî	waf
FM	bafr
FN	barf
Fina;	
Parthî	varan
FN	baran
PP.	vara
Skr.	vara
Her wina,	
Parthî	wad
FN	bad
PP.	wat, wad
Av.	vata

Kurmancî	Kirmanckî
berx	vera
berf	vewr
baran	varan
ba	va

Tiya de kirmanckî ebi giranî nêzdiyê part-
hî ya, la belê kurmanckî nêzdiyê farisî ya.

Wextê ke mardim farisî û kurdî muqayese
kena, jew xususiyeta kurdî a bîn vejyena;
/B/'ya miyan û peyniya çekûya farisî edi
kurdî de zey /W/ xo dano nîşandayin.

FN	Kurmancî	Kirmanckî
ab	av	aw
sebz	sewz	sewz
çoban	şivan	şivan
abrîşam	hevrişm	hewrişm

Edi peyniyê de mardim şeno vaje ke, za-
ravayê kirmanckî ebi giranî formê parthî pa-
wena, la belê tayn cayan de formê farisiya
kan jî gêna. Çi yê balkêş o wo ke çekûyên
kirmanckî de jûbinî çinyo, gorey herêman
vuriyenê. Mardim şena di- hirî formê çeku-
yê piya, bivîno.

Cêrenot:

FK: Farisiya kan
FM: Farisiya miyani
FN: Farisiya newe
PP: Pehlewiyê pirtûkan
Skr: Sanskrîti
Av: Avestayî

ZÜLKÜF KIŞANAK

Ji tirkî: Memed Serhedî

Pevçûna Di Navbera Dewleta tirk, YNK, PDK û PKK ê De

Piştî têkilî û dan û standinên di navbera YNK, PDK û Tirkiyê yên ku li Enqereyê û li başûrê Kurdistanê pêk hatin, di 2'yê kewçêra 1992 an

1992 an de, ji hêla Bakur ve ji hewa û ji bejahiyê bi çekên giran êrişî baregehên ARGK ê kir. Artêşa tirk bi 15 hezar leşker, bi dehan tanq, top, firoke û balafirên ku sedan sortî pêk tinin re kete başûrê Kurdistanê. Artêşa tirk 25 km ji tixûb derbas bû û gelek navçe û herêmên başûrê Kurdistanê dagir kir. Di vê Tevgera dageriyê ya ku hey-

herêma Soran, di naverasta tixûbê rojhilatê Kurdistanê de, li cihekî bi çiya bi cih bûn. Vê peymanê dawî li pevçûna di nav kurdan de anî û bû sedema şadî û dilgeşiyê. Gelê başûrê Kurdistanê ji ber tangên artêşa tirk ên ku ketibûne xaka başûr, pir melisî û stûxwar bû. Bi mebesta vê peymanê, gel hinekî geş bu. Her çiqas cara pêşîn êrişên PDK û YNK wekî lihevixistinên navxweyî yên kurdan dihate xuyan jî, pişt re hate fêmkirin ku bi mebesta ji holê rakirina PKK ê, bi hêzên Başûr re tevgereke hempar ya artêşa tirk e.

Leşkerên ku girêdayî Dew-

DÎROKA BAŞÛRÊ KURDISTANÊ YA NÊZÎK (I I)

de hêzên leşkerî yên Eniya Kurdistanê ku ji YNK û PDK ê pêk hatibûn, êrişî çeperên gerîlayên ARGK ê kirin. Dewleta tirk li gel ku alîkariya kel û pelên leşkerî dabû YNK û PDK jî wekî deh rojan ji derveyî şer ma. Di hundirê vê pevçûnê de, di encama hîlbijartina kurdan a yekemîn ku 30'ê gulana sala 1992 an pêk hat de di 4'ê kewçêra 1992 an de Dewleta Federe ya Kurdan hate damezirandin. Lê li artêşa tirk baş xuya bû ku li pêşberî van êrişan PKK têk naçe û berxwedana wê naşkê. Lewre jî di bin femandariya Mete Sayarê ku bi şewitandin û kavilkirina Şernexê bi nav û deng e de, di 12 yê kewçêra

vekê domiya de artêşa tirk sed' mîlyon dolar xerc kir. Serkaniya Giştî ya artêşa tirk daxuyand ku di vê pêvajoya dageriyê de li dor 1500-2000 gerîlayên ARGK ê hatine kuştin. Lê di rastiya xwe de li dor 170 gerîlayên ARGK ê jiyana xwe dest dabûn. Di navbera endamê komîteya navendî ya ARGK ê Osman Öcalan li gel femandarekî ARGK ê û serokwezîrê Hikumeta Federe ya Kurd û berpirsiyarekî hikumetê de di 30 yê kewçêra 1992 an de, agirbes û protokola aşîtyê hate destnîşan kirin û dawî li şerê di navbera gerîlayên ARGK ê û pêşmergeyên Eniya Kurdistanî de hat. Gerîlayên ARGK ê li

Artêşa tirk 25 km ji tixûb derbas bû û gelek navçe û herêmên başûrê Kurdistanê dagir kir. Di vê Tevgera dageriyê ya ku heyvekê domiya de, artêşa tirk sed mîlyon dolar xerc kir. Serkaniya Giştî ya artêşa tirk daxuyand ku di vê pêvajoya dageriyê de li dor 1500-2000 gerîlayên ARGK ê hatine kuştin. Lê di rastiya xwe de li dor 170 gerîlayên ARGK ê jiyana xwe dest dabûn.

leta Federe ya Kurd in li bajarê Hewlêrê ê di 19ê Gelewêja 1992 an de girseya ku dixwest tevkujiya ku dewleta tirk li Şîrnexê li dijî sivîlan pêk anîbû, protesto bike, gulebaran kirin û du kês kuştin. Vê carê Devleta Federe ya Kurd, kurdên sivîl qir dikir. Artêşa Îranê di adara sala 1993 an de bi çekên giran û bi tevgereke leşkerî ya dorfireh başûrê Kurdistanê dagir kir. Îranê ji bo vê dageriyê erîşên ser PDK-Î yê û li dijî hêzên leşkerî yê xwe wekî hincet nîşan dida. Di pêvajoya dageriyê de Îranê sedan gundên kurdan ên li ser sînor şewitandin û vala kirin. Sedan malbatên kurd ji axa wan qetand û ber bi deverên

hundir ve şand. Çi YNK ê û çî jî PDK ê li hemberî vê yekê reaksiyon nîşan nedan. Berevajî vê herdu rêxistinên xwestin ku PDK-Î li ser tixûb çalakiyan li dar nexê û baregehên xwe ji ser tixûb rake.

Artêşa tirk di hemî pêvajoya 93 an de li başûrê Kurdistanê operasyonên xwe yê leşkerî domandin. Leşker herdem ji sînor derbas bûn û bi gerîlayên ARGK ê re ketin şer. Di van lihevixistinên de gelek gund hatin şewitandin û şênîyên van gundan çûne herêmên hundirîn. Di van erîşan de ji ber ku sivîlên Başûrî jî zerar dîtin, YNK ê û PDK ê hin reaksiyonê xwe wekî helwest diyar nediki-

rin. Dewleta tirkê di salên 1993-1994 an de 13.5 milyon dolar yarmetî da PDK û YNK ê. Dîsa ji bilî vê ji bo 1995 an soza 12 milyon dolar alîkariyê da van herdu hêzan. Di van salan de di navbera K.T û başûrê Kurdistanê de dan û standinên bazirganî hene. Tê texmînkirin ku mêjera vê dan û standina bazirganî li dora 200 milyon dolarî ye.

Mesût Berzanî di 2'ê Gelewêja 1994 an de daxuyaniyek da Al-Safirê. Di daxuyaniyê de got ku Dewleta tirk ji bo me bû pira tîkiliyê.

Di sala 1994 an de, di navbera PDK û YNK ê de li hemî herêmên başûrê Kurdistanê lihevixistineke dijwar pêk hat. Di vê lihevixistinê de li dor 2000 mirovî jiyana xwe dest da. Di pûşpera 1994 an de bi navçitiya DYA û Dewleta tirkê re lihevixistin bi "Agirbeseke demdemî" rawestiya. PKK beşdari van lihevixistinên nebû û bi rengê alînegir her car bang kir ku pevçûnên di navbera xwe de rawestînin YNK ê guh neda van bangan û Hewlêra ku di bin deshilatdariya hikûmeta hevpar de bû dorpêç kir û di rêbendana 1995 an de kire bin destê xwe. Ev rû-

dan bû sedema bêhtir gurbûn û firehbûna şer. Balafirên şer ên tirk di 28-29 ê 1994 an de li dû hev li dijî biryargeha navendî ya ARGK ê ku li Zelêya li ser tixûbê Îran û Iraqê ye êrişên hewayî li dar xistin. 52 balafirên şer êriş li dar xistin. Di vê bombekirinê de bombayên bi navê "Qezan, guşî, dewisandinê" ku li gor peymanên navneteweyî qedexa ne hatin bikaranîn. Dema ku berdevkê çapemeniyê yê serkaniya giştî Doğu Silahçioğlu ku di hêzên hewayî yên tirk de peywardare li ser nexşeyan derbarê bombekirinê de agahî didan, digot ku bi tevî rêberên qadro 2 hezar gerîlayên ARGK ê hatine kuştin. Lê di encamê de diyar bû ku piraniya bombeyan li ser 7 gundên ku ji wan 4 heb li Rojhilat û 3 heb jî li Başûr in hatine bikaranîn. Welayetî di daxuyaniya xwe ya fermî de diyar kir ku li gundê serves yê ku di nav tixûbê Îranê de ye neh gundî hatine kuştin. Li dijî van daxuyaniyan wezîrê karê derve yê Dewleta tirkyê Hikmet Çetin ê sosyal demokrat ku bi binyada xwe kurd e wiha digot: "Dibe ku hêzên hewayî yên tirk xetayan bikin." Di vê êrişê de windayiyên ARGK ê 7 bûn. Dîsa 9 gundiyan rojhilatê Kurdistanê û 10 gundiyan başûrê Kurdistanê ku ji wan 4 zarok û dudu jî jin bûn mirin. Wekî hemî tevgerên leş-

kerî di vê operasyonê de jî sivil dihatin qirkirin.

Li başûrê Kurdistanê Tevgera Leşkerî Ya Herî Mezin Ya Artêşa Tirk

Artêşa tirk di 20 ê Adara 1995 an de di bin fermandariya Qorgeneral Hasan Kundakçı de bi navê "çelik hareketi" (tevgera polayî) hêzeke ku ji 12 general, 2000 serbaz û herî kêm 35 hezar leşkerî pêk hatibû ve başûrê Kurdistanê dagir kir. Li gor daxuyaniyên fermî maliyata tevgerê 65 mîlyon dolar bû. Li gor pisporên leşkerî jî maliyeta tevgerê wiha dorfireh û mezin gelekî di ser daxuyaniyên fermî re ye. Di nûçeyên çapemeniyê de hatin weşandin ku ev tevger gelekî

ji tevgerên dageriyê yên Qibris û Koreyê firehtir û mezintir e. Daxuyaniyên fermî jî ev rastî diçespandin.

Dewleta tirkyê dermafê ve tevgerê de YNK û PDK agahdar nekir. Lewre van herdu rêkxistinên reaksiyon nîşan dan. Pişt re di serî de NY(BM) gelek saziyên navneteweyî û dewlet li hemberî ve dageriyê derketin û xwestin ku artêşa tirk rojek berî rojekê ji Başûr vekişe. Her çiqas Dewleta tirkyê xwest ku li hemberî van reaksiyan derkeve jî, piştî demekê daxuyaniyek bi rengê ku "operasyon bi serkeftî qediya" da û diyar kir ku dê bi paş ve vekişe. Meh û nîvekê piştî dageriyê, leşkerên dawî yên tirk ji Başûr vekişyan. Li gor daxuyaniyên fermî di pêvojaya tevgerê de 555 gerîleyên ARGK ê hatine kuştin, lê PKK ê diyar kir ku ev daxuyanî pûç û bê bingehe in.

Li dijî ve tevgera dorfireh û mezin bertekine erênî jî hatin nîşandayîn. Îranê ji ve tevgerê haydarbûna xwe diyar kir û daxuyanî ku dê di tixûb re derbasbûna gerîlayên ARGK ê asteng bike. Iraqê di daxuyaniya xwe de diyar kir ku; dibe ku em jî pişgiriya bidine operasyonê. Rûsya bê deng ma.

Di heman salê de artêşa tirk di nebera 5-11 Tîrmeha 1995 an de kete Başûr ji tixûb 15 km ber bi hundir ve çû lê ji paş ve vegeriya.

***Ev rûdan bû sedema
bêhtir gurbûn û
firehbûna şer.
Balafirên şer ên tirk di
28-29 ê 1994 an de li
dû hev li dijî
biryargeha navendî ya
ARGK ê ku li Zelêya li
ser tixûbê Îran û Iraqê
ye êrişên hewayî li dar
xistin. 52 balafirên şer
êriş li dar xistin.***

Hevdîtînên Dûblînê.

Di encama daxwaz û hevdîtînên piralî yê DYA yê de di navbera YNK, PDK, DYA û Brîtanya de û wekî çavdêr bi beşdarbûna Dewleta tirkîyê re, di destpêka Gelawêja 1995 an de hevdîtînên Dûblînê pêk hatin. Lê ev hevdîtînên pêşîn bê encam man. Di 12 ê Gelawêja 1995 an de belavoka dawî dê bihata weşandin. Lê ji ber daxwaza di belavokê dawî de bi cih kirina xala "PKK Rêxistineke Terorîst e" hevdîtîn feşkilî avêtin; lewre YNK li hemberî vê yekê derket.

Mebesta hevdîtina Dûblînê ya herî girîng, ji başûrê Kurdistanê durrxistina PKK ê bû. PKKê ji PDK ê xwest ku bila dev ji biryarên ku dê li dijî wê di hevdîtina Dûblînê de bêt girtin berde, lê bi ser neket. Hevdîtina di navbera rayedarên herdu rêxistinên de bê encam ma. Lewre gerîlayên ARGK ê di 5 ê Gelawêja 1995 an de bi navê tevgera "birûsk" li dijî PDK ê tevgerê leşkerî da destpêkirin. Gerîlayan li bîst cihan êrişî çeperên PDK ê kir. Lihevexistin nêzikî 4 mehan li seranserî başûrê Kurdistanê domiya. Di van lihevexistinan de gelek mirov mirin. Lihevexistin di 10 ê berfanbara 1995 an de bi peymanê ku di navbera PKK û PDK ê de pêk hat re qediya. Di pêvajoya pevçûnan de Mesûd Berzanî di daxuyaniyêke xwe de

got ku; Me 1000 gerîlayên ARGK ê kuştine û ji îro pê ve metirsiya PKK ê ya li dijî hevalbendê me Dewleta tirkîyê qediyaye.

Dîsa artêşa tirk di 6 ê kewçêra 1995 an de, di dema lihevexistinan de, bi firoke û balefirên xwe ji sînora 3 km ber bi hundirê başûrê Kurdistanê ve çû. Lê piştî demêke kurt bi paş ve vekîşiya. Hevdîtînê li navçeya Brîtanyayê Dûblînê dest pê kir. Cara diwemîn li bajarê Dogeha ku li ser Brîtanyayê ye bi navê Hevdîtina Dûblînê ya diwemîn di 12 ê Kewçêra 1995 an de pêk hat. Piştî ku ev jî bê encam ma, hevdîtin di navbera van hêzan de li DYA, Brîtanya, Dewleta tirkî û başûrê Kurdistanê domiyan. Serokê Daîraya Karên Bakurê Qafqasyayê ku girdayî wezaret, karê derve ya DYA yê ye Robert Deutsch li Enqereyê û başûrê Kurdistanê hin hevdîtin pêk anîn, lê ji van hevdîtinan jî tu encam derneket. YNK ê parek ji qezenca ku ji deriyê tixûbê Habûrê dihat dixwest; li pêşberî vê PDK ê ji YNK ê dixwest ku ji Hewlêrê (Paytaxta başûrê Kurdistanê) vekîşe. Herdu rexistinên kurd ji ber berjewendiyên xwe li hev nehatin û rê li ber hevdîtinan girtin. Ji xeynî vê DYA, Îngilistan û Dewleta tirkîyê dixwestin ku qaşo "Hêza Aştiyê" ya ku tirkmen jî di nav de cih bigrin saz bikin.

Lihevexistin di 10 ê berfanbara 1995 an de bi peymanê ku di navbera PKK û PDK ê de pêk hat re qediya. Di pêvajoya pevçûnan de Mesûd Berzanî di daxuyaniyêke xwe de got ku; Me 1000 gerîlayên ARGK ê kuştine û ji îro pê ve metirsiya PKK ê ya li dijî hevalbendê me Tirkîyeyê qediyaye.

Rêxistinên kurd her çendî dubare kirin ku ev dê tirkmenan hêztir bike û ji bo demêke dirêj li dijî kurdan bike hêzeke leşkerî jî, di encamê de bi ser neketin.

Rojnameya Turkish Daily News (TDN) ya ku li Dewleta tirkîyê bi zîmanê Îngilîzî derdikeve û wekî tê zanîn li nêzikî dewletê ye di 5 ê Gulana 1995 an de bi serokê YNK ê Celal Telebanî re hevpeyvînek çêkir. Di hevpeyvîne de Telebanî wiha got: "Em PKK ê wekî rêxistineke terorîst napejirîn, PKK rêxistineke siyasî ye." Dîsa di heman rojê de di TDN ê de Wezîrê Parastina Neteweyî yê Dewleta tirkîyê Mehmed Gölhan wiha digot: Ewlehiya Dewleta tirkîyê încax li bakurê Iraqê bi deshi-

latdarbûna dewleta Iraqê re mimkun e. Rojtira din di gulana 1995 an de di rojnameya "Yeni Yüzyıl"ê de Nêçîrvan Berzanî got ku "PKK ne tenê ji bo Dewleta tirkîyê, her wiha ji bo me jî metirsî ye." Di 8'ê gulana 1995 an de di TDN ê de Samî Evdirehman wiha digot: Em bawer in pirsgirêka kurd di nav Iraqa demokratîk de, bi federasyonê çareser dibe, ne bi xudmuxtariyê. Nûnerê Îranê yê Enqereyê Bagerî di 5'ê berfanbara 1995 an de, di hevpeyvîna ku rojnameya Cumhuriyetê bi wî re kiribû de; Piştî ku di dermafê pirsgirêkên Îran, Iraq, Surî û Dewleta tirkîyê de, daxuyanî dan, wiha got: Ên ku dirav û çekan didin wan (kurdan) ên ku li wir piştgiriyê didin kesên ku dixwazin meclîsê damezrînê li vir hewl didin ku dewleta kurdan damezrînin. Tiştê ku haya wê jê tune lîstikên îsrail û DYN yê yên li

bakurê Iraqê ne. Em matmayî ne, hûn çawa deskariya van dewletan a li wir nabînin? Bi vî rengî nêrîna fermî ya Îranê ya li dijî gelşa kurd bi awayekî zelal xwe dida der.

Bi hewldanên Fransayê re YNK û PDK ê di pûşpera 1994 an de hatin cem hev û biryarên hîlbijartinê, yekirina hêzên leşkerî, birêvebiriyeke hempar û amadakerina zagoneke bingehîn a nû girtin. Piştî vê biryarê Dewleta tirkîyê diyar kir ku ev qewimîn li heremê destpêka avakirina dewleteke Kurdan e û bi gef û gur bi ser hêzên başûrê Kurdistanê de çû. Di qonaxa vê civînê de wezîrê karê derve yê tirk Mümtaz Soysalê sosyal-demokrat bi xwe çû Fransayê û dûmahîka civînê asteng kir. Sosyal di dema vegeza xwe de pirsên rojnamevanan bi vî rengî dibersivand: Min frensî şiyar kirin. Tu têkilî û dan û standin bêyî berjewendiyên welatê min ne pêkan e were

meşandin, bila herkes hay ji xwe hebe. Em tu car amadekirina zagona bingehîn a ku ji bo avakirina dewletekê destpêk e napejirînin, ji sibê pê de emê çûn hatin û dan û standinên deriyê Habûr ê tixûb kêmbikin. Şêwirmendê pêwendiyên navneteweyî yê Denктаş, nimînende û pisporê Dewleta tirkîyê yê derbare qirkirina ermeniyan de Mümtaz Soysalê, sosyal demokrat îcar derdikete pêşberî kurdan.

Hevdîtinên aşîtiyê yên ku li Franseyê pêk hatin ji ber dijrabûnên tund ên Dewleta tirkîyê nîvco man. Her qewmînên erênî yên di nav kurdan de di serî de dewleta tirk; ji aliyê dewletên ku bi kurdan re gelşên wan hene yên heremê ve hatine asteng kirin. Gefa Soysal a li kurdan dixwar yek ji van astenggan bû.

Pevçûnên di navbera YNK û PDK ê de

Pevçûnên berfireh ên di navbera herdu rêxistinên mezin ên Başûr, piştî ku YNK ê Hewlêr dorpêç kir û kire bin qontrola xwe, dest pê kirin. Herdu rêxistinên Başûrî di gel ku gelek caran agirbest îlan kirin jî, di nav xwe de peymaneke aşîtiyê pêk neanîn.

PDK ê di destpêka rezbera 1996 an de hêzên xwe li hawirdora Hewlêrê bi cih kir û amadehiya cerdeke mezin kir. Di rezberê de ji nişka ve

bi piştgiriya yekîneyên bi zirx ên hikumeta navendî êrişî çeperên YNK ê kir û Hewlêr bi dest xist. Hêzên YNK ê li pêşberî êrişên PDK ê xwe negirtin û ber bi Silêmaniyê ve vekîşyan. PDK-I yê bi piştgiriya hêzên Iraqê cerd û êrişên xwe gur kirin. Di encamê de, di serî de bajarê herî mezin ê diwemîn ê Başûr, Silêmaniye û hemî herêma Soran kire bin destê xwe. YNK bi serokên xwe û nêzîkî 100 hezar alîgirên xwe ve derbasî rojhilatê Kurdistanê bû û xwe sparte, Îranê YNK di dîroka xwe de di nav têkçûna herî mezin de bû.

Di dema van pevçûnan de avahiyê Parlemantoya Federe ya Kurdan ji layê PDK ê û hikumeta Iraqê ya navendî ve hate rûxandin û talankirin. Awayê damezirandina wê çawa dibe bila bibe, parlemantoya ku di dîroka Kurdistanê de, piştî komara Mehabadê cara yekemîn li ser axa welêt hate saz kirin û ji layê rêxistineke kurd ve di hate hilweşandin û rûxandin. Ev yek bû egera şaşbûn û matmayîna gelê kurd, lê mixabin ev jî rastiyeke me ye dîlkovan bû. PDK ya ku neyarên gelê kurd bûye bela û xiyaret ji bo xwe wekî awayekî jiyane pejirandiyê, dibû eger ku nayarên gelê kurd bibêjin: "Kurd nikarin dewletekê damezrînin, ji ber ku ewqasî pêş ve neçûne." PDK

ê ji bo ku rêxistina başûrê Kurdistanê bişkêne bi sedamê ku yek ji mêrkujên gelê kurd e û xwînxwarê Halepçeyê ye re hevkarî pêkanî û bû egera kuştina ji hezarî zêdetir kurdî û panaberbûna deh hezeran. Di pêvajoya şer de yekîneyên Sedam sedan kurdên ji rêzê girtin û di cih de kuştin. Dîsa sîxûrên nehênî yên Iraqê bi ser saziyên kurdan de girtin û gelek agahî û belge desteser kirin. Cîhan careke din dibû şahidê

pevçûnên navxweyî û xiyareta kurdan. Di dema pevçûnên navxweyî de tevgerêke din a xiyaretê ya ku kurd, lerizandin derkete holê. DYA yê pênc hezar kurd kiribûn ajan û leşkerên xwe ên bi drav. Dageriya Iraqê ya başûrê Kurdistanê DYA û tevgera sîxûran kire nav tirs û xofê; ji ber vê yekê di navbeyna hefteyekê de sîxûr bi malbatên xwe re bi lez û bez di ser Dewleta tirkîyê re derbasî Girava Gûma ku li ser Pasîfikê ye bûn. Di heman rojan de navenda fermandariya Hêza Çakûç a ku li zaxoyê bû ji nişka ve biryar girt û derbasî Sîlopiyê bû. Bi vî awayî politikaya DYA yê ya li ser Başûr têk diçû. Ji aliyekî din ve digot ewqas hewldanên Dewleta tirkîyê Hêza Çakûç li Başûr ji holê rabûn. Hêza leşkerî ya hevbeş a ku qasî ji bo parastina kurdan hatibû saz kirin, îcar bi navekî din dikete bin qontrola Dewleta tirkîyê.

Di rezberê de ji nişka ve bi piştgiriya yekîneyên bi zirx ên hikumeta navendî êrişî çeperên YNK ê kir û Hewlêr bi dest xist. Hêzên YNK ê li pêşberî êrişên PDK ê xwe negirtin û ber bi Silêmaniyê ve vekîşyan. PDK-I yê bi piştgiriya hêzên Iraqê cerd û êrişên xwe gur kirin. Di encamê de, di serî de bajarê herî mezin ê diwemîn ê Başûr, Silêmaniye û hemî herêma Soran kire bin destê xwe.

YNK ya ku di rezberê de ji PDK ê derbeyeke giran xwar bi piştgiriya Îranê re di 13'ê rezbera 1996 an de êrişî PDK ê kir û Silemaniye careke din kire bin destê xwe. PDK ya ku îcar bê destek ma li dijî êrişên YNK ê hetanî tixûbê Hewlêrê ji paşve vekîşya. Bi vî rengî bajarê Hewlêrê kete bin qontrola PDK ê û di hevdîtinên çar alî yên ku dê dest pê bikin de di dan û standinan de para bazarê ya

YNK ê hate daxistin. Di vê navberê de hêzên yekgirtî moşekeke, du moşek şandin raqê û yekîneyên bi zirx ên Iraqê ji Hewlerê derxistin.

Nûnerê Enqerê yê Iraqa ku tanqên xwe derxistin derveyî Hewlerê El Tikrîtî bi rayedarên tirk re hevdiîtin pêk anîn. Di van hevdiîtinan de van pêşniyaran pêşkêş dike: ji bo ku Telebanî û Berzanî werin Bexdayê bi ser wan de herin. Bila valahiya bakure Iraqê ji navê rabe û em bi hev re PKK ê biqedînin. Iraq û Dewleta tirkya ku di platformên navnetewî de tu car li hev nayên dema ku kurd têne rojevê, di heman kêliyê de bi lez û bez têne cem hev û ji bo xwe xalên hevbeş dibînin.

Lê sed mixabin kurd li hemberî hevkarîyên ku li dijî wan pêk tên helwesteke bi vî rengî nîşan nadin. Li berevajî vê kurd li şûna gelsên di navbera xwe de bi xwe çareser bikin, bi hêzên biyanî re li riya çareseriyê digerin.

Berdevkê wezaretê karê derve Onur Öymen ji şêwermendê serokê Dewleta Iraqê yê Sedam Huseyn Hemîd Usif Hemediyê ku di 11ê Rezbera 1996 an de hate Dewleta tirkya xwest ku bandora xwe ya li ser PDK ê bikarbînin ku PDK hêzên ARGK ê yên li başûrê Kurdistanê xe, ji bilî vê Öymen pêşniyaz kir ku bila Iraq û Dewleta tirk, ji bo ku li dijî

kurdên li derveyî sînor şer bikin di nav xwe de peymanekê çêbikin. Dewleta tirk bêyî peyman jî ji xwe herdem dikete Başûr; lê mebest ew bû ku ji bo wan ketin û derketinan dirûveki bi zagon bibîne. Dewleta tirkya her çiqas nedixwest jî, dema dikete Başûr carna mecbûr dima ku agahiyan bide PDK ê. Dewleta tirkya li şûna PDK ya hevkar xwe ya ku wekî partiyeke kurdan dihate pejirandin, bi Iraqa ku ji layê hemî cîhanê ve hatibû cudakirin re têkilî datanî. Lê çî YNK ê û çî jî PDK ê ev rastî nedidîtin. Lewre dibûne egerên pevçûnên di navbera kurdan de. Dîsa di encama pevçûnên di navbera rêxistinên kurd ên Başûrî de gel êş û jan li piştê xwe bardikir. Di 19 ê Rezbera 1996 an de ji komek kurdên ku dixwestin ji Başûr derbasî Dewleta tirkya bibin 19 kes ji aliyê hêzên şer ên tirk ve hatin girtin. Piştî ku dest û lingên wan hatin girêdan bi awayekî hovane hatin gulebaran kirin. Ev qirkirin ne destpêk bû ne jî dawî. Xwespartina Îranê ya YNK ê xwe spartina Iraqê ya PDK ê Dewleta tirk û DYA kire nav teşqeleyê. Alîgirê wezîrê karê derve yê DYA yê Robert Pelletreau di 22'ê rezbera 1996 an de, li Sîlopiyê di Tûgaya Piyadê de, bi Berzanî re derbarê rûdanên dawî yên başûrê Kurdistanê de hevdiîtin pêk anî.

Di vê hevdiîtinê de bi beşdarbûna DYA, Dewleta tirk, YNK û PDK ê re bê şert û merc biryara hevdiîtinê hate girtin. Di heman rojan de serokê YNK ê Telebanî li Enqerê yê bi Wezîra Karê Derve ya Dewleta tirkya Tansu Çillirê re hevdiîtin pêk dianîn. Li pey rojekê an jî du rojan piştî ku Pelletreau li Enqerê bi Telebanî re hevdiîtin çêkirin, diyar kir ku ji herdu serokan jî soza agirbesê girtiye. Bi vî rengî serokên kurd ên Başûr bi fermana hêzên derve re li ba hev jiyîn pejirandibûn. Di heman hevdiîtinan de, biryara sazkirina qaşo hêza aştiyê ya ku dê agirbes qontrol bi-

Lê çî YNK ê û çî jî PDK ê ev rastî nedidîtin. Lewre jî dibûne egerên pevçûnên di navbera kurdan de. Dîsa di encama pevçûnên di navbera rêxistinên kurd ên Başûrî de gel êş û jan li piştê xwe bardikir. Di 19 ê Rezbera 1996 an de ji komek kurdên ku dixwestin ji Başûr derbasî Tirkîyeyê bibin 19 kes ji aliyê hêzên şer ên tirk ve hatin girtin. Piştî ku dest û lingên wan hatin girêdan bi awayekî hovane hatin gulebaran kirin.

kira hate standin. Qaşo hêza aştiyê ya navborî, di bin fermadariya fermandarekî tirk de: dê ji leşkerên tirk, tirkmen, asûrî û ji çavdêrên leşkerî yên DYA û Brîtanyayê pêk bihata.

Dema ku li Dewleta tirkîyê hevdîtînen pir alî didomiyan, serokê PKK ê Abdullah Öcalan bangî serokên herdu rêxistinên kurdên Başûrî dikir û wiha digot; Dev ji hev gevizandinê berdin, ji kê tê bila bê li dijî her cure pêkutfî û çewsandinên li ser gel derkeve û gel biparêze. Öcalan li gel banga qedandina pevçûnên navxweyî, xwe ji bo navçîtiyê pêşniyar dikir. Lê li dijî van bangan serokwezîrê hûkumeta ku PDK ê li Şaqlavayê damezirandibû Nûrî Roj Şaves, di 29 ê Kewçêra 1996 an de di hevpeyvîna ku Hürriyetê bi wî re kiribû de wiha digot: Heyeta PKK ê li herêmê nikare tişteki erênî bike. Telebanî dikare bi wan re hevdîtîna pêk bîne, lê ez bawer nakim ku Berzanî bi wan re biaxive. Em di navbera xwe û Telebanî de tenê hewldanên Dewleta tirkîyê û DYA yê girîng dibînin. Em li wan bawer dikin. Em hewldanên PKK ê nabînin. Serokê YNK ê Telebanî di MED TV ê de di girêdana neke zindî de ji PKK ê dixwest ku li dijî PDK ê alikariyê bide YNK ya ku di tengasiyê de ye û li gel wê êrişî PDK ê bike. Lê PKK ê heta-

nî dawiyê alînegiriya xwe domand. Di vê navberê de Parlemana Kurdistanê li Derveyî Welat, PKDW ê heyeteke aştiyê şand başûrê Kurdistanê. Heyeta PKDW ê bi PDK û YNK ê re hevdîtîna pêk anîn. Lê di van hevdîtînan de encameke erênî bi dest nexist. Herdu rêxistinên jî hev û du bi xiyaretê tawanbar kirin. Ev heyet hetanî dawiya şer li herêmê ma û hevdîtînen aştiyê domandin. Di navbera 30-31ê Kewçêra 1996 an de bi beşdarbûna PDK, YNK, DYA, Dewleta

Öcalan li gel banga qedandina pevçûnên navxweyî, xwe ji bo navçîtiyê pêşniyar dikir. Lê li dijî van bangan serokwezîrê hûkumeta ku PDK ê li Şaqlavayê damezirandibû Nûrî Roj Şaves, di 29 ê Kewçêra 1996 an de di hevpeyvîna ku Hürriyetê bi wî re kiribû de wiha digot: Heyeta PKK ê li herêmê nikare tişteki erênî bike. Telebanî dikare bi wan re hevdîtîna pêk bîne, lê ez bawer nakim ku Berzanî bi wan re biaxive.

tirk, Brîtanya û Tirkmenan re li Enqerê du rûjan li pey hev civîn pêk hatin. Di van civînan de biryarine hevbeş hatin girtin û ji bo agirbesa di navbera PDK û YNK ê bidome li hev hatin. Ev civîn bi navê Belgeya Enqereyê hate navandin. Hin xalên di belavoka encama civînê de cih digrin ev in:

1- Divê peyman zerarê nedin yekîtiya axa Iraqê

2- Divê ewlehiya Dewleta tirkîyê û welatên cîran di paşguh re neyê avêtin.

3- Alîyên şer ji bo ku pevçûn bêhtir mezin û fireh nebin û ji bo destkariya hêzên din nebin li hev hatine.

4- Ji nivê şeva 23 yê Kewçêrê pê ve cihê ku hêzên PDK û YNK ê lê ne wekî xeta agirbesê tên pejirandin.

5- Alî dê di çeperên parastinê de bimînin û dê êrişan pêk neyînin.

6- Bi mebesta çavdêriya dê hêza çavdêriyê ya aştiyê (BÎG) were saz kirin. Dê ji Tirkmenan û partiyên alînegirên kurd û şuryaniyan ku herdu alî jî li ser hev dikin hêzek were saz kirin û ev hêzê demek berî demekê ve peywirê hilgire.

7- Ji bo qontrolkirina kar û barên Qomîteya Çavdêriya Aştiyê û ji bo li ser gilî û gazine aliyên lêgerîn bêtir kirin, Qomîteya Qontrolkirin û Çavdêriya Aştiyê (BÎDK) hatiye damezrandin.

8- BÎDK dê li Enqereyê

were bi cih kirin û dê ji nûnerên Dewleta tirk, DYA, Brîtanya, PDK-I, YNK û BÎG ê pêk were. Kom dê di heftaya yekemîn a sermaweza 1996 an de, bicive û dê azîneyên xebata hundirîn kifş bike.

9- Alî dê, dîlan serbest berdin û miriyan li hev vegeirînin.

10- Aliyên derbarê ewjliyaya personelên alîkariya mirovî û malbatên wan de mutabiq in.

11- Aliyan, bi beşdarbûna tirkmen, suryanî û hemî komekên nîjadî û partiyên re li Bakûrê Iraqê damezirandina Birêveberîyeke Herêmî ya Demdemî (GYG) wekî prensîp pejiwandîna û di vî mijarê de ji bo domandîna hevdîtinan lihevhatînek pêk anîne.

12- Divê derametên rîjîyê û bacên din bi rengê zelal werin berhevkirin û ji bo berjewendiyên hevbeş ên gelê herêmê bi awayekî wekhev werin bikaranîn.

13- Hilbijartinên nû dê di demeke rewa (uygun) de pêk bînin.

14- Aliyên şer di serî de PKK ji bo astegnkirina çalakiyên bizavên terorîst li hev hatine.

15- Beşdarvan dê ji bo girtina baregeha Etrûşê û ji bo vegera hemwelatîyên Dewleta tirkîyê alîkarî û piştgiriye bidin xebatên Qomîseriya Bilind a Penaberan a Neteweyên Yekbûyî.

Li dijî vî belavoka ku wekî belgeyeke hevbeş hate pêşkêşkirin û di hevdîtinên pênc alî de li ser hate rawestîna reaksiyoneke YNK ê ya girîng diyar nebû. Lê PDK ê tenê xalên derbarê agirbes û aştîyê dipejirandin, li dijî xalên din demeke dirêj dîmeneke neyînî nîşan dida. PDK ê di civîna ku 15 ê Sermaweza

dibû, li aliyê din jî, bi Bexdayê re têkilî saz dikirin û li ser modela Otonamiyê dixebitî. Yek ji şewirmendên Seddam, Ezîz Nûrî hate Dihoka ku bajarekî girîng yê başûrê Kurdistanê ye û bi Nêçîrvan Berzanî re le ser federasyonê û xudmuxtariyê hevdîtin pêk anîn. Lê ji ber pest û pêkutiyên DYA yê,

Mebesteke girîng ya vî sazîyê jî

çavdêrîkirina kurdên Bakûrê Kurdistanê yê ku li baregeha Etrûşê bi cih bûbûn bû, ji bo belavkirina vî qampê hincet dîtin bû.

1996 an hate dubarekirin de, dîsa heman helwest diyar dikir. Piştî civîna 15 ê Sermawezê Pîrot Ehmedê ku serokatiya heyeta ku li ser navê PDK ê beşdarî civînê dibû dikir wiha digot: "Tu nîşaneke ku PDK ê li dijî PKK ê şer bike tune." Di vî navberê de, arîşa tirk di navbera 4-9 ê sermaweza 1996 an de li herêma ku di bin desthilatdariya PDK ê de ye, operasyonê berfireh pêk anî. Di heman tevgerê de gundîna ku di bin qontrola PDK ê de ne jî, hatin bombekirin. PDK ê dijî bombekirina gundan daxuyaniyên tûj dabûn. Lê ji bo ku têkiliyên wan bi Dewleta tirkîyê re xerab nebin bi baldar bû. PDK li aliyekî beşdarî civînên ku hikumeta navendî ya Iraqê derve dihişt

hevdîtinên Berzanî û Dûrî ji bo demekê şûnde hatin avêtin. Çalakiyên BÎG pir bi lez û bez dixebitî û hemî rûdan û pêşveçûn yek bi yek wekî rapor amade dikir û dişande Enqereyê.

Mebesteke girîng a vî sazîyê jî çavdêrîkirina kurdên Bakûrê Kurdistanê yê ku li baregeha Etrûşê bi cih bûbûn bû, ji bo belavkirina vî qampê hincet dîtin bû. Qomîseriya Bilind a Neteweyên Yekbûyî li ser daxwaza Dewleta tirkîyê Baregehê Etrûşê girt. Hinceta girtina qampê jî raporên bêbingeh û çewt ên BÎG ê bûn. Îcar leqayî helwesta NY ê ya derveyî mirovahiyê dibûn. Li ser biryara girtina baregehê li dora 1000 kurdên sîvîl xwe spartîna hêzên ARGK ê yê li warê şer.

Kurdên ku li baregehê man jî bi rojan ketin berxwedana greva birçibûnê û pişt re xwe spartin Mûsûla ku di bin desthilatdariya Seddam de bû. Kurdên Bakurî yên ku ji ber zilma artêşa tirk xwe spartibûn kurdên Başûr, îcar ji ber xiyaneta kurdên Başûr direvîn û xwe dispartin merkuj û xwînmijê Helepçê Seddam. Bi vî rengî rûpelekî reş dîsa li dîroka kurdan a kambax zêde dibû. Li aliyekî valakirina baregeha Etrûşê domdikir, li aliyê dir jî tevgera hewayî û bejayî ya artêşa tirk ku di 30 ê Berfanbara

1996 an de destpêkiribû didomiya. Artêşa tirk di 2 yê rêbendana 1996 an de li başûrê Kurdistanê gundê Bazênî bombebaran kir. Di encama vê bûyerê de 5 kes mirin. Ji wan sê kes zarok bûn. Dîsa 9 kes jî birîndar bûn. Li dijî vê rûdanê PDK ê, tu bertek nîşan neda, lewre pêwîstiyên pêvajoya Enqereyê ku di meha kewçêrê de, destpê kiribû dianî cih. Tevgerên artêşa tirk ên ku di 30'ê Berfanbarê de, li başûrê Kurdistanê destpê kirin, bi sala nû re bi hemî lez û beziya xwe ve domiyan. PDK û YNK a ku ji layê DYA, Dewleta tirk û Brîtanayê ve teslîm hatibûn girtin ne li dijî tevgerên leşkerî yên artêşa tirk ên li Başûr û ne jî li dijî çalakiyên BÎG ê yên nû, tu deng dernedixistin. Berevajî vê ji bona ku ev êrîş bêhtir bi bandor bin ji destê wan çî dihat dikirin.

Tevgera Dageriyê Ya Artêşa Tirk Ku Li Başûrê Kurdistanê Di 14'ê Gulana 1997 An De Destpêkir û Piştgiriya PDK-I Yê.

Artêşa tirk di 14 ê Gulana 1997 an de, ji hewa û ji bejayê dest bi tevgera dageriyê kir. Tevgera ku di bin fermadariya Tumgeneral Yusuf Soybaş de, destpêkir herî kêm bi 140 hezar leşker, 250 teng, sedan kel û pelên bizirx û filoyên balafir û firokeyan

ve didome. Dewleta tirkyê ji sala 1993 an vir de li başûrê Kurdistanê 190 tevgerên leşkerî li dar xistin. Li gor hin dîtinan ev hêza bi navê "çekûç" tevgera leşkerî ya herî dorfireh û domdirêj a dageriyê bû. Lihevixistinên di navbera hêzên leşkerî yên tirk û şervanên ARGK ê de, didomin. Di vî şerî de, PDK ê bi çekên giran alîkarî da artêşa tirk. Li Kurdistanê xiyanateke nedîtî xwe dide der.

Hevdîtinên di navbera PDK ê û Dewleta tirkyê de, yên ji bona li dijî PKK ê êrîşeke hevbeş pêk were hatin li dar xistin, demeke dirêj domiyan. Li gorî nûçeyeke ku di hejmeta 12'ê Kewçêra 1996 an a Milliyetê de cih digirt; Balyozê Dewleta tirkyê yê Qahîrê Yaşar Yakış bi sekreterê Giştî yê Yekîtiya Ereban İsmet Abdulmecid re hevdişînekê pêk tîne. Piştî hevdişîninê vê daxuyaniyê dide çapemeniyê. "Daxwaza me ew e ku leşkerên Iraqê tixûbê tirk û ereban biparêzin.

Lê ger ev ne pêkan be, divê bi M. Berzanî re peyman bê çêkirin! Ji daxuyaniyên balyoz diyar dibe ku; ger Dewleta tirk karibe wê bi destûra Iraqê başûrê Kurdistanê dagir bike hetanî ku Iraq ji tecrîta navneteweyî bifilite. Dema ku Iraq ji tecrîta navneteweyî filitî jî de başûrê Kurdistanê bi destê xwe dîsa têxe bin qontrola

Kurdên Bakurî yên ku ji ber zilma artêşa tirk xwe spartibûn kurdên Başûr, îcar ji ber xiyaneta kurdên Başûr direvîn û xwe dispartin merkuj û xwînmijê Helepçê Seddam. Bi vî rengî rûpelekî reş dîsa li dîroka kurdan a kambax zêde dibû.

dewleta Iraqê. Di vê navberê de de van kar û barên xwe bêyî hevkarîya PDK ê pêk bîne. Ji ber ku PDK di dawiyê de rêxistineke Kurd e. Lê di serî de Iraq, hemî cihana ereb vê yekê red dikin. Lewre ji Dewleta tirkîyê bawer nakin, ji aliyê din ve di heman rojê de di rojnameya Hürriyetê de, nûçeyek derdikeve. Di 12 ê kewçêra 1996 an de birayê M. Berzanî yê biçûk Dilşad Berzanî li Enqereyê ye. Dilşad Berzanî pêşniyazê wekî pêşniyaza Dewleta tirkîyê wiha dibersivîne. "Em niha bi Telebanî re di têkoşînê de ne. Ger em li bakurê Iraqê desthilatdariyê hilginin, ji bo ku PKK ji bo Dewleta tirkîyê nebe metirsî emê gavinan biavêjin." Bi rastî jî piştî ku PDK ê YNK ya ku ji komên cihê pêk tê û bi nasnava Sosyal-Demokrat tê nasîn bi êrîşa rezbera 1996 an re bêtêsîr hişt; bi Dewleta tirkîyê re têkilîyên xwe gelekî xurt kirin û îcar jî berê xwe da PKK ê, PDK ê di destpêka gulana 1997 an de êrîşî ARGK ê kir. Êrîşêke mîna êrîşa 1992 an lê ji wê mezintir û firehtir pêkanî. Di vê êrîşê de, Dewleta tirkîyê jî piştgiriya PDK ê kir. PDK ê tenê êrîşî hêzên leşkerî yê PKK ê nekir. Di heman kêliyê de êrîşî saziyên sivîl kir û bi dehan mirovên sivîl kuşt. Di nav van saziyan de: Nexweşxane, navendên çandê, buroyên çalakiyên ramyarî,

buroyên çapemeniyê avahi-yên kurdên Bakurî jî hebûn. Li Hewlêrê îşkence li 9 nexweşên ku li nexweşxaneyê Heyva Sor bûn kirin. Pişt re ew derxistin derve û li ber çavên gel gulebaran kirin. Ji wan 9 kesan 5 kes jî jin bûn. Tirkmenên ku di bin fermandariya generalê tirk ê ku xwedêgiravî agirbesa di navbera PDK û YNK ê qontrol dike de ne, û pêşmergeyên PDK ê ev kes bi rengekî hovane kuştin. Cendek bi pey erebeyan ve hatin girêdan û li navende bajêr hatin gerandin. Xiyanetê dîsa bi awayekî nedîtî û bi azîneyên hovane xwe dabû der. Kirinên derveyî mirovahiyê yê qaşo hêza aştîyê BÎG a di bin fermandariya generalê tirk û PDK ê de bi livbaziyan giyanbazane ve hatin bersivandin. Welatparêzên Başûrî û Bakurî li dijî vê hovîtiyê li pey hev çalakiyên giyanba-

zan li dar xistin. Di encamê van livbaziyan da çeteyên xiyanetê sist bûn. Li ser reaksiyonan, PDK ê kir ku tirkmenan li dijî sivîlan bi kar bîne. Bi tawanbarkirina tirkmenan re xwest ku ji berpirsiyariya tevkujiyan bifilite. Ji aliyê din jî tirkmenan xwestin ku berpirsiyariya van komkujiyan li PDK ê bar bikin.

Lê gelê kurd qomploya navneteweyî û karên kirêt ên tevgerên xiyanetê dinasî û rastiya wan dîzanibû. Komara tirk bi piştgiriya DYA û Brîtanyayê ya eşkere û bi hevkarîya PDK ê dixwazê başûrê Kurdistanê dagir bike. Hat fêm kirin ku ev dagefî li dijî PKK ê operasyoneke hevbeş ya DYA, Îsraîl, Brîtanya, Dewleta tirk û PDK-I yê ye. Lê PKK ê li dijî vê operasyonê bersiveke tund da. Lewre ev operasyonê ku mebesta wê ji holê rakirina PKK ê bû di destpêkê

de, kete xetereyê. Her çiqas çapemeniya birjûva dageriya Başûr bi sernavên “pelçiqandin buhurîn”, “Çiya û banî bi alan dorpêç bûn”, “Mehmetçik paqij dike”, “PKK bi birçibûnê re rû bi rû ma”, “Zap di bin destê Mehmetçik de ye” diyar kirin jî ev rast nîn bû: Bi şerê pîskolojîk ve berevajîkirina rastiyan bû. Li qada şer li dû hev ketina balafirên û mirina fermandarên eniyê rastî bi rengekî zelal nîşan dida. Du balafirên bêhempa yên ku ji layê DYA û Frenseyê hatinê çêkirin li başûrê Kurdistanê ketin. Li gor serkaniya giştî û çapemeniya tirk ev balafir xwedêgiravî ji arizyên teknîkî ketine. Li gor çavkaniyên PKK ê jî hejmarê balafirên ku ketine 6 heb bûn. Heman çavkaniyan diyar dikir ku ev cara pêşîn e ku moşekên ji bo ji êrişên hewayî parastinê, hatine bikar anîn. Cara pêşîn bikaranîna çekeke evqas girîng mezinayî û firehiya şer bi awayekî berbiçav dida der. Li gorî serkaniya giştî di 24 rojên pêşîn ên şer de, 2 hezar 3 sed gerîlayên ARGK ê hatine kuştin, sedan çek, sed hezaran muhîmat, pencsêd tonî bêhtir xwarin hatinê desteserkirin. Li pêşberî van hejmaran, 11 serbaz û 90 leşker hatine kuştin. Di daxuyaniyên heman demê yên PKK ê de diyar bû ku ev tev derew in. Li gor PKK ê: 6 balafirên şer ên tirk hatine

xistin. 190 leşker ku ji wan 13 heb serbaz in hatinê kuştin, 250 birîndar bû. Li dora du sed pêşmergeyên PDK ê ku ji wan du heb fermandar in hatine kuştin. Dîsa PKK ê diyar kir ku 36 mirov hatine kuştin û li dora 40 kesî jî birîndarên wan hene. Ji alîgirên wan 58 kes ji layê PDK ê an hatine kuştin ango dîl hatine girtin. Çavkaniyên serbixwe daxuyaniyên PKK ê yên derbarê windayiyan de rastir didîtin.

Li Bakur û Başûr şer bi hemî lez û beziya xwe didomîya. Di vê navberê de, ji fermandarên PKK ê Xelîl Ataç li Beyrûda Peytaxta Lubnanê daxuyaniyek da çapemeniyê. Li gorî Ataç: Tirkiyê bi hevkarîya PDK ê û bi piştgiriya Îsraîl û DYA yê Başûr dagir kiriye Îsraîl û DYA jî ji îro şûn de di nava hedefên me yên giştî de ne. Li Dewleta tirkiyê rewşa şer heye. Bila tu tûrist neçin Dewleta tirkiyê. Em ji tiştên ku bêne serê tûristan berpîrs nîn in. PKK ê cara pêşîn Îsraîl û DYA di nava hedefên xwe de, nîşan dida. Tevgera dageriya başûrê Kurdistanê ya artêşa tirk ku di 14 ê gulanê de dest pê kiribû di pêvajoya salê de domîya.

Li gor stratejiya Bülent Ecevit, şerê ku didome Başûr û Bakurê welêt kiriye yek û pevçûn li hemî Kurdistanê belav kiriye. Bi taybetî jî hemî hêzên Başûr ên we-

latparêz li dijî artêşa tirk û PDK ê li dora PKK ê civiyane û bi PKK ê re ketine têkoşîna hevbeş. Di dîrokê de, tenê di dema Şêx Ubeydullah de, him li Rojhilat him jî li rojavayê Kurdistanê serhildanek pêk hat. Piştî vê serhildanê ev cara yekemîn bû ku ji bo têkoşîna rizgariya neteweyî derfetek bi vî rengî derdikete holê. Têkoşinê Bakur û Başûr kire yek. Di dîrokê de, kurdan gelek caran ji bo rizgariya neteweyî serî hildane û herdem winda kirine. PKK û rêberiya wê şerê vejîn û felata kurdan bi awayekî biryarder didomîne. Şerê hebûn û tunebûnê yê kurdan ber bi sedsala 21. bi rengekî tûj didome.

Di dîrokê de kurdan gelek caran ji bo rizgariya neteweyî serî hildane û herdem winda kirine. PKK û rêberiya wê şerê vejîn û felata kurdan bi awayekî biryarder didomîne. Şerê hebûn û tunebûnê yê kurdan ber bi sedsala 21. bi rengekî tûj didome.

GELŞÊN METODOLOJÎK

ÊN DÎROKNIVÎSÎNA KURDÎ

Î. ŞERIF WANLI

(Werger: Hesên ZINAR)

Peyva "Hîstorîgrapî" bi eslê xwe Latînî ye. Di Frensi de wateyeke vê peyvê ya eşkere û zelal heye. Ev, karê dîroknivîsarê ku ji aliyê mîr ve hatiye wezîfedarkirin e. Naxwe, ev tiştê ku tê nivîsîn, dîroka fermî ya mîrîtiyê ye. Li gorî dilê mîran nivîsîn tê ev awayekî dîroknivîsîna Bîsansî ye. Berhema bi navê heşt bihuşt a ku bi destê Îdrîsê Bedlîsî hatibû nivîsîn, ji bo ku dilê Sultanê Osmanî Selîmê yekemîn xweş bibe hatiye nivîsîn. Dîrok ev tişt nîne. N. Marîê ku Gurcî ye di nivîsareke xwe de, derheqê kurdan de weha dibêje: Gelê ku ji aliyê dîrokê ve hatiye ji bîr kirin." Dikaribû hêj rastir weha bigota: "Gelê ku dîroknivîsîne ew ji bîr kiriyê gelê kurd e." Di ingilîsî de wateya peyva "Hîstrograpî, berevajiyê ya jorîn e. Metodolojiya dîroknivîsîne jî vedihewîne û dorferehtir e.

Gelşên ku derdikevine pêşberê dîroknivîsên kurd an jî yên ku derbarê kurdan de dinivîsin pir in. Divê ku ev gelş bêne çareserkin. Hinek ji van gelşan gelemperî û hinek taybetî ne. Yên bingehîn ev in:

1) amanên Dogmatîk, Dek û Dolabên Di Dîroknivîsîna Kurdî de

Hinek mirov ne tê de, bi gelemperî dîroka kurdan û erdnîgariya Kurdistanê ji aliyê gelek ve li ber çavan nehatiye girtin, an jî hatiye biçûk kirin. Pirsgirêka ku diçe û tê, ji bîr kirin, seb û lew, dek û dolab û ji bîr kirina bi qestî ye. Bi taybetî beriya şerê cîhanê yê yekemîn û di dema şer de, dema ku Kurdistan ber bi serxwebûnê ve diçû, di weşanên Ingilîzan de, pesnê kurdan dihate gotin.

Ji ber ku kurd serbixwe nîn in, di nav çar dewletan de hatine parvekirin, tene pelçiqandin û di mîzîna bazar û siyasetê de sivik tîn, bi ser de jî, ji ber ku kurd nebûne yek, perçe perçe û kom bi kom in, dostên wan, derbarê dahatû û paşeroja wan de pirsan dikin. Ji bîr dikin ku kurd xwediyê çandê kevnar in, û yek ji çar gelên rojhilata navîn ê mezintirîn in.

Careke din em bi bîr bin, pêşiyên kurdan beriya dîrokê, li Kurdistanê teknolojiya çandiniyê, pişt re cara

ewil wan şarezaiya bajarvaniyê afirandiye. Kurd xwediyê mîrata gelên kevnar, Hurî-Mîtanî, Urartu û Medan in. Ji bo pêşveçûn û parastina îslamiyê ew xwediyê neqşên giranbiha ne. Lê, divê neyê jibîrkirin, piştî ku me serxwebûna xwe winda kir, hêdî hêdî me gavên çandî û civakî paşve avêtin. Kurd ketine rewşeke xerab. Li paş man. Divê ku ev yek bête pejirandin.

Şarezaiya serdema navîn a Kurdistanê, piştî şerê Çaldiranê yê ku di sala 1514 an

Ji ber ku kurd serbixwe nîn in, di nav çar dewletan de hatine parvekirin, tene pelçiqandin û di mîzîna bazar û siyasetê de sivik tîn, bi ser de jî, ji ber ku kurd nebûne yek, perçe perçe û kom bi kom in, dostên wan, derbarê dahatû û paşeroja wan de pirsan dikin. Ji bîr dikin ku kurd xwediyê çandê kevnar in, û yek ji çar gelên rojhilata navîn ê mezintirîn in.

de qewîmîbû, di bin lingên Persan de hate tar û markirin. Kurdistana roja îro nexasim ji aliyê leşkerî û aborî ve bi destê tirkan hatiye dagirkin.

Dema ku rewşa kurdan bête dahûrandin, divê ev xal neyên jibîrkin. Dîroknivîsîna di bin bandora Kemalîzmê de, dek û dolap, seb û rîp in. Ji belgeyên zanîne û rastiye xalî ne.

2) Qada Lêkolîna Erdnîgarî

Weke ku ji bo hemû gelan çêdibe, divê ku yê kurdan jî dîroka wan ji hemû welatên wan were pê. Ji ber ku Kurdistan ne dewleteke serbixwe ye û sînorê wê nehatiye naskirin û pejrandin helbet ewê bibe pîrsgirêk. Dema ku Sultanê Osmanî, Kanunî Silêman navê welatên ku ew ji xwedîtiya wan kêfê werdigre dihêjmêre navê Kurdistanê jî bi lêv dike. Dewleta Tirk, serê xwe dixwe nav xwelîyê, naxwaze gelê kurd û welatên wan Kurdistanê bibîne.

Divê ku em ji hemû herêmên ku kurd bi piranî lê dijîn re bêjin Kurdistan. Ev ravekirineke teorîk e. Ne ku tu pîrsgirêkan dernaxe holê. Kurd heta kengî bi piranî bûn, ew çi dem bû?

Dîrokeke ku tevê Kurdistanê vehewîne dikare bête nivîsîn. Divê ku tevê Kurdistanê dîroka hemû dewletên ku Kurdistan dagerkirine jî vehewîne. Xebateke weha incex bi destê kesekî-ê an jî komeke ku pir bi disiplin be,

ji birêveçûna dîrokê fam bike dikare bête çêkirin. Divê ev kom, pisporên ji herêmên cihê, demên cihê, ji zanyarên jêhatî pêk were. Dîrokeke weha bi gelemperî bi destê Fernand Braudel, binavê "Li Behra Spî Dîrok" hatiye nivîsîn. Ji bo Frensiyan xebatek hêja ye.

Dîroka Kurdistanê dikare beş bi beş, lê bi vî awayê ku li jor hatiye gotin were nivîsin. Mînak, di çarçoveya herêmekê, bajarekî, newalekê, mîrnişînekê de. Bi vî awayî dê hesanîtir be.

Suriya ku hinek xaka Kurdistanê di nav de ye û dewleta Eyubîya ya ku li Misrê hatibû damezirandin, dîroka dewletên ku ji aliyê kurdan

Dîroka Kurdistanê, weke ku me li jor qala wê kir, dîroka gelê kurd a ku ji gelên cîran cihê pêşve çûye; ya şaristanên ku ji serî beta îroj hatine ye.

Girîng nîne ku Kurdistan serbixwe nebûbe, herdem navê welêt hatibe gubertin, bav û kalên kurdan bi heman zimanî

neaxivîbin. Şaristanî gub nadin sînoran. Ev qaîde ji bo dîroka hemû gelan weha ye.

Ferensa ango Galyaya berê, her dem di binê banekî de nebûbû

dewlet. Navê xwe yê îro yê ku ji Cermenî tê piştî sedsala pêncemîn girt

ve hatine avakirin û hatine birêvebirin, dîroknivîsê kurd têkildar dike. Keda gelê me ya ku tevî şaristaniya vê herêmkê bûye, divê ku were berçavan. Dewleta Shaddadîta ya ku li Kafkasyayê çêbûye, Shwankara ku li başûrê Îranê û Kakawayhîdesa ku li Îsfahanê ava bûye, bi destê kurdan lê li derveyê welatê wan hatine avakirin. Divê ku dîroknivîsê kurd hay ji van hebe.

3) Qada ku di Pêvajoyê de Were Dahûrandin

Dîroka Kurdistanê, weke ku me li jor qala wê kir, dîroka gelê kurd a ku ji gelên cîran cihê pêşve çûye; ya şaristanên ku ji serî heta îroj hatine ye. Girîng nîne ku Kurdistan serbixwe nebûbe, herdem navê welêt hatibe guhertin, bav û kalên kurdan bi heman zimanî neaxivîbin. Şaristanî guh nadin sînoran. Ev qaîde ji bo dîroka hemû gelan weha ye. Ferensa ango Galyaya berê, her dem di binê banekî de nebûbû dewlet. Navê xwe yê îro yê ku ji Cermenî tê piştî sedsala pêncemîn girt. Wan salan Frank ji paş çemê Rhîne dihatin, êrîş dibirin ser Galya yê. Mîrov dikare bêje ku tu têkildariya Frensiya îro bi zimanê Keltî yê Galyayiyên berê re tune ye. Niştecihên ku piştî sedsala pêncemîn ji (Beriya Îsa) Bohemya û Bavyerayê hatin û navê Galyayê lê kirin. Ew ne Şênîyên ewil in. Tevî vê yekê Mamosteyê dibistana Annales bi şeweyekî

din gotiye: Dîroka Ferensa ji serî heta îroj, têkilhev, cihê-reng, yekbûyî û domdarî ye. Dîsa bi vî awayî, li Misrê îroj erebiya ku tê bikaranîn, têkiliya wê bi zimanê Faronan re tune ye. Lê dîrok û welatê wan yek e. Heke mirov vê pîvanê ji bo kurdan bi kar neyîne, wê demê mirov dikara ji dilreşiyê şik bike.

Dîroka Kurdistanê ne tenê li erdîngariyê, lê di heyameke diyar a sedsalekê, di bûyerekê, di raman û kesekî de dikare bête dahûrandin. Ev metod, di pêvojoyê de bi cih tê.

4) Pîvana Dema Bihurî

Nûjeniya radîqal a dibistana Annales a Frensi ew e ku pîvana dahûrandina rabirdûyê her gav mîna hev nabîne. Rabirdû, di demeke kurt de, bi salan, bi rojan, an jî di nav sedsalan de, weke ku Braudel lê nêriye, dikare were nixrandin. Mînak ji bo ku dîroka gerdûnê hebûnên asîmanî û dîroka kişwerê bête nivîsîn demên jeolojîk ên ku têne xebitandin hene. Weke encam, li ser mêzinê doktrîna Annalvaniyê ya bingehîn û dema bê tevger jî heye.

5) Divê Kijan Rêç Bête Sopandin

Li cihekî din min qala wê kiribû, ez li vir, li ser dibistanên dîrokî ranawestim. Ji nîvê sedsala 19 an ve, li Ewropayê dîrok, di hemû rewşan de, li gorî sê çar azîne-

yên ku hevdu dişopînin hate nivîsîn.

Pêşî li derûdora zankoyên lîberal ên weke Berlîn, Iena, Leîpzig, Gottîngen, Heidelbergê, metoda ku di sedsala 19 an de derkete holê û bi lez belav bû, dibistana Pozîtîvîst pêşve çû. Ev azîne bûyerî bû. Bi tenê bûyer dihatin nivîsîn. Di nav nûnerên vê metodê de, yên bi nav û deng, Leopold von Ranke, Droysen, Mommsen, Curtius û von Zîebel dikarin bêne

veşartin, tê. Kêmasiya wê ya mezin, îdeolojîkbûna wê ye.

Ev metod rabirdûya ku pir têkilhev, li gorî pîvanê materyalizma dîrokî û şerê çî-nayetî rave dike. Bûyerên derbasbûyî li gorî dilê xwe û îdeolojîya xwe şirove kiriye. Li Sovyetîstana berê û welatên ku dîktatoriya proleterya" lê serdest bû, dîrokzan azad nîn bûn. Mecbûr bûn ku li gorî kêfa dilê rayedarên partî û dewletê bimeşin. Her ku serokê partiyê hatiye gu-

Hinek dibêjin ev metodeke împeryalist e. Nûnerê Analesparêzan ê herî binavûdeng Braudel bû. Qada zanîstiyê alîkar jî tevî qada xwe kir. Metodên wan jî pejirand.

hejmartin. Heta îroj jî li nik derûdorê fermî bihayê vê metodê heye. Ev êkol li ser yek belgeyê lêkolînê dike, şirove dike û digihîje encamê. Di vê metodê de, kesatiya nivîskar dernakeve pêş. Kêmasiya vê metodê ev e ku mirov bêzar dike. Bêtir li gorî dilê pisporên bijarte û şagirtiyên wan e. Navgîn û qadên lêkolînê di nav vê metodê de kêmin. Tiştê ku bingeh digre, rêza avabûna dewletan, dîroka zagonên bingehîn, politîka, diploma-sî û leşkeriyê ye.

Piştî vê metodê, dîroka Marksîst-Lenîst a ku bal kişandiye ser dîroka civak û aboriyê û ji ber çavan hatiye

hertin, dîroka partiya komînist a sovyetîstanê jî hatiye guhertin. Ji nû ve hatiye nivîsîn. "Dîroka nûjen an jî dibistana Anales a frensi" ji aliyê Lucien Febure û Marc Bloc ve di sala 1929 an de li Parîsê hatiye avakirin. Vê êkolê zanîstiya dîrokê serobino kir û li her deverê belav bû.

Hinek dibêjin ev metodeke împeryalist e. Nûnerê Analesparêzan ê herî binavûdeng Braudel bû. Qada zanîstiyê alîkar jî tevî qada xwe kir. Metodên wan jî pejirand. Girêgirên êkolên Anales û şagirtên wê li ser mijarên bê hed û hesab lêkolîn çêkirin. Her tiştê di jiyanê civak û mirov de ji wan re

bû mijara lêkolînê. Dîroka civakî û aborî û ekola pozîtîvîst di şûna êkolên ku betal bûne de cih girt. Êdî ji niha û pê ve dîroka hesp, riya trêne û çûn û hatina li ser bahrê, ceşanê, bajarvaniyê gerê, teknolojiya çandiniyê, budîzm û wêneyên dîroka herêma ya xelayê, evîn û nexweşiyê ya werzîş û ramanê çî were bîra mirov dîroka wê hate nivîsîn. Belgeya nivîskî êdî ne çavkanîya tekane ye. Dema agahî hindik bûn, ji arşîvên şirketên taybet, an jî ji yê giştî hate berhev kirin.

Hejmar û nifte dê ji van bêne berhev kirin, bêne veqetandin û rêkirin û di komputurê de bêne komkirin. Weke ku tê dîtin, Annalesparêzan, têgiha dema bê tevger, dema kurt, dema dirêj kirine ferhengê. Pîvana dema rabirdû ji holê rakirin. Evqasî pir cure hebûn qala "dîroka hûrîkan" dihate kirin. "Dîroka hûrîkan" navê pirtukeke P. Dousse ye. Dîrokeke ku hestuyên wê hatibin derxistin, ango dîroka ku îşaretên rêzê nebin, mirov nikare wê di hîşê xwe de bigre.

6) Dîrok û Îdolojî

Ne bi tenê marksîzm û lenînîzm, hemû îdeolojî zerarê didine dîrokê. Xweseriya wê ya zanistî ji holê radikin û dikine navgîneke propagandayê. Hewldana olî, mezinkirina kesan û pê sond xwarin, nijadperestî, serî tewarîdina li ber dewletê an jî hikûmetê, rûmeta dîrokzanekî

gels dike. Ev tişt dîrokzan dike weke karmendekî û nivîsarên wî jî dibîne weke nivîsarên ji rêzê. Bi alîkariya hinek nivîskarên Ewrûpî yê bêşerm hinek nivîskarên tirk dibêjin, tirk nîjada bingehîn ya şaristaniyan in. Lewra dibêjin, hemû ziman ji tirkî zêde bûne. Xwediyê vê baweriyê dibêjin, kurd gelekî koçber û rêbir e. Bê çand e. Hestê wî yê neteweyî jî tune ye. Ji loda êlan pêk hatiye. Ew tirkên çiyayî yê ku ziman ji bîr kirine ne. Dîtina nivîskarên Kemalîst weha ye.

Dibe ku rabirdû, di van belgeyan de weke wêne hatibe destnîşankirin.

Wêneyên awayî, kenîşt, rêyên kevn û yê zinaran û hwd... Îro jî belgeyên weha hene.

Audîo, vîsuel (film, wêne, filmên bi deng) û hwd. Dibe ku delîl, metoda ku bi destê

Herodot hatibû bikaranîn, a kevn û ya ku berê jî hatibû bikaranîn; gotina ku ji devê mirovên ku bi çavên xwe dîtine dikare bibe belge. Tişteki kesani jî dikare bibe belge

7) Dahûrandin û Berhevkirina Çavkaniyan

Divê ku dîrokzan mijara xwe hem ji cih û hem jî ji demê hilbijêre. Ev yek pirsgerêka çavkaniyê ye.

Destnîşankirina herî sere rast û ya bi rêk û pêk belgeya nivîskî ye. Destnivîsar, belge, hestû û kevirên nivîsî, nivîsarên li ser singê gorê û yê li ser diravan, belgeyên herî baş in. Ev belge, bi piranî li mûze û pirtûkxaneyan, têne parastin. Carinan jî di arşîva bajarên kevnare de peyda dibin. Divê ku nivîskar bi çavên rexnegir û bi awayekî zanistî li ser van belgeyan xebe tê bikin. Dibe ku belgeyek, ji ber xwe hatibe çêkirin, kopya be, bi ser ve hatibe zêdekirin, an jî pê hatibe lîstin û hatibe rastkirin. Belkî, mîrekî zêde pesnê xwe dabe gotin, dagerkirina xwe û çalakiyên xwe zêde dabe nîşan. Lê dîsa jî ev belge giranbiha ne. Ji bo ku tiştên di belgeyan de bêne esekirin, pêwîst e ku labaratuvaran de, di bin kontrola dîrokzanan re derbas bibin. Pispore zimanê belgeyên nivîskî dizanin. Ew dikarin şewra xwe pêşkeşî nivîskaran bikin.

Dibe ku rabirdû, di van belgeyan de weke wêne hatibe destnîşankirin. Wêneyên awayî, kenîşt, rêyên kevn û yê zinaran û hwd... Îro jî belgeyên weha hene. Audîo, vîsuel (film, wêne, filmên bi deng) û hwd.

Dibe ku delîl, metoda ku

bi destê. Herdot hatibû bikaranîn, a kevn û ya ku berê jî hatibû bikaranîn; gotina ku ji devê mirovên ku bi çavên xwe dîtine dikare bibe belge. Tişteki kesani jî dikare bibe belge. Ev anket e.

Dîrokzan çavkaniya lêkolînê, bi xwe diafirîne. Li gorî rewşê, ji birêvebirinê, wezaret, nexweşxane, benqê, acenteyên turizmê, febrîqeyan, ji navendên îstatîstîkê û ji gelek cihên munasib belgeyan berhev dike.

8) Serhildane Zanînen Alîkar

Ji bo ku dîrokzan lêkolînen xwe zengîn bike, rast û rê an jî bi alîkariya pisporekî, dikare ji zanînen ku alîgirê dîrokê ne, sûdê wergire. Zanînen alîkar ên dîrokê, zimanzanî, arkeolojî, paleografî, epîgrafî, onomastîk, nûmîzmatîk, sosyolojî, etnolojî, antropolojî, aborî, îstatîstîk û fîzîk û kîmya ne. Weke mînak, ji bo ku mirov temenê hebûnen zindî an jî mirî kişf bike pêwîstî bi gelek zanînan heye

9) Kijan Cureyê Dîrokê

Dîroka kevnêşopî bi sînor e. Bi tenê, jiyana mîr û beg û xanedanan, jiyana dewletan, ya berhem; şer, zagon û hekkumetên mîran, tîkiliyên mîran ên bi dewlet û mîritiyên din re û bûyerên di navbera wan de tîne zimên.

Hinek çar jî, derheqê ol û felsefeyê de, jiyana mirovên navdar û keşeyan dinivîse. Demekê şûn de, li ewrû-

payê, dîroka edebiyat û hunerê derkete holê.

Piştî ku Ewropa dest bi mêtîngeriye kir, gelek welatên nû kişf kirin. Piştî wê demê, zimanzanî, arkeolojî, etnolojî û etnografî pêş ve çû, lewma jî zanîna me ya der-

Weke welatên rojhilat ên din, dîrok, aborî û civakiya Kurdistanê, ji ber kêmasiya îstatîstîkan, bi awayekî hêsan nikare derkeve holê. Tevî vê, di Şerefnameyê û berhemên Ewliya Çelebî û berhemên rojhilatnasan de, derbarê civak, jiyan, navgînên afirandinê, bazar, çîna gundiyan, dewlet û mîritiyên kurdan de gelek agahdariyên zengîn hene.

barê welatên Asya, Efrîqa û Emerîqayê de zêde bûn. Her gelek xwediyê dîrokeke etnolojîk a ku li ser qurmê dîroka zimanzaniye rûdinê ye. Bi awayekî siruştî ev mijar kurdan tîkildar dikin.

Bi saya serê qadên ku eko-la disbistana Anal vekirin, dîrok pêş ve çû û giyaneke demokratîk wergirt. Jê û pê de, bi taybetî, dîrokeke civakî û yeke aborî heye. Dîroka

aborî bi nivîskarê marksîst û lenînst dest pê kir. Bêtir li Emerîqayê, pêşve çû. Bi vê metodê re, danûstandin, rêyên ragihandinê, dîroka tîkiliyên navneteweyî jî pêşve çû.

Weke welatên rojhilat ên din, dîrok, aborî û civakiya Kurdistanê, ji ber kêmasiya îstatîstîkan, bi awayekî hêsan nikare derkeve holê. Tevî vê, di Şerefnameyê û berhemên Ewliya Çelebî û berhemên rojhilatnasan de, derbarê civak, jiyan, navgînên afirandinê, bazar, çîna gundiyan, dewlet û mîritiyên kurdan de gelek agahdariyên zengîn hene. Ji xeynî van agahdariyan, derbarê rîsta rêjîyê, sazîyên hikumetê, navgînên parastinê, çînen civakî, û derbarê çand û bawerîyan, derbarê gund, bajar, mîmeriya keleşan û berhemên hunerî de agahyên zengîn hene.

Derbarê dîroka civakî û aboriya Kurdistanê de, di çavkaniyên kevnîrîn, ên ereb-misilman de, gelek agahî hene. Di axavtina xwe ya vebûna Enstîtuya Kurdî ya Berlînê de, di sala 1994'an de, min qala kêmasiya jiyana bajarvaniya kurdan kiribû.

Derbarê dîroka aborî û civakî ya kurdan de, çavkaniyên greko-romen, sûrî û yê Ermanan hene.

Malbata ku beriya bûyina Îsa bi 14 salan jiyabû, Nuzî, Kerkûk û Arrapha, pênc, derheqê jiyana civakî, çalakiyên aborî û ticarî de, çavkaniyek baş e. Navê malbatê Wullu bû. Li ser tabletên kîlê agahdarî nivîsibûn. Toma-

rên wan bi Inglîsî "The Archives of the WullFamily" hatinê weşandin û dîrokzan ji çavkaniyên vê malbatê ku 34 sedsalan berê li Başûrê Kurdistanê jiya ye, sûd wernegirtiye. Hêj gelek çavkaniyên weha hene.

Gelek kar li ber dîrokzanên kurd ên ku nifşên nû ne, heye. Gencineyên arkeolojîk ên Kurdistanê pir hindik hatine vekolîn. Bi ser de jî, ji aliyê arkeologên biyanî ve kolandin pêk hatiye, agahiyên ku derketine holê ji gelên din re kirine semyan.

a) Pirsgirêka Termînolojiyê

Dema ku nivîskarên kurd, heremên Kurdistanê yên mezin rave dikin, tevliheviyek mezin çêdibe. Kurdîstana navberê, bakurê Kurdistanê, rojavayê Kurdistanê, başûrê Kurdistanê û rojhilatê Kurdistanê, herêmên ku bi sînorên welatê perçebûyî re li hev nayên. Divê ku mirov van herêman bi rêk û pêk rave bike.

Di Tîrmeha sala 1995'an de li Lozanê, min di, axaftina xwe ya vekirina konferansa derbarê dîroka kurdî de, got; divê ev herêm digel nexşeyekê bêne destnîşan kirin. Ez dê dîsa du xalan dubare bikim. Kurdîstana ku Başûr jê re tê gotin, ji ber ku di nav dewleta Iraqê de maye, Kurdîstana Iraqê ye. Belê bakurê Iraqê an jî Iraqa Bakur nîne. Dîsa Kurdîstana Bakur û Kurdîstana navê herêma Enedola Başûr an jî

herêma Enedola Rojhilat nî e. Mirov nikarê vî navî lê bike. Ev nav lê kirin, ji aliyê komara tirk ve, ji bo ku navê Kurdistanê winda bike hatiye bi lêv kirin.

Şerefeddîn Bedlîsî

Weke ku me li Lozanê biryar dabû, sala 1997'an dê bi-bûya sala Şerefnameyê. Mîrê ku li Bedlîsê hukim kiriye, Mîr Şerefeddîn Bedlîsî, di sala 1597'an de, yekemîn dîroka Kurdistanê "Şerefname" 400 sal berê hatiye nivîsîn. Salvegera wê dê were

Ji bo rêxistina neteweyî ya kurd, perçeyek ji pêşnûmaya me ya bingehîn ansîklopediya kurdî ya bi rêk û pêk e. Ev ansîklopedî dê bi kurmanciya jorîn û jêrîn be. Heman dem dê bi Inglîsî û Rûsî be. Me ev pêşnûmeyan digel, Enstîtuya lekolînê ya Rojhilat a Akademiya Zanîna Rusî hatiye amede kirin.

pîroz kirin. Şerefeddîn rojekî ev berhem, bi farisî nivîsî bû. Di sedsala bihurî de, li Petersburgê, li kurdî, erebî û ferensî hate wergerandin. Li Newyorkê hempîşeyê me Mehrdad Izady ev berhem, digel not û ravekirinan li Inglîsî wergerand.

Pêşnûmeya me ya Mezin Ansîklopediya Kurdistanê ya bi Rêk û Pêk

Ji bo rêxistina neteweyî ya kurd, perçeyek ji pêşnûmaya me ya bingehîn ansîklopediya kurdî ya bi rêk û pêk e. Ev ansîklopedî dê bi kurmanciya jorîn û jêrîn be. Heman dem dê bi Inglîsî û Rûsî be. Me ev pêşnûmeyan digel, Enstîtuya lekolînê ya Rojhilat a Akademiya Zanîna Rusî hatiye amede kirin. Ev ansîklopedî di dîroka me de yekemîn e. Di tîrmeha 1996 an de, li Brukselê derbarê wê de civinek hate li dar xistin. Birêvebirî û kargerîya pêşnûmayê hate hilbijartin. Komên xebatê hatine çêkirin. Kargerî ji Profesore Rusî Mîkhaîl Lazarev, Profesore Kurd Celîlê Celîl, Mehrdad Izady, Cebar Qadir û min pêk tê. Ji bilî van, asîstan û nûnerên ku li Kurdistanê ne jî di nav xebatê de cih girtin.

Gelên ku hindiktir girîngiya wan ji ya kurdan heye xwedî ansîklopedî ne. Dîroka me tune kirine, biçûk kirine. Çanda me li ber tehdîtê ye. Ji ber vê yekê, ansîklopedî mîna dîroka me ji me re pêwîst e.

HEMLEYEK LI DIJÎ KURDAN

HELMUTH VON MOLTKEA

(Werger. DR. Kemal Sîdo-Kurdaxî)

Çiyayê Xerzan 4.6.1938

Piştî ketina kela Seyîd begê, berxwedana kurdan bi şeweyekî giştî, weke me hêvî dikir nehate şikestin; di navbera Mûşê û Hazo (**Kozluk**) de çiyayekî bilind heye; ev çiya heta niha ji aliyê tu orduyên tirkan ve nehatiye derbaskirin; orduyeke wek ya Reşîd paşa jî nikaribûye têkeve vî çiyayî. Li vir kûv û qûçikine bilind û asê bejn û bala xwe bilindkirin û berfê ji ser serê wan de heta 1000 - 2000 pâyî bi jêr de girtiye; ev çiya yek ji bilintirîn çiyayên Asyaya piçûk e. Navê vê herême jî bi giştî Xerzan e û bi gund û qesabe, zevî û dar, kanî û cogeyên xwe dewlemend e; tu gund salyanê (baca salane) nadin dewletê û nahêlîn ku zarokên wan bi çin leşkeriya tirkan.

Ji bo ku Xerzan niha têkeve bin destê bab al-alî, seferberiyeyeke pir mezin hatiye çêkirin; çimkî niha ne tenê tabûra Mehmet Paşa, ya ku ez pê re, xwe nêzîkî dilê kurdis-

tanê dike, lê belê qumandarê serekî ji Amedê tevî alaya 19 an ya peyada bixwe, du alayên siwar, çend sed ji sipahiyan, çend sedên din ji nizamîyan û sê topxaneyan, bigiştî 3000 çekdar dest bi merşa xwe kirine. Xeynî ji

*Ji bo ku Xerzan niha
têkeve bin destê bab al-alî,
seferberiyeyeke pir mezin hatiye
çêkirin; çimkî niha ne tenê tabûra
Mehmet Paşa, ya ku ez pê re, xwe
nêzîkî dilê kurdistanê dike, lê belê
qumandarê serekî ji Amedê tevî
alaya 19 an ya peyda bixwe, du
alayên siwar, çend sed ji sipahiyan,
çend sedên din ji nizamîyan û sê
topxaneyan, bigiştî
3000 çekdar dest bi
merşa xwe kirine.*

van begê Sîrwanê jî, yê ku li rohilata Xerzan rûdine, hatiye agahdarkirina ku tevî kurdên xwe yên nenîzamî dest bi tevgerê bike; paşayê Mûşê, yê ku bi xwe jî kurd e û waliyê Erzerûmê jî, yê ku min ji tevgera wî heta roja îro tiştek nebihîstiyê, pêwîst e di vê êrişê de beşdar bibin.

Û wisa pêwîst e Xerzan ji her aliyekî ve bête çemberkirin û di eynî wextê de bête lêdan. Tê gotin ku hejmara dij van (yê beramber) 30 000 e; belam wan ne yekîti, ne rêber ku serkêşiya wan bike û ne jî kela ye ku parastineke dirêjxayên bide wan.

Riha me ber bi Xerzan newalên jorîn yên bi cobarên Dicle re hevraz (paralel) e bi dijwariyeyeke bêhempa derbas dibû; ew newalên ku qasî 1000 - 2000 pâyî bilind bûn û her ku diçûn bilindtir jî dibûn. Me deh hespên xurt kiribûn pêşiya her topxaneyekê, û wisa xar em di ser kevir û rêşan re, di newalan û di ser piştî çiyayê re derbas dibûn; gelek caran rêk wisa xar û zehmet bûn, ji des-

tên mirovan ji bo derbaskirine baştirîn kar dihat xwestin. Li ser van çiyayên pir zehmet bû ku em ji konan re cihekî bibîn. Min tu carî bawer nedikir ku zeviyên zad dê ji sînokirina hêwirgehê re bibin asteng, lê li vir wisa bû.⁽¹⁾ Em di nav gundên kurdên dost re derbas dibûn û me

wisa rêz li zewiyên zad digirt, te digot qey ew zewiyên çeleman (şeweder) yên Têltovê⁽²⁾ ne; ev reftareke aqilmend û hewceyî pesnê ye. Ji bo ku leşker zorê li xelkê nekin, hin caran paşa bi xwe saetekê, ta ku karwanê leşkerî ji gund derdiket, li ber gundekî radiwestiya; kurd jî ji bo firotina malê xwe bê tirs dihatin bazara baregeha me. Ev gaveke pir mezin e ji bo nîzameke baş, ya ku tu dikarî li ba *seresker* bi fortên mezin bînî ziman. Astenga herî mezin li ser rîya me cem bûn; *dogan su* (Botan su) bi qasî 150 gavî fireh bû û hîn ji dîclê lezgîntir diherikî; ev av hewqas bi lez diherikî ku dema em ji aliyekî avê derbasî aliyê din dibûn darkeşenên me 1000 - 1500 gavî bi jêr de digihîştin aliyê din ê avê; çil û heşt saet ji me re lazim bûn ta ku em leşkerê xwe yê piçûk tevî kariyên xwe derbasî aliyê din bikin; di wê demê de min derfet dît ku ez serdana Sêrtê bikim; Sêrt bajarekî çiyayî xweşik e, lê di şerê vê dawiyê de hatiye wêrankirin û hîn jî wek xerabeyekî xuyadike. Piştî merşeke din dîsa em gihîştin ber aveke bi navê *Yezîd-bane-su*, ya ku bi qasî 300 - 400 gavî fireh, lê ne kûr bû; me nedixwast ku em li vir jî pir dereng bimînin, lema me bi her şeweyekî hewl da ku em avê derbas kin; di hewldana yekemîn de

piçek mabû ku ez û hespê xwe bi avê de herin, lê kêlîka dawî pêyên hespê erd girtin û me xwe xelas kir. Bi qasî saetekê bi jor de me cihekî baştir dît û tabûrê yekser dest bi derbaskirinê kir; her

vekê dûr bû û ew cihekî baş bû ji bo berdawam kirina êrişê me bi aliyê çiyayî ve; bi rê de dema ku çend gule li me hatin barandin, nenîzamiyan (kurdan) nexwastin pêş de biçin, ji ber ku min nikarîbû

***Ji bo ku leşker zorê li xelkê nekin,
hin caran paşa bi xwe saetekê, ta ku karwanê
leşkerî ji gund derdiket, li ber gundekî
radiwestiya; kurd jî ji bo
firotina malê xwe bê tirs
dibatin bazara baregeha me.***

çiqas ku em li deverê de bi qasî 800 pêyî di ser rûyê behrê re diman jî kûrbûna avê dida sîngê peyadeyan û topxane jî bi temamî di avê de wenda dibûn.

Em niha gihîştine nêzîkî bajarokê Hazu, yê ku bi me re dijmin e. Le roja din em bi du rêzan û di bin parastina topxanê de, ya ku ji bo agirvekirinê amade bû, û hajêkirineke mezin û hêdî hêdî pêş de çûn, lê me dît ku di wî bajarokî de tenê xelkê sîvil maye, çekdaran xwe bi paş ve kişandibûn û ketibûn çiyayên derdorê. Me baregeha xwe li her deriyên bajêr çêkir: ji bo dozîna cihekî din ji baregeha me re, pêşî ez şandim keşfê; wî bi min re çend destê kurdên siwar, yên ku bi rim, mertal û şûran çekdar, birêkîrin. Gundê ku min dixwast ez biçimê, saet û nî-

bi wan re biaxivim, ji xêynî pêşdeçûnê tu rêk ji min re nemabûn; dema ku min rîya xwe bi tenê berdewam kir, kurdekî da dû min û hat. Tukes di wî gundî de nemabû û min dît ku ew cih ji baregeha me re gelekî baş e. Dema ku ez vegehm û min repota xwe pêşkêşî pêşe kir, min her wisa ji wî re diyar kir ku li cem me, gava efserekî dişînin keşfê dewriyeke peyda, û eger pêwîst be betalyonekê jî tevî topxanê bi wî re dişînin.

Roja din em zû çûn baregeha xwa ya nû; em gelekî kêfxweş bûn bi dîtina kaniyeke avê ya xurt, ya ku ciraveke zelale zîvrenge pêk tanî; em her wisa bi darên gûzê yên mezin, zewiyên zad yên fireh û rîyeke rêkûpêk jî pir dilxweş bûn. Di cî de agirberdan gund û ew bi temamî sewitandin; hewildanên min

1- Sînokirina hêwirgehê yanê bêlîkirina sînorê cihê kon, çadir...

2- Teltow deverê li nêzîkî Berlînê ye.

li dijî biryara sotandina gund bê encam man û tirkan got ku divê em şidet û sertiyê nîşanî kesên bazdayî bidin û ji yê ku man re jî bêjin: *pardon!*, eger em wisa nekin, em dê tu carî ji van xelas nebin.

Hema di dema gihîştina me de ferman ji qumandarê giştî hat û daxwaz kir ku herdu leşker bi hev re bibin yek; leşkerên peyda topxane li

Me bibîst ku dobo leşkerê Hafîz Paşa li ber vê Defilêe şkestiye, zerar dîtîye û mecbûr maye bi şûn ve bikişe. Cihê gund qasî 200 pâyî bilind bû û li ser sewkiya dîwarekî zinariyî berz dima: dema ku ji min hate pirsîn, min ji Mehmed Bey re tektîka Tirailleu pêşniyaz kir û got ku gereke em di aliyê gund yê çepê re derbas bin, li ku derê hin dar û sirt dikarin me ji êgir biparêzin, û di pişt re hilperikî serê çiyê û ji jor ve êrişê binin ser gund û wisa em em dê riya revê jî li gundiyan bigirin.

şûn xwe hîştin û berê xwe dan aliyê nîşankirî. Di rê de jî diwazdeh gundên din hatin sewitandin; dawî em gihîştin gundekî bi navê **Papurê** ku di newaleke kûr de dima, xelkê wî gundî nereviyabûn; ew derketibûn ser pişt xaniyên xwe û hîn ji dûr ve agir berdan me û hawar dikirin: Eger hûn mêr in pêş de werin! Me bihîst ku diho leşkerê Hafîz Paşa li ber vê Defilêe⁽³⁾ şkestiye, zerar dîtîye û mecbûr maye bi şûn ve bikişe. Cihê gund qasî 200 pâyî bilind bû û li ser sewkiya dîwarekî zinarî berz dima: dema ku ji min hate pirsîn, min ji Mehmed Bey re tektîka **Tirailleu**⁽⁴⁾ pêşniyaz kir û got ku gereke em di aliyê gund yê çepê re derbas bin, li ku derê hin dar û sirt dikarin me ji êgir biparêzin, û di pişt re hilperikî serê çiyê û ji jor ve êrişê binin ser gund û wisa em dê riya revê jî li gundiyan bigirin; eger em wisa nekin gundî dê bikişin û têkevin çiya roja din divê em dîsa bi wan re têkevin şer. Leşkerên peyda bêtirs pêş de diçûn, herçiqas ji jor ve jî hin agir dihat vekirin jî, lê ew bêbandor bû; di demeke nêzik de em gihîştin jor û em di ser serên gundiyan rawestiyân; gule li gundiyan wekî zîpikê hatin barandin û ew mecbûr mabûn ji ser xaniyan birevin û ew pir tirsîyan dema dîtin ku riya paşkêşiyê jî li wan hatiye birîn.

Niha bi qêrînên Allah! Allah! leşker daketin gund. Ji gundiyan hinekan xwe bi zehmetî xelaskir, lê belê piraniya wan bi singiyan hatin kuştin.

- Min ev kar hemî li ser pişt hêstir qedand, çimkî ez di rojên dawî de ji ber helakîyê pir bêhêz bûbûm. Malên wî gundî ji tiştan dagirtibûn (xuya ye ev tişt ji gundên derdorê ne), û leşker mal bi mal digeriyan û ew talan dikirin; leşkerekî hema bi şeweyekî sade hefsarê hespê xwe da dest min û rica kir ku ez hêsp bigirim heta ku ew berik û tûrên xwe tijî dike. Lê belê mandina li gund pir xeternak bû, ji ber ku ji jor ve hîna gule li me dihatin barandin; guleyek li destê *kolagasi* (sernobedar) ket û lema min hêstirê axayê xwe da wî ta ku ew xwe ji vir dûr bixe. Pêwîst bû ku em xwe bidin ber dîwaran û bimeşin; li dawiyê tenê xaniyek ma û wî xanî bi bêhêvî û kîn 4-5 saetan ber xwe dida; serwerê wî gundî tevî alê xwe avêtibû erdê. Xelasbûn ji wî re li ser rûyê erdê nebû, çimkî tu hêviyên wî di berat û rehmê de nemabûn, loma wî nedixwast jiyana xwe bi erzanî bifroşe; agir ji hundir û derve ve di eynî pencaran re di hate berdan.

Ez di wê demê de siwarbûm û çûm ba Hafîz Paşa, yê ku *Defilêe* ya vekirî dîtibû û ji xwe re ji berzahiya

3- Ji zimanê fransî ye û tê wateya di ber re derbasbûnê.

4- Ji frans. tektîka ji hev belavbûnê.

girekî de li şer temaşe dikir; dîl û her cure nîşanên serketinê dianîn ser wî girî; mêr û jinên birîndar (ji birînen wan hîna xwîn dadiwerivî), şîrmij û zarokên ji her umrî, serî û guhên ku hatibûn birîn, li ser wî girî kom dikirin û ji ber ve xelateke ji 50 -100 qursî werdigirtin. Mühlbach,⁵ heta ku ji dest dihat, birînen birîndaran dişûstin û derman dikirin; êş, azar, melûlî û xemgîniya bêdeng ya kur-

demeke kurt merşê dîsa dest pê kir û me berê xwe de çiyân, li ku derê hejmareke pir mezin ji dîl û girtiyan hatibûn kom kirin; min nema dikaribû ku ez bi wî karwanî re bimeşim, 'loma ez gelek bi zehmetî û li gel êskorta pêşe vegeriyam bargehê, ya ku li derveyî çiyê bû û ez çar rojan li ser hev û bi giranî nexweş ketim. Dawî jî li şer hatibû û her tiştî hawara baxş û rehma xwedê dikir.

rî û di ser çem û cogeyan re heta bi vir, tabûra me pêxwas kiribû, leşkeran solên westiyayî kiribûn destên xwe; cil û bergên xwe jî kiribûn pişte û li dor navên xwe girêdabûn û dimeşyan. Tiving jî xerab in û mirov nikare bi wan baş nîşan bike; leşkeran jî qet nîşan nedikirin. Dema ku me êriş dibir ser gund, min çawîşek dît ê ku agirê tivinga xwe berdida ezmanê şîn. Min bang kir û got: "arkadaş tu guleyên xwe ku de berdidî?" wî li min vegerand û got: "zarar yok babam" - xem nake bavê min -"inşallah vurdu!" -eger xwedê bixwaze, dê gule bi xwe li armança xwe bigre -û wî careke din tivinga xwe da ezmên û agir berda. Tiştê hîna ecêb ew bû ku piraniya birîndarên me bi guleyên me, yên ku ji pişt ve dihatin, birîndar bûbûn.

Li vir hin tişt ne li gorî, lê belê pir li dijî nîzama beregeha me tene kirin; dema ku leşker digihîje baregehê ew metreyê xwe tijî av dike, vedixwe yan jî xwe davêje goleke avê, eger hebe; pişt re ew saetekê an du saetan radikeve, û dema ku ro hinekî dadikeve, ew di erdê de, li tenişt konê xwe, qulekê dikole û tê de êgir vêdixe. Li wir jî nan hema bi hazirkirina xwarinê tê kirin; hêvir distirên û hinekî pehn dikin û davêjin ser sêlan û ew zû weke tu hêkan biqelînî dibe. (258- 265)

Lê tiştê xerab ew e, ka tu yê çawa li nav van çiyân şerekî gelêrî bê van kiryarên pîs bidî meşandin? Zirer û zîwanên me ne hindik bûn. Min Mehmed bey û Mehmed paşa di rêzên êrişa peyadayan ên yekemîn de dîtin; guleyek li hespê Mehmed Paşa ketibû û ew hatibû kuştin.

dan, hawar û qêrînen bêcarehiya jinan dîmenekî wisa pêk dianîn ku dilê mirovan disotand.

Lê tiştê xerab ew e, ka tu yê çawa li nav van çiyân şerekî gelêrî bê van kiryarên pîs bidî meşandin? Zirer û zîwanên me ne hindik bûn. Min Mehmed bey û Mehmed paşa di rêzên êrişa peyadayan ên yekemîn de dîtin; guleyek li hespê Mehmed Paşa ketibû û ew hatibû kuştin. Çend rojên di dû re rewş hinekî aram bû, lê piştî

Ji dema ku ez bi van hêzên tirkan re tevî vê hemlêya kêr nîrx bûbûm baweriya min hinekî zêdetir bûye; çimkî leşkerên tirkan hemû ne wekî van herdu alayan in. Leşker bi çelengî diçûn şer; helbet bêhêvî, bextbaweriya bêsinor û talanxwazî di rewşeke wisa de dibin sedemên vê qehremaniyê, bi ser de jî dijanên leşkerên tirk *iblisperest* û dewlemend in. Tec-hizatên me ne baş in, lê belê dunya ne sar e; merşa dijwar, ya di rêçikên çiyayiyên kevi-

5- Efsarekî alman e, li jor behsa wî hatiye kirin.

6- Ji lat. û frans. ye. Hêzekê ji bo parastin yan jî ji bo rêzlêgirtinê bi kesekî re tête bi rê kirin.

GENGEŞIYÊN DERBARÊ ZIMÊN DE (II)

F. HUSEYN SAĞNIC

Ev pergala pir peywir ku yek ji wan peywiran peywendî û ragihadina kesani û civaki ye. Ew pergal, vê yekê ji kirûya dîrokê hildide û heya roja em tê de, her qirnek li gorî pêwistiyên rojê peywirên xwe yên taybetî pêk anîne û tîne jî. Bî pêşveçûna jîna civakî re bi pêş ve diçe, nû dibe, zengîn dibe û pêdiviyên kesî û civakî pêk tîne ku her gel û neteweyek li gorî îqlîm, çand û qaydên xwe navek lê kirî (wekî lisan, zeban, zunge, dil û êd.), bi kurdî jê re ziman hatiye gotin. Me di nivîsa xwe ya kovara Zend, hejmara sêyemîn de dabaşa wî parçeyê goştê di devê candaran de heyî û jê re jî ziman tê gotin kiribû. Em ji wir pêşvetir çûbûn û me qasekê dabaşa çûbûnê û bi alî tekûzbûnê ve çûbûnê zimanên civakî jî hilanîbû. Dest û li gorî agahdarî û zanîna xwe nivîsandibû. Di vê nivîsê de, emê bi piranî li ser beşek dîroka zimên digel hi-

nek gengeşiyên rawestin. Heger ev celeb nivîs quncikeke tarî, piçekî ronahî bike em dê bextiyar bibin. Lewra quncikên me yên tarî, yên tarî mayî û yên tarîhiştî gelek in. Ew jî bi zor bi kişvîçînên weha ronahî bibin û ewrê tarîtiyê li ser wan rabe. Ev yek jî li benda gelê kurd e, nemaze yê ciwanên wî rawestayê.

Ez dixwazim vê yekê jî bibêjim: Heger cî derfet bide min, ezê qasekê jî li ser felsefeya zimên rawestim. Heger ne, ev yek dê bimîne nivîsek din.

Ziman pergala ragihandin û hevdu serwextkirinê ye. Bi awayekî tekûz hevdu serwextkirina kesani û civatan taybetiya mirovan tenê ye. Ew jî yan bi hevdu re peyivînê tê holê, an jî bi nivîsînê ye. Tiştêkî xwezayî ye, bi hinek pergalan jî çara hinek curên hevdu serwextkirinê hene. Lê dawiya wî digihîje zimên û peyivînê. Belê hevdu serwextkirina têkûz taybetiya mirovan e. Lê ev nayê wê wateya ku sewal bi tu awayî nikarin hevdu serwext

bikin. Sewal bi navajoyê, nemaze tirs û şahiyên xwe bi dengên xwerû, bi alastinê û bi ricifandina laşê xwe bi hevalên xwe dide zanîn. Celebên hevdu serwextkirina sewalan, naguhere. Ango, ew deng, alastin, ricifandin û êdî serdetpêkê de çawan bûye, îro jî bêguhertin welê ye. tucar dervazê peyvnan nebûye û nabe jî. Hinek sewalên wekî teyra totî hene, dengên wekî peyvnan ji devên wan tên bihistin. Ev yek ji navajo û ji layîn (texlît) ê wêvetir gavek navêje. Jixwe hejmara van celeb sewalan hindik in. Digel vê yekê mirov, gelek celebên sewalan hîne gelek peyvnan dikin, gava ferman bidine wan bê kêmasî tînin cî. Lê nikerin peyvnan ji devê xwe derêxin, Gelek rind tê zanîn ku ew hînbûn ji çarçova navajoyê dernakeve.

Mirov, heyînek ramandar e. Raman û sehekên xwe, bi peyivîn û nivîsîn dervazê kesani û civatan dike. Bi vê yekê tenê ranaweste; bi hinek peyvnan û dangan dervazê hinek curên ajel (sewal, heywan) an jî dike. Bi vî awayî mirov, daxwazên xwe, pêdiviyên xwe, xwestinên xwe, serweriyên xwe, desthilatîyên xwe, bi kurtasî hemî celeb têkiliyên xwe bi hêsanî pêk tîne. Heger vê yekê bi kurtasî bidin nasîn, ziman, berê têgih û dangan e. Zimanê mirovan bi navajoyê nayê; bi movikî û bi hevedanîna dengên cur be cur tê ho-

lê. Bi vê şîroveyê, peyvên serbixwe û watedar diafirin. Bi rêzkirina peyvan jî hevok tekûz dibin. Di hemî zimanan de hevok, bi serê xwe têgihek, xwestinek tîne cî, kes û civat jî pê serwest dibin. Bi zor serwestiya tam bi rêzkirina hevokan tê holê.

Ziman, ne tenê ji qirnek heya qirnek din, an jî di navber du civatên cuda de, gubertin didin nîşan. Di eynî gavê de, di welatek de û di nav ziman û çandek de, ji herêmek heya herêma din qasek guhertin dixwiyên. Carinan ew guhertin hindik jî be, di navber du gundên rex hev de jî tê dîtin. Li hinek dever, herêm, kişwer û welatan, ew guhertin heya derencek ji dil jî radibin. Divê neyê jibîrkin ku ev yek ji têkliyên cur be cur tîne û di hemî zimanên cîhanê de pir û hindik heye. Ji ber vê yekê di cîhanê de çend ziman hene û çend jê tîne bikaranîn û peyivîn bi vebir nayê zanîn û çareya tesbîtkirina wan jî gelek zor e. Bizor heger xar û jor hejmarek bê xwastin, dikarin di rûberê cîhanê de daşa qasî sê hezar (3000) zimanan bikin.

Ziman, ne têgihek rawestiyar e. Ango çawan pêşveçûna mirovan, civatan û şehrezayê tu car ranaweste û her dem di tentêla guhertin û pêşveçûnê de ye. Lewra dahên (îcad) ên kevin tîra pêdiviyên demên nû nakin. An

têkûzkirina wan an jî dahênên nû dikevin dewrê. Di van herdu tentêlan de jî, hinek peyv ji zimên dikevin û hinek jî lê tîne zêdekirin. Ew pergalek, an jî parçeyên ji xebatê bikevin navên wan jî hêdî hêdî ji zimên dikevin; yên nû jî navên xwe bi xwe re tînin û di zimên de cî dikin. Dixwazim di vê mijarê de, derbarê çandiniyê, mînakê berçave pêşkêş bikim:

Li welatê ku ez li wir ji dayik bûme û gihame; gelo li wir (li hawîrê Bedlîsê) di dema 15 - 20 saliya temenê min de, yanî 50 - 60 sal berî, çandiniya dexlî bi çi û çawan dihatê kirin? Bi hevcar (hewcar) î, an jî bi kotanê, amolkî (bi cotek ga) an jî çargayî dihatê cotkirin, bi mangirê kulantên wî dihatê şkinandin û hûrkinin, dexil bi dest dihatê çandin, bi şipnê dihatê binaxkirin û hilûkirin, bi tirpanê an jî bi mangax (das) ê dihatê dirûn (çînîn), bi paxêlê an jî bi erebeya qanî dihatê kêşan, bi gêra ga û conegan dihatê benderkirin, (xwezayî kam û cercere jî pergalek benderkirinê bûn) Bi melhêban dihatê hlawêstin (danebaykirin), bi seradê dihatê xwerûkirin û êd... Niha xar û jor yek ji van di kar û xebatê de neman. Navê van pergalek û ji dusedan jor navên parçeyên wan, beşek jê, ji zimên ketine; beşa din jî li ber ketinê ne. Di ciyên wan pergalek kevin de, traqtor,

makîna çînî, romoq (romorq), dîsqaro, mubzelo, patos û êd. tîne bikaranîn. Hemîne ku ew pergalek nû û nûdem dê navên xwe û navên parçeyên xwe di zimên de cî bikin. Çawan beşek jê cî kirine jî. Divê bê zanîn ku peyvên kevn û yên ji zimanan dikevin her dem ji yên nû ku di zimanan de tîne cî kirin kêmtir in. Lewra ziman roj bi roj zengîntir dibin. Ji ber vê yekê, di zimanek de çend peyv hene, bi vebir nayên zanîn. Ev şîrove ji bo hemî zimanên xizan û zengîn jî dervazbûyî ye.

Vêca bi hêsaniyê dikarin bi bêtî, ew zimanê sed sal berî hatî bikaranîn û tîra ragihan, peywendî û pêdiviyên roja xwe kirî; bi vebir tîra peyivîn û hevdu û serwestki-

Ziman, ne tenê ji qirnek heya qirnek din, an jî di navber du civatên cuda de, gubertin didin nîşan.

Di eynî gavê de, di welatek de û di nav ziman û çandek de, ji herêmek heya herêma din qasek guhertin dixwiyên. Carinan ew guhertin hindik jî be, di navber du gundên rex hev de jî tê dîtin.

rîna îro nake. Lewra çawan di şîrova jorîn de jî dixwiyê, ziman bi diyalektîkî û guhertina peyvan, di tentêla guhertî û pêşveçûnê de ye. Dîsa çawan ji vî metnî, ji serî heya li vir tê zanîn û dîtin, ziman ne ji kesek, ne ji civatek û ne jî ji qirnekê re nayê malkirin. Bizor dîroka belgeyên nivîsandî yên di dest me de heyî heya pênc hezar sal berî roja me diçe. Ji vê dema kurt, hemî gehînekên

awayek tîkûz û edilandî ji mirovan re hatiye pêşkêşkirin. Ji ber vê yekê, dixwazim di vê bendê de dîtinên hinek olan yên derbarê mijara me de bi kurtî derpêş bikim: Di mîtolojiya Îskandinavyê de Elfaba Rûnik (Elfaba Futhark) ji alî xwede Odîn ve hatiye afirandin. Gor ola Hindî jî, xweda Îndra ziman afirandiye. Ji pirtûkên pîroz Quran, "Xweda, Adem hîne navên hemî heyînan kir" dibêje. Di Tewratê de "Adem, hemî afirînekên cîhanê bi alîkariya xweda navandine (nav lê kirine)" nivîsandiye. Tewrat hê pêşdetir diçe û di beşa teqewîn de, "Di serdepêkê de, zimanê cîhanê hemî yek bûn peyvên wan yek bûn, dide zanîn. Lê dema mirovan ji bo xwe gihandina esman û stêrkan dest bi çêkirina qulekî (Qula Babîlê) kirin, ji bo bi hevdu re nekarin bipeyivin, xweda zimanê wan bi wan da jibîrkirin û her yek ji wan zimanek cuda bi wan da zanîn. Dema dev ji çêkirina qulê berdan; ji ber ku bi hevdu re nekarin bipeyivin, bi peywistî ji hev cuda bûn û belavê hemî kuncên cîhanê bûn. Bi vî awayî zimanên têvel hatin holê" hîma dike. Li ser vê mijarê gelek şîroveyan olî hatine kirin. Lê emê bi vî qasî bes bikin û bêne li ser gengeşî û nîqaşên li ser zimên hatine kirin.

Di sedsala 18 an de, ne-

maze' di felsefeya Eleman ya romantîzmî de, bi rûmet bilindbûna tîgîha çavkaniya zimanan, carek din hate holê, pêşveçûna zimên kete rojevê û li ser gelek gengeşî hatin kirin. Lê tîra ronahiyeke ji dil nekir. Li vir carek din jî hat zanîn, ji bil belgeyên nivîsandî, yên din, bi awayek zanistî tîra şîrova kana (çavkanya) zimanan nake: Ew jî çawan me li jorîn hildabû destê xwe ku belgeyên nivîsandî ji pênc hezar salan wêve naçe.

Mirov gava li ser zimanan diponije, bi hêsanî peywendiya zimanan bi raman û hişê re dibîne. Gor Arîstoteles "Peyivîn, nimandina ponijîn, raman û hişê ye". Ev danenasîna Arîstoteles, demek pir dirêj li ser ponijîna rojavayî bandor kiriye. Di qirna 17 an de felsefa hişmendî jî di mijara zimên de manendê Arastoteles an jî nêzikê dîtina wî dîtinek datîne. Di felsefeya wan de, "Peyivîn, ji bo îfadekirina ponijînê hatiye afirandin. Ji bo îfadekirina ponijînên guhertî, peyvên guhertî tîra afirandin an jî bikaranîn" cî girîtiye. Ev felsefe, berî peyvînê li îspatkirina heyîna ponijînê dixebite. Bi vî awayî, desthilatiya ponijînê ji hêza wî gelek zêdetir derdikeve pêş û sînorê zimên jî tê tenkirin. Lewra ji bil îfadekirina ponijînê, gelek peywirên zimên yên din hene.

***Di sedsala 18 an de,
nemaze di felsefeya
Eleman ya romantîzmî
de, bi rûmet
bilindbûna tîgîha
çavkaniya zimanan,
carek din hate holê,
pêşveçûna zimên kete
rojevê û li ser gelek
gengeşî hatin kirin.***

zimên yên di wan demên kevnare de, ji bê belgetiyê rast û durist nayên zanîn, Bizor bi texmînen ji dil dabaş ji demên berî pênc hezar salê tê kirin. Di taybetiya zimên de, ji bil belgeyên nivîsandî yên din tenê texmîne hêzdar dikin.

Baweriya mirovan ya berê, Zimên ji alî xweda ve bi

Dîtina hişmandiyan, hê di sed sala 18 an de ji alî feylezofên wekî Qondîlaq û Herder ve hatine rexnekirin. Ev feylezof bi awayek vekirî, "Gor felsefeya hişmendiyan, zimên, pergala ponijîna ji berî de heyiye" dibêjin. Ji ber birek kêmasiyên vê dîtî-nê, ev yek nayê pejirandin, li gotina xwe zêde dikin. Heçî gdr Herder û Qondîlaq, berî zimên û ji zimên tam cuda

kirin. Ev ronahiya han, bêrawestan û guherandinên ji dil heya roja me hatiye û hê didome. Bi gor tesbîta wê rojê; Zimên di hêman de ji girêdana têgihek û dengêkî wêna (îmaj) hişê dizê (tê holê). Ev girêdan, xwezay û peywistî nîne. Gor çand û sazimanê civakî û herêman e. Her wekî ku kurd dengên mih (mî), Tirk koyun, Erebaşat û Faris gosfend (gos-

lan ji van sedeman tê. Diwemîn, nîşanên endamên zimanê mirovan, dikare li parçeyên piçûk bîr bibin. Bi awayên guhertî vêkhatina wan parçeyên piçûk, wateyên nû û peyvên nû tên holê. Dema ew peyv û wateyên nû li zimên bar dibin, zimên diguhere û zengîntir dibe. Di zimanê ajalan de bûyerak weha (birbûn û vêkhatin) tune. Bi kurtasî zimên re û giyana jîna civakî ye, bibêjin ne çewt e û ne jî qubqubandine. Lewra heger zarokek ji jîna civakî bê tecrîtkirin; dema mezin bibe jî wekî ker - lalan hiç nikare bipeyive û ji hemî celebên peyivînan jî tiştê fehm nake û serwest nabe; Eynî mirov ku bikeve nav jîna civakî, piştî domekek, mîna zarokan de pêlpêlok hîne peyivîne bibe û de bikare bipeyive jî...

Bi zimanê Kurdî, şîroveya hilkolînên zanyarî, him nivîsîna wê him jî xwendina wê, di roja me de gelek zehmet e. Ji bo durist nivîsandin û bi hêsanî xwendinê, me ji hêza xwe zêdetir zor da xwe ku durist binivîsîn xwende jî bi hêsanî bikarin bixwînin. Êv qas ji me hat. Ji xwendeyên xwe tika, hêvî dikin, hûn jî qasek zor bidine xwe, qenc bixwînin û li serwestkirina xwe bixebitin. Heger çewtî û kêmasiyan ji me re verê bikin bextiyar dibin.

Di sedsala 19 an de ji alî zimanzanên hêja ve gelek kuncikên zîpên yên tarî, gor derfetên rojê batine ronahîkirin. Ev ronahiya han, bêrawestan û guherandinên ji dil heya roja me hatiye û hê didome.

ponijîn nabe û bûna wê nayê hizirîn jî, çewtiya hişmendiyan, bi awayekî zanistî raxistin ber çavan. Ev her du feylezof (Qondîlaq û Herder), "Bi zor ponijîn jî bi zimên re hatiye holê. Ango ev her du heyberên hêja hevalcêwîkên hevdu ne. Ji ber vê yekê, ji bo zimanên guhertî, ponijî-nên guhertî peywist e bibêjin ne çewt e. Guherîna di navber mirovan û çandan de, rexek wê digihîje zimanên guhertî" dibêjin û gor sedsala xwe, ji alî zanan ve pejirandin jî dîtine.

Di sedsala 19 an de ji alî zimanzanên hêja ve gelek kuncikên zimên yên tarî, gor derfetên rojê hatine ronahî-

pend) bikartînin. Diçêlê ve yekê, di nav endamên civatek de eynî girêdana têgih û wêna dengî bikaranîn peywistî ye: heger ne hevdu serwestkirin bê çare ye. Cudakirina zimanê mirovan ji zimanên hemî heywanan du taybetiyên bingehîn hene. Yekemîn, mirov zimanê xwe, ne wekî zimanên ajalan di rêya îrsiyetê de û ji navajoyê hildide; di hawîrê civakî de û bi rêya hînbûnê kar dike. Ji nîfşek heya nîfşên din, di nav domeka mercên jîn û hînbûnên guhertî de, zimên jî dikare biguhere. Guhertin û çur be çurbûna zimanê mirovan; yekneseqî û ne guhertina zimanên aja-

Ji Şaristaniya Arya Ber Bi Kurdan Ve

KEREM SOYLU

Arya navê gelek neteweyên ku bi piranî di Mezopotamyayê de jiyana xwe domandineye. Berî ku wekhevîya di navbera şaristaniya Arya û kevneşopiya kurdan de were dîtin, divê ku hinek agahdarî ji Mezopotamyayê bêne dayin. Mezopotamya:

Bi yûnanî (Mesopotamîa, welatê di nav çeman de) Di rojavayê Asyayê de

herêma ku di nav çemên Dîjle û Firatê de dimîne ye. Bi wateya teng, ji wê xweliya ku êdi navber herdu çemên nêzî hev û din dibin re tê gotin. Ji Bexdayê heya başûrê rojhilatê çiyayê Toros.

Dema bi firehî mirov lê temaşê bike digel vê herêmê berjêrî ber bi kendava Besrayê ve dibe.

Di Rojhilatê çiyayên Zagros, di Rojava de dorpêça platoya Erebaştanê, tîne holê. Beşa mezin a Mezopotamyayê di hundirê Iraqa îroyîn û başûr û bakurê Kurdistanê de ye. Di dîrokê de ji gelek şaristanyan re hêlekani kiriyê. Bi nêzîkayî, ji 1840 î

vir de bastannasî (erdkolînî) didin xuyan ku ji 10 hezar sal pêş de li vir jiyana domiyaye. Bi erdnîgariya xwe ya bi xêr û bereket bi çem û kaniyên cemidî, bi sedan deşt û zozanên adan bûye ewirgeh û spargeha girseyê neteweyan û bûye hinceta şaristaniya bi kok. Ji çanda nêçîrvaniyê derbasî ber bi çandî û cotkarî, pez û dewar xwe-

herêmê ber bi herêmên dîtir ve jî çûye.

Derbarê Mezopotamyayê de gelek dîroknas û lêkolîneran dîtinên xwe dane nîşan ku ew bi çem û kaniyên xwe, bi deşt û zozanên xwe, bi fêkî û rezên xwe beşek ji beşên cenetê ye. Bi şaristanî û zinatkarîyê di dinê de pêşketî ye.

Dîtina ku tê gotin Mezopotamya qederê 10 hezar sal e ku avayê ew nêzî hinek tespîten ku ten gotin; Hz Adem 10 hezar sal e hatiye dinê. Di hinek pirtûkên olî de ji aliyê zanyaran ve hatiye gotin ew cineta ku Hz Adem tê de jiyaye cinetek ji cinetên erde ye.

Di Tewratê kitêba pîroz de, cilda 2. de wiha tê gotin: "(8) Xwedayê giştî di rojhilatê Ednê de cenetek çêkir. Ademê ku hatiye afirandin tê de danî. (9) Xwedayê mezin temamê darên

ku medekêş bûn û xwarinên ew xweş bûn tê de hêşîn kir. Dara jiyane di nav de çêkir. Her wekî dara naskirina qencî û xerabiyê jî (10) di wê de çemek hebû ji ednê derdiket ji bo ku cenetê av bide. Li wê dihat parkirin çar serî jê çêdibû. (11) Navê yekî ji ew Feysûn ê duyemîn Ceyhûnê

dîkirinê û rez hêşînkirinê bûye. Ji hinek kolînên goran kevîrên bi qîmet derdikevin, didin nîşan ku kevîr ji herêmên dîtir hatine anîn. Ev jî dide xuyan ku bazirganiya

sêyemîn Hedaqîlb (dijle) çaremîn Ferat” Ev beşa xweliya dinê (Mezopotamya) him di pirtûkên olî de him jî li cem zanyaran hatiye pesindayîn, ji bo şaristaniya gelan bûye herêmeke pir pîroz. Neteweyê Arya bi şaristaniya xwe di dîrokê de tim hatiye pesindayîn û di herêma Mezopotamyayê de jiyana xwe bi nav û deng daye domkirin. Ji bo wekheviya bingeha ziman û çandê ji civaka Hind-Ewrûpayiyan re dibe ku Aryan bê gotin.

Zanyarên wekî Huslap, Uyfalví, Zaborosk, Homel dane xuyan ku ew civakên di navbera deryaya Hezarê û çemê Dijle, di qada çiyayî de dijîn, taybetiyên wan ên hevkar hene.

Ew med, haldî (urartu) lubî, gûtî (kurteti) kassîd (kardonya) hattî (hitit), mîtânî, hurrî, muşkî, elam û su-

mer in. Bi vê rewşê sînorê Aryayê rojhilat digihîje deryaya Hezarê. Kolînên arkeolojîk wisa didin xuyanê. Wisa tê fêmkirin ku Arya bi dirêjiya çemê Kurayê, deryaya Hezerê û deryaya reş xeta bakurê dide nîşan. Ji aliyê başûrê kendava Besrayê, aliyê rojava jî kendava Îskenderunê heya Kızılırmakê (Halys) ye. Di nav van sînoran de ji gelek herêman re gelê binecih niha jî Aran dibêjin. Aryayên ku bi navên cure cure hatine nasîn kalikên kurdên îroyîn. Ew nav di pêvajoyên derbasbûyî de di nav eşîrên kurdan de hatine xebitandin.

Regezên çandê di navber wan de taybetiyekê dide nîşan ku ol û ziman e.

Hevkariya temamên civakên Arya di taybetiyên ziman û çandê de bi gelek lêgerînên etîmolojîk û filolojîk hatiye tesbîtkirin. Di çaxê Aryaya berîn û yên kevn de bi navên cur bi cur şaristanî afirandine. Gelê Arya îro bi tenê bi navê kurd tê zanîn. Bi kinayî şaristaniyên di demên berê û yên kevn ên ku xîmên şaristaniyên nû jî pêk tînin de şaristaniya hatemî (elam), kengi (sumer), hattî (hitit) Kardun (kassit), lubî, mîtânî, hurrî, muşkî, haldî (urartu) luwî, pala, med hwd. in.

Civakên ku bi van navan hatine navandin bi temamî Aryayî ne. Neviyên wan jî kurdên îroyîn in. Çand û pişeyên Arya ji wênekîşandina

zinaran û amadekirina pereyên maden heya pişeyê avasaziyê gelek pêş de birine û derxistine kopê herî jor. Gelê arya bi nasnameya kurd van pişeyan di xalîçe û emniyên kurdan de dane bi cih kirin. Arya di nav pişeyên xwe yên hevkarî de şer, xezal, eylo, ga û wekî dara jiyayî gelek mijar bi piranî neqîşandine, piraniya wan di roja me ya îroyîn de, wekî bingeh û pîroz tene xuyakirîn.

Xezala di destana namîdar de derbarê Xecê û Siyabend de ji vê mijarê mînakek vekirîye. Bi kinayî 10 hezar sal pêş de, di Asyaya pêşîn de li ser zinar û şkeftan wêneyên cure bi curê kîjan gelî çêkiribe ew şaristaniya di Mezopotamyayê de hatiye afirandin û pişeyên ku metelî daye diyarkirin wekî; Hitit, Urartu, Med û hinek gelên dîtir ku bûne çavkanî ji şaristaniya Ewrûpayê re ew jî ew gel in. Ew gelên di wan deman de navê wan arya bû îro jî navê wan kurd e. Bi van gotinên kin hat zanîn ku kurd ji nîjada Arî ne, kalikên wan ên arya di çiyayê Zagros de şaristanî wekî ava spî û zelal dane zayîn. Wê kaniya pişeyan, wêne û çandê der û dorê xwe bi merheleyên dirêj û fireh ay daye, hêşîn kiriye di encamê de kulîlkên reng û reng û fêkî daye gelên din.

Yek ji bingeha şaristaniya arya ya kifşe avasazî ye. Pişeyan avasaziyê bi rewşek dorfireh di nav aryan de belav bûye. Di çêkirina qesrên

Regezên çandê di navber wan de taybetiyekê dide nîşan ku ol û ziman e. Hevkariya temamên civakên Arya di taybetiyên ziman û çandê de bi gelek lêgerînên etîmolojîk û filolojîk hatiye tesbîtkirin.

Argîştî (imparator) de wêneyên gayên bi bask, şêr, qerîal, xezal, ejderha û yên tevlihev bi rewşek teknîkî hatiye çêkirin û hêzên Argîştîyê di van pişeyan de bi rewşek pir vekirî hatiye bikaranîn.

Ev pişeyên aryan ên avasaziyê bi taybetiyên xwe li cem Yewnaniyan û dûvre jî li cem Romayîyan hatiye pejirandin. Pişeyên aryan ên ku narîniyê dide xuyan dîqetên pir kûr dikişîne ser xwe. Wekî tiştê xemlê guldang, firaqên aşxaneyê, çekên leşkerî, derî, pencereyên qesran narînbûn û tenikbûna van pişeyan ji bilî aryan di tu çandê de çênabe û nayê dîtin.

Derbarê koçertiya arya de tu nivîsek nehatiye xuyan. Lê jiyana binecihtî gihiştîye bajartîyeke pir xurt û pêşdeçûyî. Mînaka pêşdaçûyina bajartîyê bi wateyeke rasteqînî ji pêşî ve di rojavaya Îranê de, dûre jî di Mezopotamyaya jêrîn de xwe daye kifşkirin û aryan rewşa bajartîyê bi lezgînî şopandine û di paş re li gelek waran bajartî belav bûye. Yên berî jî van bajarên B.Z. bi 4 hezar salî di nivê dawîn de bajarê Sûs û Rûkê ne. Di dawiyê de bûne wekî bajarê dugeltiyê. Dugeltiya arya di bajartîyê de wisa pêş de çûye her wekî (Hatamtî û Hattî) ya gihiştine ba Argîştîyê. Dema ku ev dugel xerab bûne jî di pey re çêkirina dugelên bajarî dîsa hatiye dîtin. Di rûyê dinê de şaristaniya herî mezin û nivîsên nemir jî aliyê aryan ve hatine dîtin.

Nivîsên wênayan ku jê re Hiyegrolif tê gotin, cara pêşîn jî aliyê hatemtiyan ve ji Dîclê pitografîkê hatiye guhertin ber bi nivîsa bizmarî ve. Du heb tablê ku zimanê proto-hatamti (elam) tê gotin hatine nivîsandin di muzeya Luvrê de niha seknandine, ji vê re mînak in. Ev tabletên ku B.Z. bi 4 hezar sal ve girêdayîne tabletê wekî wan di Mezopotamyaya jêrîn de jî hatine dîtin û, elam, sumer didin nîşan şaristaniya aryan bi hev û din ve girêdayîye û pêş de çûye. Dibe ku Elamtî û Sumertî be. An jî zaraveyên aryanê dîtir bin yek ji yekî cudatir zimanek nîn e. Dema mirov li mînakek duyên kin pêwîst bibîne divê peyva gal/kal (mezin/kalik) Nînda (nan) gişatî (temamî)

Bi çi awayî dibe bila bibe civaka kurd a niha û di gel her çar çiqên xwe; kurmanc, goran, lor, kelhor pêşketî ne, ji wan ometên aryanê ku şaristaniya bi rewneq di jora Îran û ew bajarên girêdayî bi Îranê de ne belav kirine û kirne jiyane. Bi vê tewrê mezinatî li ser temamê civakên aryanê brayê xwe yên pêşîn kirine.

binêre tê dîtin ku sumer, elam, hitit, kasîtan di zimanê xwe de ev peyvyan xebitandine.

Dr. Şêrgo Belec wiha dibêje:

Bi çi awayî dibe bila bibe civaka kurd a niha û di gel her çar çiqên xwe; kurmanc, goran, lor, kelhor pêşketî ne, ji wan ometên aryanê ku şaristaniya bi rewneq di jora Îran û ew bajarên girêdayî bi Îranê de ne belav kirine û kirne jiyane. Bi vê tewrê mezinatî li ser temamê civakên aryanê brayê xwe yên pêşîn kirine. Di serê sibê de zimanê ew ê kurdî bûye ferhenga giştî. Temamî eşîr û civakên di nav wê argîştîyê (imparatorî) de ku heya çavkaniya Dîclê û Feratê û heya dawîya beraca xelîçê dirêj dibe, pê diaxivin. Di wê demê de serbajarê Argîştîyê Akbatan bû. Li aliyê Kermansahê di wê demê de ji wî zimanî re Behlewan an jî Behlewanan dihat gotin an ku zimanê Egîtan, mîrxasan. Di vir de mînakeke vekirî heye ku kurd ji civakên arya yên pêşdeketî ne ku ola fermî li Kurdistanê di gel belavbûna ola Îslamê jî ola zerdeşt ew ola ku bi tenê di nav neteweyên aryan de dihat naskirin loma jî olek neteweyî bû. Bi giştî di nav temamê aryan de di hate jiyandin. Bi derbasbûna gelek qirn û pêvajoyan jî û di gel şapal û aşîten li ser mirovahiyê de dihatin dîsa ola zerdeşt di nav gelek herêmên Kurdistanê de îro jî tê parastin. Birêz Şelahaddin Miho-

tolî di pirtûka xwe ya bi navê “arya Uygariyên Kirînan” de tîne ziman ku:

Hinek qewman bi zordestiyên leşkerî neteweyên dinê dagir kirine û şaristaniya wan neteweyan hildane bin destên xwe û talan kirine. Herçî yên ji bin talankirina wan filitîne jî dirûşim (damga-nişan) ên xwe yên qelb (sexte) lê dane û ji xwe re kirine mal. Di Asyaya pêşîn de ev bûyer bi piranî tê dîtin.

Mînak: Dema ku turkmenan, parsekan, ereban, yewnanan ev deran (welatê aryan) dagir kirine rastî şaristaniyeke gelekî pêşveçûyî hatine û bi wê hovîtiya xwe ya koçerî gelek şaristanyên arya tune kirin û di nav hinekên din de jî bi xwe heliyan û dîsa jî ew şaristanyên mayînî (Patenta) aryan e. Mînak:

Di vê pêvajoyê de li bajarê Antalyayê di sazgeheke tûristî de li ser neqşê mozaîkê motîfa nik xebitandin. Di

bin motîfa tirkan de dekore kirine û dane lanse kirin. Ev rewşa çiqas bi rastiyan ve tê girêdan. Li ber çavan em pir rind dizanin ku çand û kolanên nika digihên çî merhaleyê. Divê Antalya, Bexda û li Tehranê bê laseyîkirin (taklit). Dîsa jî rastiya ku ev zadê han çanda aryanan ji holê nikare bide rakirin. Jê girtîbin jî afirandin nîn e. Dibe ku rewşek dagirkerî û helandinê be. Ew neteweyên ku navê wan li jor hat gotin û bi koçerî hatine Asyaya pêşîn ew afirandinên ku bi aryan ve girêdayîne çiqas boyaxên xwe lê dixin bira lêxin, çiqas qet û pariyên xwe pê ve dizeliqîn bira bizeliqîn dîsa jî ew afirandinên arya û neviyên wan kurdan in. Yêntim pişeyên netewî û civakî bisekinin.

Tirk bi rewşek berbiçav jî dîsa dibêjin gelekî bi navê kurd tune ye, Newroz eyda tirkan e, Seraya îshak Paşa şaheserek tirk e. Ev gotin çiqas rast bin gotinên ku dibêjin Hamûrabî heykelek erebî ye, heykelên mirovên rût û tazî yên yewnaniyan in, qesrên bi neqşên stûn hatine çêkirin ên Îraniyan in ewqas rast in. Divê ku afirandin û laseyîkirin neyê tevlihevkin. Lê çiqas bê tevlihevkin û laseyîkirin jî ji orjînalê bedewtir bê xuyan jî dîsa jî kûraya pişeyê orjînalê tim li pêş e. Di warê dîrok û çanda Bastanasî de li gor encama lêkolînan di dinê de navenda zadê şaristanyê berî

her neteweyî bi navê aryan di nîvê rojhilata Anadolu û bakurê Mezopotamya di gel rojavayê Îranê qada çiyayê Zagrosan de bûye. Aryan bi serê xwe li van deran ev şaristaniya afirandinê û ev jiyana dane domkirinê.

Di van demên dawî de zimanzanên Rûs di qada linguistik (zimanzanî) ê di encama xebatên wan de dane zanîn ku aryan xwedî yekîtiya ziman bûne û zimanê jê re Hind-Ewropa hatiye gotin, navenda wan Rojava û Rojhilat bûye, navenda zayîna aryan bûye. Çawa ku navê çand û şaristanyê jî ev deran bûne her wisa ji aliyê linguîstîkê (Binêr: Rojnameya Milliyeta 5.11.1990 î)

Dema ku mirov li kûrahiya dîroka dinê mêze dike û neteweya aryan tîne ber çavên xwe divê bûyera Hz Nûh jî were bîra mirov. Bi hezaran sal e ku tofana Hz Nûh û serpêhatîya wî ya keştiyê di gengeşiyên neteweyên dinê de û li cem gelek zanyar û lêkolîneran pir cihêkî girîng girtiye û bi hinek rêzên nêzî hev û din hatiye ziman.

Bi gelemperî tofan di nav mijarên dinê de cihê xwe bi zêdeyî girtiye. Hinek şexsiyetan ev bûyera li ser çiyana û bermahiyên keştiyê vekolandiye. Bi giştî tê gotin ku ev bûyera di Asyaya pêşîn de hatiye hilqewişandin. Di B.Z. 4 hezar salan sumeran ev pîrsa anîne ziman û rewşa bûyerê bi nivîskî di vê derê de rewşa xwe ya pêşîn girtiye.

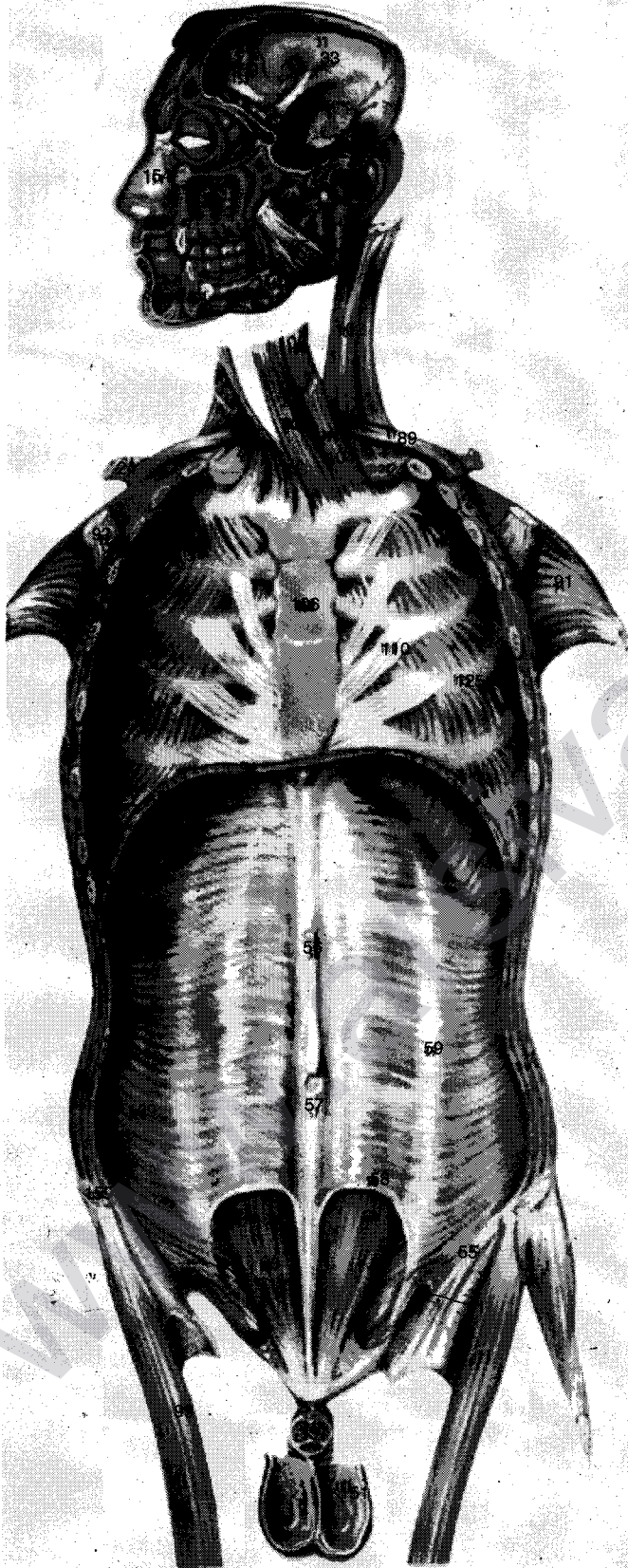
Dema ku mirov li kûrahiya dîroka dinê mêze dike û neteweya aryan tîne ber çavên xwe divê bûyera Hz Nûh jî were bîra mirov.

A N A T O M Î

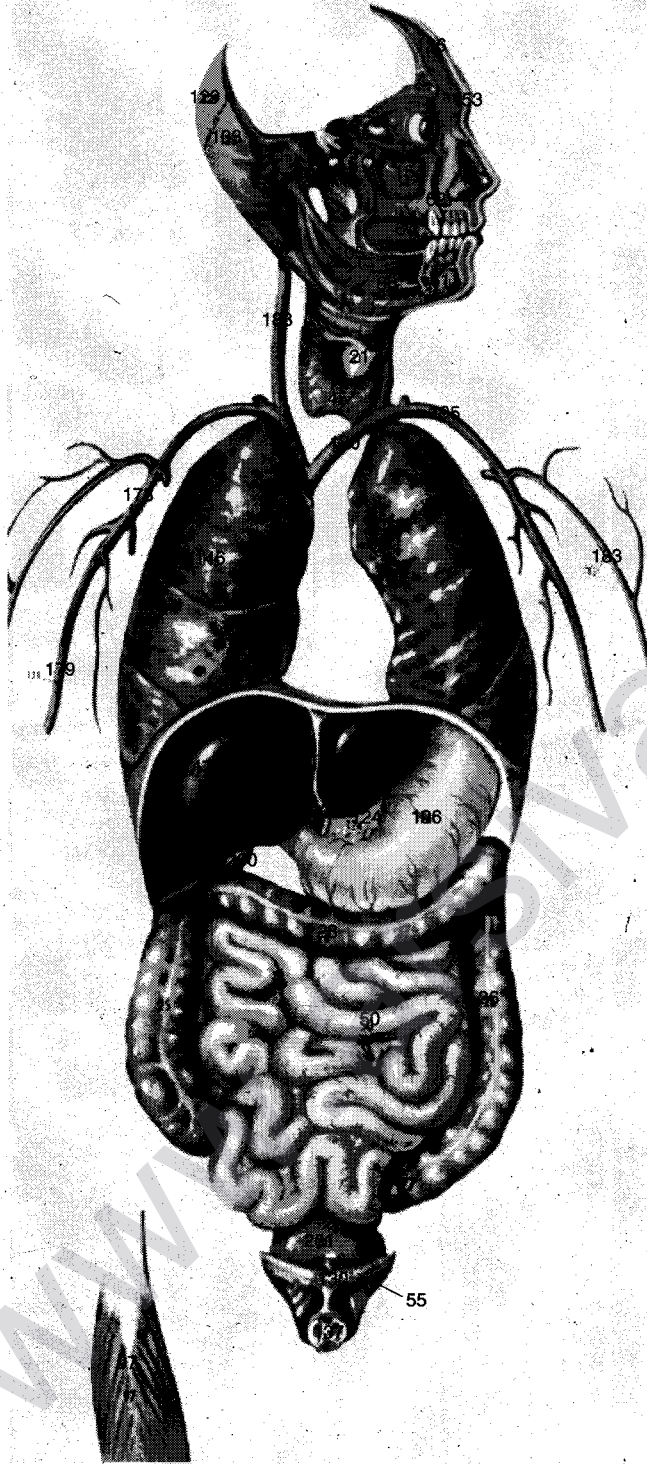
GÛLSEREN DENİZ

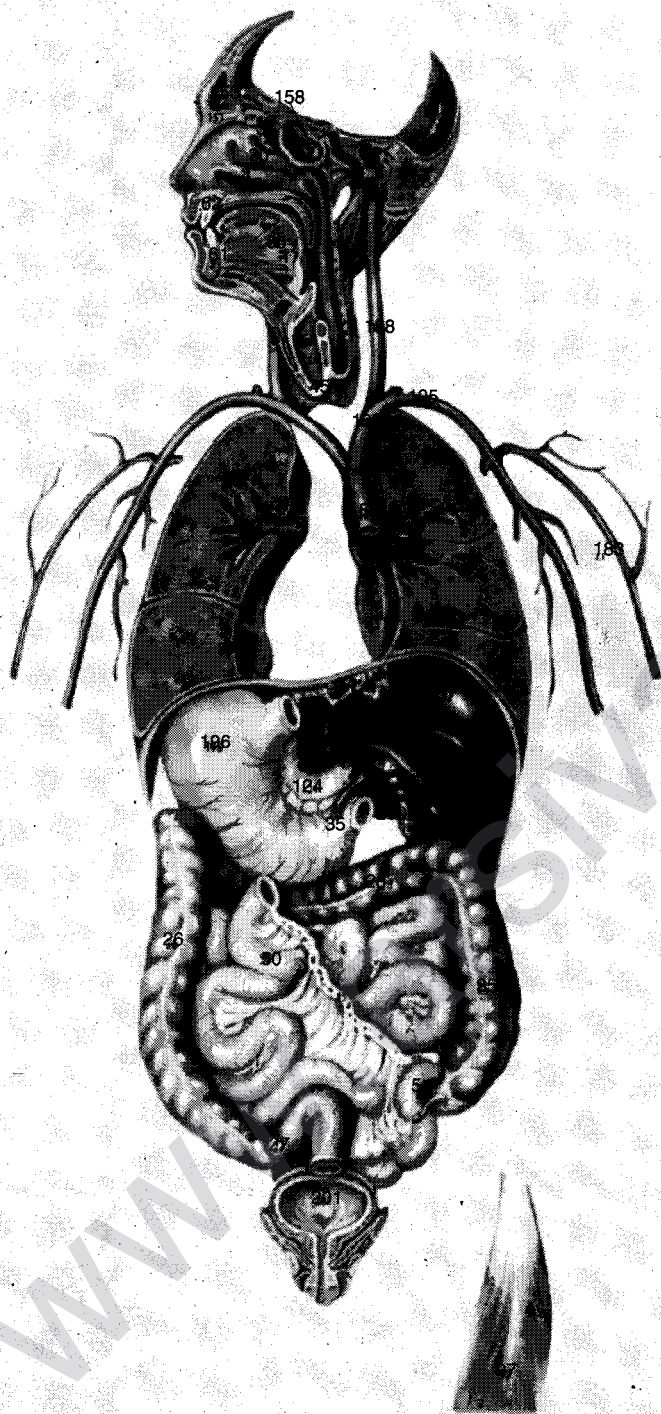
- 1-Masulka bin zik (golimê) /hundir
- 2-Masulka bin zik(golimê) / der
- 4-Masulka zik kevanê (derva)
- 24-Pirda mil (sergirk)
- 42-Tila xweziyê / bin guh
- 43-Tila xweziyê / bin çenê
- 46-Gupik
- 54-Temarê bin kîr
- 55-Rehê golimê û ran
- 57-Xeza gewr
- 59-Xeza kevanê
- 61-Hestiyê çengelê/bin
- 72-Masulkeya gepê(alek)
- 79-Masulka tilorê (sêalî)/navîn
- 83-Masulkên navbera parsû(parxan) derva
- 85-Masulkên cûtinê
- 87-Masulkên zik xar
- 88-Masulkên mil û zik Xor (kevanê) hundir
- 89-Masulkeyên bêrikê û hestiyên zimên
- 90-Masulkên dora dev(glover)
- 91-Masulkên sîng(mezin)
- 97-Masulkên heta(çarserî)
- 98-Masulkên zik/rast
- 99-Masulkên golimê(honanê)-pizi û junî
- 101-Masulkê bin çeng(kêrtikê)/paş
- 102-Masulkên stukûr(pişt guh)-
hestiyê sermil û hestiyê sîng)
- 103-Masulkên qirikê
- 106-Masulkê sêwincê(çenikê)
- 107-Masulkên nuxumandina hetra girtinê
- 109-masulkên zik(ser berî)
- 111-Masulkê kêrtik(hestiyê sergirtkê
û hestiyê patikê)
- 112-Masulkên pîl(sê serî/alî)
- 113-masulkên hinarekê/mezin
- 117-Rêhê nava pîl
- 125-Parxan
- 129-Hestiyê tasa serî(nîv-tasa rastê
niv tasa çepê)
- 134-Hestiyê hinarek
- 151-Kîsikê avikê/ Gujnik(hêlik)
- 159-Hestiyê kemaxa serî pêşin
(hestiyê teniştê)
- 160-Dapa (kapa)/ser sîng
- 179-Xwinhenêra (Mexanî)/ bin çeng

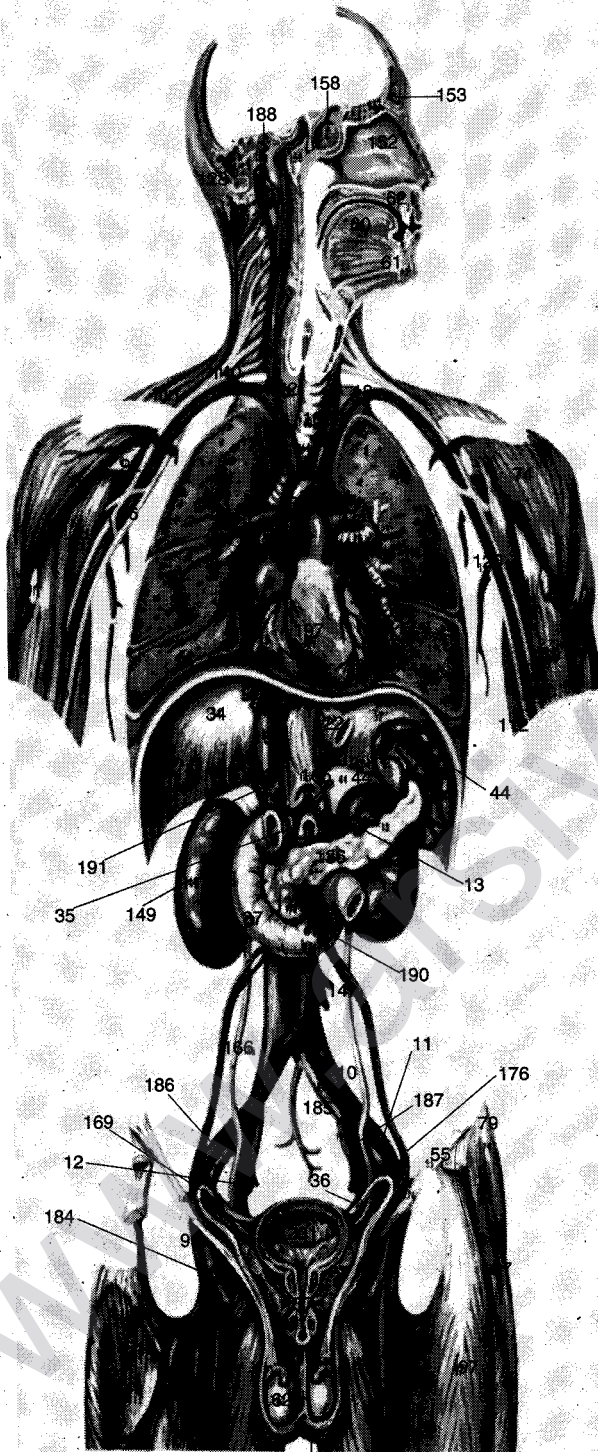
- 1-Masulkên bin zik (bergolimê)/hundir
 24-Hestiyê sergirkê (Pirka mil)
 33-Kolix(qafika serî)
 34-Betanê zik
 41-Tila(beza) histêrên çavan
 42-Tila (beza) xwaziyê bin gûh
 43-Tila(beza) xwaziyê bin çenikê
 55-Gurzê temqrên ber golimê (bin ran)
 56-Gurzê temarê kezebê /yên glover
 57-Xeza spî(gewr)
 58-Xeza kevane
 59-Xeza hivok(nîv kevane)
 61-Hestiyê çengelê/jêr
 62-Hestiyê çengelê jor
 84-Masulkên nav parxanê (hundir)
 86-Masulkeya bin dev
 89-Masulkeya bêrikê û hestiyê zimên
 91-Masulka sîng û pîl /mezin
 92-Masulka sîng û pîl/piçûk
 95-Masulka qirpikê(perikî)
 98-Masulka zik (rast)
 99-masulka honanê pizî û junî
 102-Masulka peleguhê û hestiyê kolanê (pirda mil)
 103-Masukên hestiyê ziman û hestiyê sîng
 104-Masulkên hestiyê sîng û qiratika tiroîd
 108-Masulka Hestiyê zimên û qiratika tiroîd
 109-Masulka zik (ser berî) berayî
 110-Masulka sîng ser berî(berayî)
 125-Parxan
 137-Kîr (cûlik)
 151-Kîsikê avikê(hêlik)(gujnik)
 153-Gicika(sinus) eniyê
 154-Gicika çengela jorîn
 159-Qor hestîHestiyê sêvikê (kemaxê) serîşin(hestiyê tenîştê)
 160-Dapa sîng

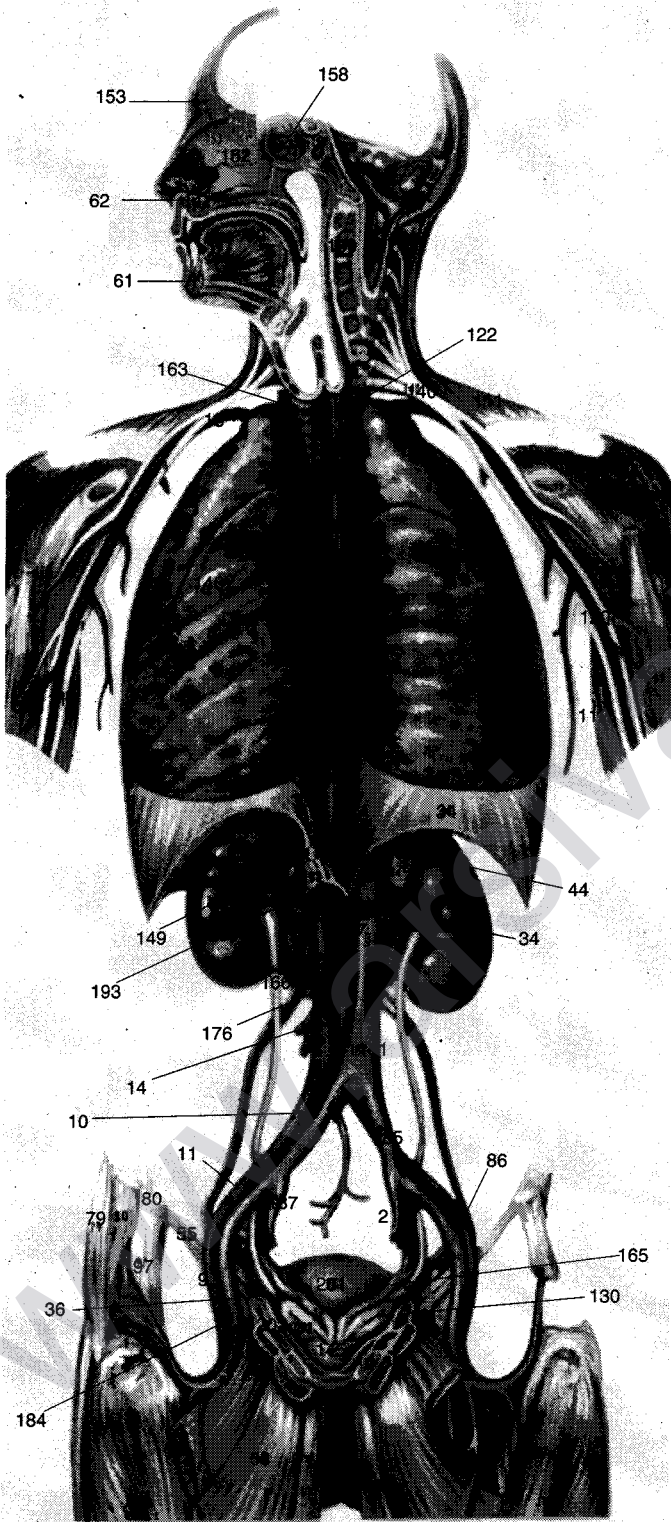
- 3-Şehtamar(Aort)
 8-Xwinbera serete
 9-Xwinbera heta
 21-Qratika tiroîd
 24-Sergirkê (pirka mil)
 25-Loqle (ruvî mezin) ya ber bi jor
 26-Loqle (ruvî mezin) ya ser bi jêr
 27-Loqle (ruvî mezin) (sigmont)
 28-Loqle (ruvî mezin) / bewrafi
 34-Betanê zik (diyafram)
 36-Riya ava mertiyê (xwir) (mêzî)
 45-Tila tiroid
 47-Kezeb(serga reş)
 50-Bûmbar (ruviya zirav)
 53-Gurzê temarên kezebê /qilçiki
 55-Gurzê temarên golimê û ran
 60-Ziman
 61-Hestiyê çena jêrîn
 62-Hestiyê çengela jorîn
 69-Masulka hestiyê pîl du alf
 73-Masulka ser bêrikê û pîl
 74-Masulka jor pîl (kolanê) deltoit
 76-Masulka du zik
 79-Masulka tilarê(qorikê)navîn
 86-masulka bin dev
 97-Masulka hetê çar serî
 105-Masulka bin pidi
 107-Masulka nuxumandinahesiyê ran / rakişandinê
 111-Masulka sergirkê û hestiyê patikê
 112-Masulka pîl sê serî
 117-Rehên nava mil
 124-Şilava piçûk
 126-Hestiyê eniyê
 129-Tasaserî(niv tasa rastê niv tasa çepê)
 130-Hestiyê (navşeqê) rûv
 132-Hestiyê xençerkî
 133-Hestiyê sêwicê
 137-Kîr/cûlik
 140-Tora(koma) rihên pîl
 146-Pişik
 151-Kisikê avikê (hêlik)/gujnik
 153-Qicika (sinûsê)enî
 154-Gicika çengela jor
 159-Hestiyê kenaxê ser peşin hestiyê teniştê
 162-Kîsikê gûn/gujnik
 169-Temarên ser gedek(hûr)
 176-Xwingerên hêlik
 178-Xwinhênera bin çeng
 179-Xwinhênera (Xwincivarda) pîl
 180-Xwinhênera pîl û serî
 183-Xwinhênera jor pîl(navpîlê)
 184-Xwinhênera heta/qorê
 188-Xwinhênera stu hundir
 195-Xwinhênera sergirkê navpîlê(pirda mil)bin
 196-Gedek(hûr)
 197-Mlikên dil (rastê)
 200-Zefran(ziravik)
 201-Kîsikê mizê

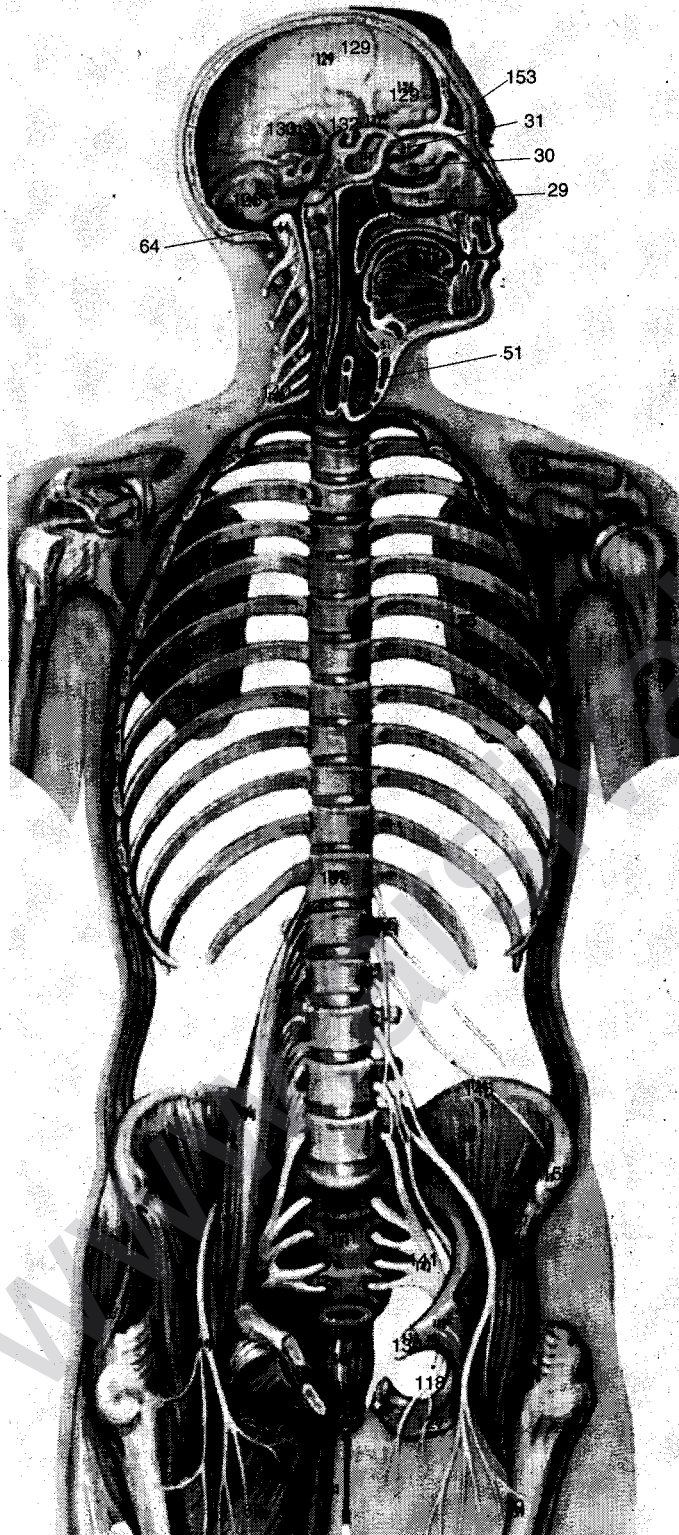
- 1-Masulka binzik(temarê pilikê hundir)
 5-Apandisît
 24-Sergik (pirda mil)
 25-Loqle(roviya mezin) ervi jor
 26-Loqle(roviya mezin) û serbi jêr
 27-Loqle (ruviya stûr) (sigmot)
 28-Loqle (roviya mezin) / berayî
 29-Qula (bêvil) poz ya bin
 30 Qula (bêvil) poz ya navîn
 31-Qula (bêvil) poz ya ya ser
 33-Qolik(qafika serî)
 34-Betanê zik
 35-Qenala /riya (qula)zefranê
 45-Tila tîroid(dor gewrî)
 47-Kezeb (cerga reş)
 50-Ruviya zirav(berik)
 51-Qirpik (gewrî) Zimanê zenglorê
 55-Gurzê temarê golimê û ran
 60-ziman
 61-Hestiyê çengela jêr
 62-Hestiyê çengela çengela jor
 65- sûnciqa roviyan
 91-Masulka sing û pîl/ mezin
 97-Masulka hetê çar alî
 99-Masulka golimê(honanê)
 124-Şilava piçûk
 128-Hestiyê patikê
 146-Pişik
 151-Hêlik(kisikê avikê)gujnik
 153-Gicika (sinûsa)enî
 158-Gicika hestiyê sipanê(xençerkî)
 159-Hestiyê kemaxê (hestiy teniştê)/serî pêşin
 160-Depa sing
 180-Xwinciwanda /serî û mil
 182-Xwinhênera (xwincivanda) mezin
 (MEXANî) sereke jor
 183-Xwinhênera navpilê
 188-Xwinhênara stu/hundir
 195-Xwinhênera bin sergirkê
 196-Gedek (hûr)
 200-Firşik
 201-Kisikê mizê

- 3-Şehdemar (aort)
 6-xwinbera bin çeng
 7-xwinbera mil(kolanê)
 8-Şehdemara serete(mezin)
 9-Xwinbera heta
 10-Xwinbera (tengalê) kêlakan mezin
 11-Xwinbera (tengalê) kêlakan dervaî
 12-Xwinbera (tengalê) kêlakan hundir
 13-Xwinbera sipilê (patereskê)
 14-Xwinbera sunciqê loqlan /bin
 16-Xwinbera pişikê
 18-Şehdemra bin (pirda mil)Sergirkê
 20-Bronşa serte çepê
 24-sergirkê (pirda mil)
 34-Betanê zik
 35-Qenala zefranê (qula ziravikê)
 36-Qenala ziravikê
 37-Roviya dewazdeh girê
 44-Tila ser gurçikê
 52-Spil
 55-Gurzê(koma) temarên ber golimê
 62-Gurzê(koma) temarên jor
 69-Masulka pîl/du alî
 73- Masulka ser bêrikê
 74-Masulkeya (jorpîl) deltoit
 79-Masulkeya tilorê navîn
 82-Masulka kêlekê
 91-Masulka sîng mezin
 92-Masulka sîng piçûk
 97-Masulka qorikê navîn
 107-Masulka nuxumandina heta ragirtinê
 111-Masulka kovik
 112-Masulka pîl (sêserî)
 116-Rehê ber golimê û piziyê
 117-Rêhên nava pîl
 120-Rêhên henîşkê
 126-Hestiyê eniyê
 128-Hestiyê patikê
 129-Hestiyê beleguhê
 132-Hestiyê (xençerkî)kêlaka eniyê
 133-Hestiyê sêwicê
 136-Ziravik
 149-Gurçik
 152-Navberika poz
 158-Gicika hestiyê sipanê
 163-Zengilor
 164-Şehdemara kolanê (serê mil)
 165-Şehdemara kolanêzik serete
 169-xwîngêrin ser pilikê (bin)
 174-Xwîngêrin sinuqa loqlan ser
 176-Xwîngêrên hêlikê
 181-Mexaniya Serete bin
 182-Mexaniya Serete ser
 185-Mexaniya pizî bergolimê sereke
 186-Mexaniya bergolimê (der)
 187-Mexaniya bergolimê (hundir)
 188-Mexaniya bergolimê stû(hundir)
 190-Xwîngêrên gurzê sinuqa loqlan /ser
 191-Maxaniya deriçeya du niçik

- 3-Şhdemar(aort)
 6-Xwinbera bin çeng
 7-Xwinbera mil
 9-Xwinbera heta
 10-Xwinbera tengalê(teniştê)sereke
 11-Xwinbera tengalê(teniştê) der
 12-Xwinbera tengalê hundir
 14-Xwinbera gurzê suncûqa loqlan
 17- Xwinbera gurçikê
 18-Xwinbera bin pirda mil (Sergirkê)
 25-Loqle(ruviya stûr)ya bervi jor
 26-Loqle(ruviya stûr)ya serbi jêr
 33-Kilox
 34-Betanê zik
 36-Qenala avikê (gûn)
 44-Tila ser gurçikê
 51-Qirtik(gewrî)zimanê zemglorê
 55-Gurzê temarên bergolimê û ran
 60-Ziman
 61-Hestiyê çenikê jêr
 62-Hestiyê çenikê jor
 68-Masulkahestiyê hetadirêj/nêzikkirinê
 69-Masulka mil du serî
 74-Masulka (deltoit)jorpîl kolanê
 79-Masulka tilorê navîn
 80-Masulka tilorê piçûk
 81-Masulkeya tenik
 97-Maşuka hêtê çar serî
 97a-Masulka heta pizî
 112-Masulka pîl sêserî (sê alî)
 117-Rêhê pîl navîn
 120-Rêhê enişkê
 122-Sorçîk(sorsorik)
 130-Hestiyê rûv(sêalî)nav şeq
 140-Koma rêhên pîl
 145-Tila prostat
 146-Pişik
 149-Gürçik
 152-Navberika poz
 153-Giçika(Sinûsê) enî
 158-Giçika(sinûsê) hestiyê xençerkî
 159-Hestiyê qonê(kemaqê) qaçê ser pêşin
 163-Zenglor
 166-Qenala mizê
 176-Malzarûk
 181-Xwinhênera serte ya jêrin
 184-Xwinhênera serte ya golimê qorê
 185- Xwinhênera serete
 186- Xwinhênera golimê der
 187- Xwinhênera golimê hundir
 193-Xwinhênera gurçikê
 199-Marîpişt[pirûsk]
 201-Kisikê mizê(kulmizik)
 202-Tila kisikan

- 24-Sergirk(pirda mil)
 29-Kepû bêvil(binî)
 30-Kepû bêvil navîn
 31-Kepû bêvil ser
 39-Hestiyê hêtê
 48-Hestiyê zirê(pazû)
 51-Qirpik (zimanê zenglorê)
 60-Ziman
 61-Hestiyê çengelê jêr
 62-Hestiyê çengelê jor
 64-Mejiyê piştê
 67-Masulka hestiyê heta (nêzikkirinê) kîn
 68-Masulka hestiyê heta dirêj
 79-Masulka tilorê navîn
 80-Masulka tilorê piçûk
 81-Masulka tenik
 82-Masulka kêlkê
 94-Masulka navpiştê(newqê) mezin
 114-Rêhê hêtê
 115-Rêhê golimê û hûr(bin)
 116-Rêghê tengalê û piziyê
 118-Rêhê xitimandinê
 125-Parxan
 126-Hestiyê eniyê
 127-Kunhestî (hestiyê qonê)
 128-Hestiyê patikê
 129-Hestiyê tasa serî niv tasa rastê niv tasa çepê
 130-Hestiyê rûv (navşeqê)
 131-Hestiyê boçikê
 132-Hestiyê xençerkî(kêlaka eniyê)
 133-hestiyê sêwicê
 140-Tora rêhên mil(pîl)
 141-Tora rêhê nivpiştê (Koma rêhê boçikê) mamzikê ûhestiyê kortixê
 148-rûviya berik
 150-Hestiyê berikê
 153-Giçika(sunisê) enî
 158-Giçika hestiyê teniştê enî pêşin (sipanê)
 199-Marî pişt(bazinê hestiyê pitê)

Torî

Weke ku em di her meferî de dibêjin, nivîskarî karê zanayiyê ye. Tê vê yekê ku kesên zana karin binivîsin. Heke zanayiyên kesî fireh be, bêguman wê ew kes nivîskariya xwe bi salan bidomîne. An na wê nivîskariya wî kesî di mîdekî kurt de biqede. Nexwe, kesên ku bivên nivîskariyê bikin, divê xwe bi azînen nivîskariyê, nexasim di fêrbûna rastnivîsandinê de tekûz bikin. Kes dikare

LÊK Û DAWÎNEYÊN KURDÎ

romana, kurteçîrokan an bendan bi wî awayî an dê vî awayî binivîsîne. Lê tu nivîskar nikare bi rêzimana zimanê ku bikartîne, li gora xwe bikar bîne. Rêziman, tevayiya rêzîkên rastnivîsandin û rastaxaftina ziman e. Ev rêzik jî ziman bi xwe diafirîne. Bi gotîneke din, ziman di afirendinê de rêzîkên xwe bi xwe re tînin. Ew rêzik jî parzûnga hezar salan dibuhurin, dizelilin û rûdinin. Tê vê yekê ku rêzîkên rêziman ji aliyê kesinan, rêxistinên nayênine dayin û ziman li wan rêzîkan nayên suwarkirin. Kes an rêxistin (sazî), bitenê li wan rêzîkan lê dikolin û wan derdixine holê da ku nivîskar nivîsarên xwe li gora wan rêzîkan binivîsînin. Em jî bi lêkolînan têgihîştî rêzîkên rezîmanê zimanê xwe yê delal bûn. Ji bo ku, hineke din jî têgihîştî van rêzîkan bibin, em van pêşkêş dikin.

LÊKÊN KURDÎ

Dewlemendiya Kurdî li gel zaraveyan, he-
yîna lêk û dawîneya ye. Lêk, lewna peyvê ye

ku bixweser tu ramanî nadêrin. Lê tene pêş, nav û paşîya binyadên navan, bi wan binyadan ve dibin, raman, texlît an bi tenê raman an jî texlîtên wan peyvan diguherînin, ji wan peyvîne nû didamezrînin. Lêkên Kurdî du nîfş in.

- 1- Lêkên guherber.
- 2- Lêkên neguherber.

1) Lêkên guherber.

Lêkên guherber tene pêş û paşîya binyada peyvan, bi wan binyadan ve dibin. Bi sitandina wan lêkan binyadê peyvê raman û texlîtên xwe an jî, bi tenê texlîtên xwe diguherînin.

Du nîfşên lêkên guherber hene.

- 1) Lêkên guherber ên pêşgir,
- 2) Lêkên guherber ên paşgir.

1) Lêkên guherber ên pêşgir.

Di zaraveyê kurmançî de 13 lêkên guherber ên pêşgir hene. Ev lêk, (bê), (bi), (ne), (hil), (re), (wer), (da), (der), (bin), (rê), (ber), (nav), (ve) ne.

Erkên lêkên guherber ên pêşgir tével in. Her wekî:

- 1) Ji navan rengdêrê radikêşênin. Ev lêk,

*Dewlemendiya Kurdî li gel zaraveyan, he-
yîna lêk û dawîneya ye. Lêk, lewna peyvê ye ku bixweser tu ramanî nadêrin in. Lê tene pêş, nav û paşîya binyadên navan, bi wan binyadan ve dibin, raman, texlît an bi tenê raman an jî texlîtên wan peyvan diguherînin, ji wan peyvîne nû didamezrînin. Lêkên Kurdî du nîfş in.*

(bê), (bi) ne.

Nîşe: 1

a) 1) bê	b) 1- bê
2) zirav	2- dil
3) bêzirav	3- bêdil

Pêşgira (bê) hatiye ber navên (zirav) û (dil) bi wan navan ve yek bûyî ye. Bi standina pêşgira (bê) van navan wateya xwe guhertine. Ji texlîtê nav, wergeriyane texlîtê rengdêrê.

Nîşe: 2

a) 1- bi	b) 1- bi
2- çek	2- deq
3- biçek	3- bideq

Pêşgira (bi) hatiye ber navên (çek) û (deq). Bi wan navan ve yek bûyî ye. Bi standina pêşgira (bi) van navan wateya xwe guhertine. Ji texlîtê nav, wergeriyane texlîtê rengdêrê.

2- Ji rengdêrêan rengdêrê radikişînin.

- Nîşe: a)**
1- ne	1- ne
2- wêrek	2- mêr
3- newêrek	3- nemêr

Pêşgira (ne) hatiye ber rengdêrên (wêrek) û (mêr). Bi wan rengdêrêan ve yek bûyî ye. Bi standina pêşgira (ne) rengdêrê bi tenê wateya xwe guhertine. Ji rengdêrê rengdêrên din rakişandine.

3- Ji lêkeran lêker radikişînin.

(ve), (hil), (re), (wer), (da), (der), (bin), (rê), (ber)

a) 1-ve	b) 1-hil	c) 1-re	d) 1-da
2- kirin	2-kirin	2- xistin	2-ketin
3- vekirin	3-hilkirin	3-raxistin	3-daketin
e) 1- wer	f) 1-rê	g) 1-be	h) 1-bin
2- kirin	2-kirin	2-avêtin	2-ketin
3-werkirin	3-rêkirin	3-beravêtin	3-binketin
k- 1- der			
2-dan			
3- derdan			

Weke ku di nîşeyên jor de hate raberki-

rin pêşgîrên di ristên yekemîn de têne ber lêkerên ristên duyemîn. Bi standina wan pêşgîran lêkerên rista duyemîn wateya xwe diguherînin, ji wan lêkeran lêkerine nû radikişin.

4- Ji navan nav radikişînin.

(bin), (nav), (rê), (ber)

a) 1-bin	b) 1-nav	c) 1-rê	d) 1-ber
2-dest	2-mal	2-ziman	2-bang
3-bindest	3-navmal	3-rêziman	3-berbang

Weke ku di nîşeyên jor de hate raberkirin pêşgîrên ristên yekemîn hatine ber navên ristên duyemîn. Bu standina pêşgîrên ristê yekemîn navên ristên duyemîn, di ristên sêyemîn de wateya xwe guhertine, ji wan navan navine din rakişandine.

2- Lêkên Guherber ên Paşgir

Di zaraveyê kurmancî de bîst (20) lêkên guherber ên paşgir hene. Ev lêk : (anî), (oyî), (ek), (dar), (mend), (nas), (în), (ayî), (tî), (î), (istan), (kar), (ker), (van), (geh), (zan), (dang), (xane), (kî), (and), in.

Erkên lêkên guherber ên paşgir tével in.

1- Ji navan nav radikişînin.

(anî), (oyî), (ek), (dar), (mend), (nas), (în)

a) 1-anî	b) 1-oyî	c) 1-ek	d) 1-dar
2-keç	2-sews	2-pars	2-çek
3-keçanî	3-sêwsoyî	3-parsek	3-çekdar

e) 1-mend	f) 1-nas	g) 1-în
2-huner	2-maf	2-zêr
3-hunermend	3-mafnas	3-zêrîn

Weke ku di nîşeyên jor de hate raberkirin paşgîrên ristên yekemîn, têne paş navên ristên duyemîn. Bi standina paşgîrên rista yekemîn, navên rista duyemîn taxlîtên xwe diguherînin, werdigerine texlîtînex navên din.

2- Ji rengdêrêan nav radikişînin.

(ayî), (tî), (î)

a) 1-ayî	b) 1- tî	c) 1-î
2-kor	2-birçî	2-ferêh

3-korayî 3-birçîtî 3-ferehî

Weke ku di nîşeyên jor de hate raberkirin paşgirên ristên yekemîn hatine paş rengdêrên duyemîn, bi wan rengdêrêan ve yek bûyine. Bi standina paşgirên ristên yekemîn, rengdêrên ristên duyemîn, di ristên sêyemîn de raman û texlîtên xwe guhertine, vegeriyana texlîtên navan.

3- Ji navan nav radikişînin.

(tî), (î), (istan), (kar), (ker), (van), (geh), (zan), (dang), (xane), (în).

a) 1- tî b) 1-î c) 1-istan d) 1-kar
2-bira 2-kurd 2-gul 2-coht
3-biratî 3-kurdî 3-gulistan 3-cohtkar

e) 1-ker f) 1-van g) 1-xane h) 1-în
2-kar 2-nêçîr 2-pirtûk 2-dar
3-karker 3-nêçîrvan 3-pirkûkxane 3-darîn

î) 1-geh j) 1-zan k) 1-dang
2-havîn 2-dîrok 2-kevçî
3-havîngeh 3-dîrok-zan 3-kevçîdang

Weke ku di nîşeyên jor de hate raberkirin paşgirên ristên yekemîn, hatine paş navên ristên duyemîn, bi wan navan ve yekbûyî ne. Bi standina paşgirên ristên yekemîn, navên ristên duyemîn wateya xwe guhertine, ji navên din rakişandine.

4- Ji navan daçek radikişînin.

(kî)

Nîşe: a) 1-kî b) 1-kî
2- nîvroj 2-gundor
3-nîvrijkî 3-gundorkî

Weke ku di nîşeyên jor de hate raberkirin, pêşgira (kî) hatiye paş navên (nîvroj) û (gundor). Bi wan navan ve bûyîye. Bi standina paşgira (kî) herdu nav raman û texlîtên xwe guhertine. Ji texlîtên navan, vegeriyana texlî-

tê daçek.

II- Lêkerên Neguherbar.

Di kurdî de hin lêk hene ku tene navbera du peyvan, bi wan peyvan ve yek dibin. Ji wan peyvan peyvîne din ên yekbûyî didamezrînin. Bi standina wan, ew peyv wateya xwe naguherînin, bi tenê werdigerînin peyvên yekbûyî. Her wekî:

Nîşe: a) 1-e

2- jin, bî, pişt, zik

3- jinebî, biştezik

Weke ku di nîşeya jor de hatiye raberkirin, lêka neguherber (e) hatiye navbera navên rista duyemîn. Bi standina vê lêkê, navên rista duyemîn di rista sêyemîn de wergeriyane navine yekbûyî.

Nîşe: 2) b-1-û

2- bîr, bawerî, qul, qewar

3- bîrûbawerî, qulûqewar

Weke ku di nîşeya jor de hatiye raberkirin, lêka neguherbar (û) hatiye navbera navên rista duyemîn. Bi wan navan ve yekbûyî ye.

Bi standina lêka (û) navên rista duyemîn, di rista sêyemîn de wergeriyane navên yekbûyî.

DAWÎ:

Peyvên hêsan, rakişayî û yekbûyî sê awayên peyvên Kurdî ne. Peyvên rakişayî, ji peyvên hêsan û lêkan didamezrin.

Peyvên hêsan, rakişayî û yekbûyî sê awayên peyvên Kurdî ne. Peyvên rakişayî, ji peyvên hêsan û lêkan didamezrin. Dema ku

me lêkan ji ser peyva rakişayî rakirin, peyva hêsan, bi raman û texlîtê xwe ve derdikeve holê. Tê vê wateyê ku peyvên rakişayî bi wan hêmanan pêk tên. Di vî warî de me li jor bi qasî heyî nîşe dan.

Dawîneyên Kurdî

Di nav de bi peyvên din re têtikiliyê li dar bixe hin lêkan distînin. Ev lêk dawîne ne. Dawîne di peyvê de tu guhertinê çê nake. Bi tenê karê têtikiliyê pêk tîne, ango nav bi wan

layanên xwe, tewang û hejmarên xwe raber dikin û bersivan didine dayîn.

Dawîne di van nifşan de xwiya dikin:

- 1- Dawîneyên layenan,
- 2- Dawîneyên veqetandekan,
- 3- Dawîneyên tewangê
- 4- Dawîneyên hejmaran,
- 5- Dawîneyên masdar.

1-Dawîneyên Layenan

Tev peyvên Kurdî mê, nêr an du layen in. Li gora vê:

a) Dawîneya layena mê.

Dawîna layena mê li gora cihê ku tê bi kar anîn û bi tîpên têvel xwe raber dikin. Her wekî:

- 1- Di veqetandeka binavkirî de layena mê,
- 2-Di veqetandeka nebinavkirî de layena mê,
- 3- Bi baneşan re layena mê.

1- Di veqetandeka binavkirî de layena mê.

Peyv di veqetandeka binavkirî de bi standina dawîneya (a) layena xwe ya mê raber dike. Her wekî:

-Pirtûka dotmama xwe lê veğerand.

Di hevoka jor de navê (pirtûk) xwe veqe-

-Keçeke xwiheke xwe şande dibistanê.

Di hevoka jor de navê (keç) xwe veqetandiye ser navê (xwih).

Lê di vê veqetandinê de, em nizanin bê kîjan keç û kîjan xwih e. Lewma ev veqetandin, veqetandineke nebinavkirî ye. Navê (keç) û navê (xwih) di vê veqetandinê de nebinavkirî ne diyar kirin. Weke ku tê dîtîn, navên (keç) û (xwih) di vê veqetanê de pêşî dawîneya (ek) pişt re dawîneya (e) standine. Bi standina dawîneya (ek) herdu nav nebinavkiriya xwe, bi standina dawîneya (e), layena xwe ya veqetana nebinavkirî standine.

3-Bi baneşan re layena mê.

Peyv ku bi baneşanan re tê bikaranîn di yekhejmar de (ê) bi pirhejmar ya nebinavkirî(in) re (o) ye. Her wekî:-Wa Dêrsimê, malxerabê, ma soza te wilo bû lê?

-Xwihino, dotmamino zarokên xwe bidine xwendin.

Di hevokên jor de gazinek- daxwaziyek têne raberkirin. Di wê gazinê de navê (Dêrsim) bi gotina (xerab) re dawîneya (ê) standiye. Di hevoka duyemîn de navê (xwih) û (dotmam) bi dawîneya (in) re dawîneya (o) standine.

b) Dawîneya Layena Nêr.

Layena nêr jî weke layena mê li gora cihê ku hatiye bikaranîn û erka tê de, bi tîpine têvel xwe raber dikin. Her wekî:

- 1- Di veqetandeka binavkirî de layena nêr,
- 2-Di veqetandeka nebinavkirî de layena nêr,
- 3- Bi baneşan re layena nêr.

Lê di vê veqetandinê de, em nizanin bê kîjan keç û kîjan xwih e. Lewma ev veqetandin, veqetandineke nebinavkirî ye. Navê keç û navê xwih di vê veqetandinê de nebinavkirî ne diyar kirin. Weke ku tê dîtîn, navên û di vê veqetanê de pêşî dawîneya pişt re dawîneya standine.

tandiye ser navê (dotmam). Bi gotineke din, veqetandek bi navkirî ye. Navê (pirtûk) û (dotmam) di ve veqetandinê de dawîneya (a) standine. Bi standina dawîneya (a) her du nav layena xwe ya mê raber kirine.

2-Di veqetandeka nebinavkirî de layena mê.

Peyv di veqetandina nebinavkirî de bi standina dawîneya (e) layenê xwe li mê raber dike. Her wekî:

1-Di veqetandeka binavkirî de layena nêr. Peyv di veqetandeka binavkirî de bi standina dawîneya (ê) layena xwe ya nêr raber dike. Her wekî:

-Bavê Bengîn di devê deriyê hewşê de rawestiya bû.

Di hevoka jor de navê (bav), veqetiyaye ser navê (Bengîn), navê (dev) veqetiyaye ser navê (derî) û (hewş). Di vê veqetandinê de

navên jor dawîneya (ê) standine. Bi standina dawîneya (ê) ew nav an layena xwe ya nêr raber kiriye.

1- Di veqetana nebinavkirî de layena nêr.

Peyv di veqetandeka, bi standina dawîneya (î) layena xwe ya nêr raber dikin. Her wekî:

2-Di veqetandeka nebinavkirî de layena nêr,

3- Bi baneşan re layena nêr.

1-Di veqetandeka binavkirî de layena nêr.

Peyv di veqetandeka binavkirî de bi standina dawîneya (ê) layena xwe ya nêr raber dike. Her wekî:

-Bavê Bengîn di devê deriyê hewşê de rawestî bû.

Di hevoka jor de navê (bav), veqetiyaye ser navê (Bengîn), navê (dev) veqetiyaye ser navê (derî) û (hewş). Di vê veqetandinê de navên jor dawîneya (ê) standine. Bi standina dawîneya (ê) ew nav layena xwe ya nêr raber kirine.

2- Di veqetana nebinavkirî de layena nêr.

Peyv di veqetandeka, bi standina dawîneya (î) layena xwe ya nêr raber dikin. Her wekî:

Hevalekî Dastan li gundekî welat ma.

Weke ku di hevoka jor de tê dîtin navên (Heval) û (gund) pêşî dawîneya (ek), pişt re dawîneya (î) sitendine. Bi sitandina dawîneya (ek) ew nav nebinavkirî ya xwe, bi sitandina dawîneya (î) layena xwe ya nêr raber kirine.

3-Bi baneşan re layena nêr.

Peyv ku bi baneşan re têne bikaranîn di yekhejmar de dawîneya (o), di pirhejmar de bi dawîneya (in) re, dîsa dawîneya (o) distînin.

Her wekî: - Hevalo, pismamo ka rewşa xwe bibêjine min.

-Hevalino, pismamino ka hûn li ku man?

Di hevoka jor a yekemîn de navên (heval) û (pismam) dawîneya (o), di hevoka duyemîn de ew nav bi dawîneya (in) re, dîsa dawîneya (o) sitandine. Bi sitandina dawîneya (o) ew nav di awayê baneşan layena xwe nêr raber kirine.

c- Dulayeniya navên kurdî

Weke ku me li jor got, navên kurdî mê, nêr an dulayen in. Layenên mê û nêr bi nîşeyên wan re raber kirin. Duylayeniya navên kurdî bi gelemperî di navên dêmaniyên cih û waran, di pîşeyên kesan de raber dibin. Her wekî:

1- Di veqetandeka binavkirî de dulayenî.

Nîşe: - Bajariya te û bajariyê te doh hatin.

Mamosteya te û mamosteyê min li dibistanê bûn.

Weke ku di hevokên jor de hate raberkirin navên (bajarî) û (mamoste) dawîneyên mê û nêr, di veqetandeka binavkirî de sitandine. Bi sitandina herdu dawîneyan ew nav dulayeniya xwe raber kirine.

Weke ku me li jor got, navên kurdî mê, nêr an dulayen in. Layenên mê û nêr bi nîşeyên wan re raber kirin. Duylayeniya navên kurdî bi gelemperî di navên dêmaniyên cih û waran, di pîşeyên kesan de raber dibin.

2- Di veqetandeka nebinavkirî de dulayenî.

Nîşe: -Gundiyeke te û gundiyeke min hatine bajêr.

-Bijîşkeke û bijîşkekî nexweşxanê bi hev re hatin.

Di hevokên jor de navên (gundî) û (bijîşk) pêşî dawîneya (ek) pişt re dawîneyên (e) û (î) sitandine, Bi sitandina van dawîneyan herdu navan dulayeniya xwe raber kirine.

2-Dawîneyên Veqetandekan

Veqetandek, veqetiyane û xwe berdana ser navine din. Veqetandek li gora cihê ku tê bikaranîn û bi tîpine têvel têne bikaranîn.

Her wekî:

1- Veqetandeka binavkirî,

2- Veqetandeka nebinavkirî,

3- Veqetandeka rêzdayî.

Kurdî, zimanekî
tewangbare. Lê ev
tawangbarî ne weke
zimenê din
tawangbar ji rayê
xwe, ji binyadê xwe,
xwe ditewîne. Ev
tewang jî girêdayî
mercinan e.

ya cînava (min). Bi vê veqetanê ew nav bi zelalî xwe veqetandine. Dîsa bi veqetanê navê (soz) dawîneya (a), navê (saqo) bi tîpa têtîliyê (y) re, dawîneya (ê) standiye. Bi standina wan dawîneya ew navan dawîneyên veqetandeka binavkirî standine.

2- Veqetandeka nebinavkirî

Peyv di veqetandeka nebinavkirî de dawîneya (ek) û dawîneyên (e) û (î) distînin. Her wekî:

Nîşe: - Li devê derî dareke şîn heye.

- Zilamekî kal em birine malê.

Di hevokên jor de navê (dar) û (zilam) weke ku têtîtin, dawîneya veqetandeka nebinavkirî (ek) pişt re dawîneyên xwe ên layen standine.

3- Veqetandeka rêzdayî

Hin nav xwe ji wekhevên xwe vediqetînin ser du û bêhtir navan. Di vê veqetanê de ew nav dawîneyên layenan distînin. Her wekî: - Zelala Eysana Elî ji mal dihat.

Di hêvoka jor de navê (Zelal) ser navê (Eysana Elî), navê (Eysan) jî xwe veqetandiyê ser navê (Elî). Bi vê yekê veqetandeka rêzdayî damezrandine. Di vê veqetanê de navên (Zelal) û (Eysan) dawîneya (a) standine.

1- Veqetandeka Binavkirî

Peyv di veqetandeka binavkirî de dawîneya (a) û (ê) distînin.

Nîşe: -Soza êvaran, dikeve kuwara

-Sakoyê min hêj nedirûtin.

Di hevoka jor a yekemîn de navê (soz) xwe

veqetaniye ser navê (êvar),

navê (sako)

xwe veqetandi-

3- Dawîneyên têtewangê

Kurdî, zimanekî têtewangbar e. Lê ev têtewangbarî ne weke zimenê din têtewangbar ji rayê xwe, ji binyadê xwe, xwe ditewîne. Ev têtewang jî girêdayî mercinan e.

1- Bi xweguhertina dengan têtewang.

2- Bi standina dengan têtewang.

1- Bi xweguhertina dengan têtewang: Hin nav di veqetandeka de dengê xwe bi dengê din diguherînin. Ev jî:

1- Di navê veqetandî de xweguhertina dengan,

2- Di navê veqetayî de xweguhertina dengan.

1-Di navê veqetandî de xweguhertina dengan. Di vêqetanê de dengê (ê) û (î) bi dengê (i) diguherînin. Her wekî: 1- dê, pê, rê.

2- Diya xezal, riya bajar, piyê min.

Nîşe: 2

1- zevî, masî, dasî, devî.

2- zeviyê gund, masiyê derya, deviyê çiyê, dasiyê masî.

Weke ku di nîşeyên jor de hate raberkirin, di veqetanan de dengê (ê) û (î) xwe bi dengê (i) guhertine. Di nîşeya duyemîn de, dengê (î) bi tîpa têtîliyê (y) re hatiye bikaranîn. -Tê vê yekê ku dema dengê (î) têtî ber tîpa (y), xwe bi dengê (i) diguherîne. Lê dîsa tewana wî dengî ye.

2-Di navê veqetandî de xweguhertina dengan.

Di vê veqetanê de dengê (a) bi dengê (ê), di navê veqetayî ser navê din de xwe diguherîne. Her wekî:

Nîşe: 1 1- sewal, welat, bajar,

2- Êmê sewêl, bêhna welêt, taxa bajêr.

Nîşe: 2 1- aş, ba, xanî, zilam, agir.

2- coka êş, dengê bê, serê xênî, cilê zilêm, pêta êgir.

Weke ku di nîşeyên jor de hate raberkirin, dengê (a), di veqetandekan de xwe bi navê (ê) diguherîne û bi vî awayî xwe ditewîne.

2- Bi Standina Dengan Tewan.

Di vê tewanê de peyvên mê (ê), ên nêr (î) distînin. Her wekî: **Nîşe: 1.**

-Suxte ji dibistanê hatine malê.

-Berî tev suxtayan dakete xwarê.

- Bavê Sînemê doh ji gund hat.

- Wê gotinê li buwarî min neke.

Weke ku di hevokên jor de hate raberkirin peyvên (mal) (xwar), (Sînem) û (gotin) mê ne û xwe di hevokê de tewandine. Ji dêla dawîneya xwe ya (a), dawîneya (ê) ya tewanê standine.

Nîşe: 2.

- Ew, kesekî raserî xwe nabînî.
- Serî û binî weke hev pişya bûn.
- Wî kurî bê xwendin nehêle.
- Kerî û hespî bi xwe re bibe çeriyê.

Weke ku di hevokên jor de Hatîn raberkirin, peyvên (raser), (ser, bin), (kur), (ker, hasp) nêr in û xwe di hevokê de tewandine. Ji dêla dawîneya xwe ya (ê), dawîneya (î) standine.

TÊBINÎ :

1- Du awayên cînavên kesîn hene. Awayek ji wan, ango cînavên min, te, wî/wê- me, we, wan, tewana awayê cînavên kesîn ez, tu, ew, em, win, ewan dipejirênin. Seba ku tewana ne guhertina, peyva ji binî ye. Weke ku me li jor raber kir, guherîna dengên binyada peyva standina dengên e. Lewma ew cînav bi tenê awayekî cînavê kesîn e. Veqetana wan cînavan, girêdayî hinek mebestan e. Her wekî, dema ku kesê lêkerê bûyinekê raber dike, cînavên kesîn di awayê ez, tu, ew/ em, win, ewan de diyar dibe.

Nîşe:-Ez ne bi dilê xwe ji welat veqetiyam.

- Te berî me tevan dibistan qeand.
- Ew gelek hez ji gulên sohr dike.

Weke ku di hevokên jor de tê raberkirin, lêkerên wan hevokan bûyerinan raber dikin. Seba vê di hevokan de cînavên kesîn di wî awayî de hatine bikaranîn. Li hember vê, awayê din cînavên kesîn ji sê mebestan di wî

awayî de tene bikaranin. Her wekî :

1- Dema ku lêkên di hevokê de kirinekê raber dike cînavên kesîn di awayê min, te, wî/wê- me, we, wan de tene bikaranîn.

Nîşe: -Min pirtûkek ji te re anî.

- Me ew li dibistanê dît.
- We çima ew bi xwe re bir.

Weke ku di hevokên jor de hate raberkirin lêkerên wan hevokan kirinekê raber dikin. Seba vê, di hevokan de cînavên kesîn di wî awayî de hatine bikaranîn.

2- Dema ku pêgera hevokê hebe, hingî kesên lêkerê di awayê duyemîn ango min, te, wî/wê de tene bikaranîn.

Nîşe: - Min baqek gul pêşkêşî te kir.

- Min pirtûkên heyî xwendin.

Pêgerên hevokên jor (baqek gul)û (pirtûk) in. Tê vê yekê ku pêgera hevokê heye, ji vê sebê jî ew cînavên kesîn hatine bikaranîn.

3- Dema ku lêkên barê kirinê ji ser milê xwe avête ser milê hine din, hingî kesên lêkerê ên kesîn di awayê duyemîn de ne.

Nîşe:-Doh ji min re çend nanê tenûrê anîn.

-Dewlemendiyên welatê min tev şelandin.

Weke ku di hevokên jor de hate raberkirin, dikarin, bûyînê ku ji aliyê lêkerê hevokan hate, ne ji aliyê kesên lêkerê, ji aliyê kesine din hatine kirin

an qewimandin. Lewma di wan hevokan de cînavên kesîn ên awayê duyemîn hatine bikaranîn.

2- Di kurdî de daçeka dê heye. Ev daçek karebûnê raser dike û di awayê /ê) de tê pêş cînavên kesîn, bi wan ve yek dibe. Ev daçek jî tewana cînavên kesîn tê hejmartin. Lê tu tîkiliya wê daçekê bi tewanê re nîne. Bi tenê karebûnê raber dike. Her wekî: Ji dêla ku (êz dê herim malê) di awayê (ezê herim malê) tê bikaranîn. Bi vê tê diyarkirin ku ji min bê, an karibim, ezê herime mal. Weke vê, ev daçeka (dê) tîpa xwe ya (d) diavêjî, di awayê

Du awayên cînavên kesîn hene.

Awayek ji wan, ango cînavên

min, te, wî/wê- me, we, wan,

tewana awayê cînavên kesîn ez,

tu, ew, em, win, ewan dipejirênin.

dawîneyê bi cînavhên kesîn re yek dibe.

Naxwe, divê ku tewangbariya Kurdî xweş fêr bibin û awayekî rast di nivîsarên xwe de bikarbînin.

3- Xweguherîna lêkerên bêrist jî ne tewa-
na kurdî ye. Her wekî:

Lêkeran (hatin) di dema niha de (te) di de-
ma bê de (bê) ye.

4, Dawîneyên Hejmaran.

Peyvên Kurdî di tu awayî de bixweser pir-
hejmar nabin. Pirhejmariyên wan girêdayî
erkine têkel e. Dawîneyên pirhejmar di ve-
qetandekên binavkirî de (ên), di veqetande-
ka nebinavkirî de (in/ina), dema ku peyv di
hevokê de di erka têrker an pêger de têne bi-
karanîn, dawîneya (an) distînin. Her wekî:

a) Peyv di erka têrker de dawîneya (an) di-
stînin.

Nîşe: - Li serê çiyayên me berf nema.

Têrker, di hevokê de cihê kirin an bûyinê
raber dike. Di hevoka jor de cihê ku berf lê
nema (çiya) ye. Nexwe têrker hevokê (çiya)
ye. Ev peyv jî, weke ku tê dîtîn dawîneya
(an) standiye. Bi standina dawîneya (an)
peyv (çiya) pirhejmariya xwe raber kiriye.

b) Peyv di erka pêger de dawîneya (an) di-
stîne.

Nîşe: - Mehteşî gundiyan neçar hişt.

Pêger, di hevokê de peyv ku dikare kirin
an bûyinê lê tê kirin. Di hevokê de karê ne-
çariyê li peyv (gundî) hatiye kirin. Nexwe
pêgera hevokê peyv (gundî) ye. Weke ku di
hevokê de tê dîtîn, di hevokê de peyv dawî-
neya (an) standiye. Bi standina dawîneya
(an) peyv pirhejmariya xwe raber kiriye.

Awerte: Di rewşinan de hin serenav dawî-
neya (an) distînin. Lê ew dawîne, dawîneya
pirhejmariyê ye. Her wekî:

- Ev gelê birêz wê hêj gelek Melayên Ce-
zirîyan, Ehmedê Xaniyan biafirîne.

Di nîşeya jor de navê Melayê Cizirî û Eh-
medê Xanî dawîneya (an) standine. Lê wan
ev dawîne pirhejmar nekiriye.

2- Peyv di veqetandekên binavkirî de da-
wîneya (ên) distînin.

Nîşe: -Qulingên deştê bi tev xweşikayiyên

xwe ve dest bi koçê kirin.

Di hevoka jor de peyvên (quling), (xweşik-
kayî) dawîneya (ên) standine. Bi standina
dawîneya (ên) ew peyv pirhejmariya xwe ra-
ber kirine.

3- Peyv bi standina dawîneyên (in/ine)
pirhejmariye xwe raber dikin.

Nîşe: - Pirtûkin di destê hevalan de man.

- Li vegeêrê jê re gulinan, beybûnina bînin.

Di hevokên jor de peyv (pirtûk) dawîneya
(in), peyvên (gul), (beybûn) dawîneya
(in) standine. Bi standina wan dawîneya ew
peyv pirhejmariya xwe raber kirine.

TÊBINÎ:

1-Peyv bi standina dawîneya (ek) jî yek-
hejmariya xwe raber dikin. Herwekî, gulek,
pirtûkek, welatek.

2-Peyv di hevokê de bi lêkeran hevokê jî
pirhejmar dibin.

Nîşe:-Pirtûk hêj nû çap bûn.

-Suxte hêj ji dibistanê derneketin.

Di hevokên jor de peyvên (pirtuk) û (sux-
te) bi lêkeran hevokê pirhejmariya xwe raber
kirine.

3-Dawîneyên layenan, veqetandekan, hej-
maran, ji aliyekî jî dawîneyên xwemalîn in.

4- Dawîneyên hewmaran di tu awayî di
nabîne dawîneyên layenan. Bi gotineke din-
peyv bi standina dawîneyên pirhejmaran la-
yenên xwe raber nakin.

5- Dawîneyên Masdaran

Peyv di erka masdar de dawîneya (n) û
(in) disitînin.

Nîşe:1- afirîn, barîn, cehimîn, çerixîn, de-
rizîn, fetisîn.

2- avêtin, firotin, guheztin, hêrivîn, kesax-
tin, qeşartin.

Peyvên nîşeyên jor seba ku kes û demên
wan nîn in, di awayê masdar de ne. Ango di
awayê navê lêkeran de ne. Weke ku tê dîtîn
ew masdar di nîşeya yekemîn de dawîneya
(n), di nîşeye duyemîn de dawîneya (in)
standine. Nexwe tê vê yekê ku dawîneyên
masdaran in.

Tuwêjewanîk le mer gij û giyay dermanî û pizîşkayetî resen û suninefî le Kurdistan da.

EHMED ŞERÎFÎ

Kurdistanî niha ke beşêkî serekî welatî dîrînî made, her le konewe, heta êsta zîd û niştimanî tîrêl û hozekanî kurdî îranî regez buwe. Em ser zewî û welatê, be hoy taybetmendîkey û çiya û kuwêstaniyewe, xêwî aw û he-wayekî mamnawendî buwe her bem hoyewe, cêgeyekî le bar û baş buwe bo ruwan û bijîwî gij û giyay cûr be cûrî xoriskî û xelk û daniştuwani em heremeş le berewe aşinayîyan, le gel taybetmendi-yû sûd û qazancî gij û giyay xoriskî peyda kirduwe. Sereray eweş, bo xwardin û xwardemenî xweyan û ajal û patliyan kelkiyan lê bînîwin û sûdiyan lê wergirtun bo çareseriyên û derd û nexoşînekaniş gundiyanlê bînîwin. Pêşînêy sûd wergirtin le gij û ciya, wek kereseyekî pizîşkî, lem ser zewiye da, yan be weteyekîtir, beşî serekîwelatî mad degerêtewe, bo sediy şe şûmî pêş zayin. Çûnke zerduştî pêxember (1) û pizîşkî Îranî regez, le dewr û berî salî 600'î pêş zayin, lem zîde da jiyawe.(2) Be pêy bîr û bawerî rojhelat-nasekan le binemaley made-

kan bawe û le kar û barî çare serî nexoşîn û pizîşkayetîş da destêkî balay hebuwe. Zerduşt, le eyzedî xwey Ahorûmûzda "Le Hurmuzelyeşt-beş 12-4 da" be nawî derman bexiş û çareyerî nexoşîn "Êşe zyoteme" naw deba û aşinayetî degel taybetmendî pizîşkî "PENGE" û "HOME" hebuwe û lewan wek gij û giyay dermanî û pizîşkî nêw debat. Lêre da, gotinî em qiseye pêwîste ke bilêm, be daxewe mutrecim û paçiwanekekanî Îranî bêgane [PENGE] iyan be [BENG] û [HOME] iyan be [MEY] le qelem dawê. Leferwerdîn

yeşt [beşî 124] da, le Zerdûşt be nawî [Peurûbinge-ya-PE-EOR Û PENGE] naw bira-we. Mutircimekan û paçiwwananî xomalî û henderî eweyan be [XÊWÎ bengî zor] wergêrawe, bem cure ke debînîn, hewelîn pêxember û pizîşkî Îraniyan, be hogirî beng û dûkel le qelem dawê. Le katêka ne [PENGE] bange û ne [HOME] meye. Belku le rastîla, penge her he-man giyay [Pune] î farisiye, ke be kurdî êstaş her pêy delên penge û sûd û qazancêkî taybetî le pizîşkî da heye. [HOME] iş tirêy [hengur] reşî kêwiye, ke le arakî da û le seryanî da pêy delên [KEREME] û le erebî da bote [kirima] we, le kurdî da he [HOME] ya "Xome" ye ke, taybetmendî û qazencêkî zorî pizîşkî heye û dû rewkiş, her êstaş le Kurdistan da hene û kej û koy Kurdistan melay ew rewkanen.

*Le edebiyatî
awêstaiya da, bas le
giyayekîtir be nawî
[kinibis] yan [kihifis]
de kirê, ke her le
konewe le naw gelanî
dunya da taybetmendî
pizîşkî û dermanî
hebuwe.*

Le edebiyatî awêstaiya da, bas le giyayekîtir be nawî [kinibis] yan [kihifis] de kirê, ke her le konewe le naw gelanî dunya da taybetmendî pizîşkî û dermanî hebuwe.

Paçiwwanan û ravekeranî awîsta, em giyayeşiyên beng û dûkelawî kirduwe û way bo çûn ke Zerduşt cîge le ser

xoşî be hoy beng û dûkelewe karekîtîrî nebuwe. Belam le rastî da em giya dermaniye ew kone dosite le mêjîney mirov “Kereviş”yan “Mendok”e kêwiye. Hoy em, helaneş degerêtewe bo ewey ke mutircim û paçiviwan û ravekeranî awêsta, hîç çeşine aşinayekiyen degel ferheng û edebiyatî kon û nûwiwî wîlat û ser zewî MAD û Kurdistanî êsta nebuwe. Be her hâl, bo pak û sirînewey biçim û sîmay yezdanî pizîşk û ferzane û hewalîn pêxemberî kon û dîrînî Îranî, naçar bûm le çend giyayek ke le Awêsta da nawiyan hatuwe yarmetî bexwazim û dozeke rûn kewe û hewelîn pizîşkî Îranî le tawanî lêdiraw pak û bê tawan bikem û diyarde bike-me ser ew rastiye, ke ew gij û giyayey ke Zerdûst le pizîşkayetî da kelkî lê wer girtûn û paşan hekîmekanî kurd û Îranîş, tenanet duway pîrşing hawêjî ayînî Îslamîş her sûdiyan lê bînîwin.

Be daxewe, be hoy kemter-xemî û nekiranî tuwêjewanî nêwçane, le Kurdistan da, aşinayetî û naskaryekî ew toman degel hekime kuwedekanî rabirdû niye sere ray eweş be şeweyekî pîrş û bilaw, le naw kitêb gelî cûr be cûr (be taybetî le degel kurdiye kan) da ne tenya nawî hêndî hekîmî kurd we ber çaw dekewê, belku tenanet

basî şewey pizîşkî û çilnaye-tî kelk wergirtin le gij û giya û şewey dirustkirdinî areqey û şerbetekanîş kirawe. Le hurmuzd yeşta, Zerdûst le eyzedî xwey be nawî “ÊŞE ZYO TEME” yanî [derman bexştirîn] î dermanekan yad dek û yezdanî mezin, serçawey çareserî hemû derd û azarêk le qelem deda. Aya,

da yarmetî xuwazî le xwe û destê û dawên bunî mirove-pîrozekanî îslame û le ser em baweren ke nexoşîn le layen xwawe ye çaresî her le dest ew da ye û debê penay bo bibirdirê. (6) Lem burewe le Heziretî Ayşe Hawserî pêxembere we gêdirawetewe: her kat pêxemberî îslam gîrordey jan û derd û azarî leş

Belam lêre da palêkî serincrakêş ke dête pêşê ewe ye, ke hêndê car kurde musulmenekan, bo çakbunewe û rizgarî le nexoşîn û azar deçine ser gilkoşî xeyrî musulmanîş. Lew babetewe tumabuwa basî hekîm û qeşeyekî kurdî Îsawî be nawî dekat ke le salî 1779'î zayinî le Zaxoy Kurdistanî Êraq da mirduwe, belam êstaş kurdanî musulman û diyanî deçine ziyaretî û yarmetî rizgarî le nexoşînî lê dexwazin.

ewe her ew taybetmendiyey kurdekan û gelanîtirî Îranî û Musulman niye ke nexoşîn le xwe dezanin û bo çaresî her lew deparênewe û dermaniyan lê dewê?

Kurdekan û gelanîtirî Îranî, paş ewî ke bawermendî îslam bûn, em reçelege resenêyan her parastuwe û bo çareserî nexoşîn û bimarî destê û dawênî nûştûnusîn û gewre piyawani pîroz bûn û debin. Xatû “HENNY HROLD HENSEN” le Sefernamekey da bo Kurdistan basî çeşine gelî cur be curî em dua û nûştîuwane dekat û [tumabuwa] denusê: Rêga gelî berberekanî legel nexoşîn û bîmay le naw kurdekan

debû gurey [qoleho ellaho ehed -.....] û [el FATÎHE]î le ser leqî destî rastîn telawet deferimû, ewcar lepî destî be ser ew cêgaye da dekêşa ke duçarî derd debû û dêşê û be cure çak debuwe. (7) Em suninet û kirdare pêxemberiye êstaş le naw kurdan da her bawî heye û rêzî lê degîrê.

Reng e her lem riwangeşewe bê ke bo çak bumewe le nexoşîn deçine ser gor û mezarî pîroz an û pîran (pîrûpiyaw çak gelî pîroz ke nexoşîn çareser dekan mezar û gilkoşiyen le Kurdistan da zor heye). Belam lêre da palêkî serincrakêş ke dête pêşê ewe ye, ke hêndê car kurde musulmenekan, bo çakbunewe

we û rizgarî le nexoşîn û azar deçine ser gilkoî xeyrî musulmanîş. Lew babetewe [tumaşuwa] basî hekîm û qeşeyekî kurdî Îsawî be nawî “Liyûpuldo” dekat ke le salî 1779’î zayinî le Zaxoy Kurdistanî Êraq da mirduwe(8), belam êstaş kurdanî musulman û diyanî deçine ziyaretî û yarmetî rizgarî le nexoşînî lê dexwazin. Her wesa lem barewe “Smaîl Begî Çolu” egerçî yezîdî mezheb buwe, belam çunke hekîmêkî pistor buwe û pizîşkayetî kirduwe êstaş kurdan berêzeweyadî deken.(9) Le her hal pizîşkayetî sunnetî û resenî be şeweyekî cûr be cûr le Kurdistan da le bawan dabuwe û pizîşke sunnetekan, gelekî zor xizmetiyan be gelekiyan kirduwe.

Vay HÎNÎ HANS basî hekîmekî kurd dekat ke piyawêkî gundî Marangazî le merg rizgar kirduwe,(10) Ewliya Çelebî geştêrî turk ke le salî 1065’î koçî mangî da le welatekanî ser be împaratorî Osmanî da gerawe û hemûşoy nawçêkürdnîşînekanî Kurdistanî wênderiy kirduwe, le sefermamekey da, basî hekîm û cerah û dirag û şikistebend gelekî mahîr û karamey kurd dekat ke her kam le çaxî xoyan da pistorêkî nêw be derewe bûn.

Lem barewe le emaretî Bedlîs da basî Hekîm Mela

Mîsî, Hekîm Mela Qereseci-ca, Hekîm Yencalî û Sarîlî-zade dekat û denusê: Çunke êre Kurdistan e û pir şer û kêşe hellaye pêwîst be hekîm û pizîşkî şareza heye. Paşan dête ser basî cerah û diragî karamey wek westa Heyder -Kurî beşare -Sofî Qulî û Şerîf Alî ke le dirag û şikaw helbestewe da zor meşhûr in. Ewliya Çelebî le Mîr û fermanreway Bedlîs “Abdalxan” wek pizîşkêkî Mahîr û çîredest yad dekat û denusê: Le felsefe zanyarî gelî seyrî wek kîmya û sîmya da destêkî balay heye û be pê fermûdey pêxemberî îslam danîş û zanyarî dû şeweye: Zanyarî leşî û zanyarî dî-nî, ewîş (Yanî Abdalxan) le her dû şewe da beladeste bê hawta ye. Le pizîşkî da weha şarezaye ke debê le rêzî Calî-nûs û Boqîrat û Suqurat û Fîlusî da le qelem bidin.(12) Ewliya Çelebî paşan sebarete be Hekîm Ebdal Xanî Mîrî Bedlîs denusê:

Ew Nebiznas û dermansazêkî bê wêne ye, pîremêrdî heştaya saley pek kewte wekar dexta û Hogîrî Tiryakî ke deçine lay çak debinewe. Dem û wedmêkî êsayaney heye. Le diragî û cerahî da û le şikistenbendî da taqana ye û le didan pizîşkî da bêwêne ye û cêgeyepesende.(13) Ewliya Çelebî paşan basî emelêkî dirayî û cerahî dekat ke bo xwey şahîdî buwe û le Kare-

mey Ebdalxan le çaw pizîşkî û diragî çaw deduwê û le karzanî lem babetewe sitayîşt dekat.(14)

Emaretî Bedlîs le salî 1065’î koçî mangî da legel pîlan û gêreşewînî xelîfekanî Osmanlî rû be rû debê û Ewliya Çelebî ke xwey bînerî em plan û têşikarî ew emarete debê basî kitêb û kitêbxaney giranbeha û kem wênêy Ebdulxan deka û ewan be barî hewt wiştîr deqebilênê(15) û zorbeyan be zimanî farisî dezanê û paşan denusê:(16) Le naw ewan da çend nexşî regame hebûn ke bîner le ruwanîniyan têr nedebû çunke lew nexşane da hema

Emaretî Bedlîs
le salî 1065’î koçî
mangî da legel pîlan û
gêreşewînî xelîfekanî
Osmanlî rû be rû debê
û Ewliya Çelebî ke
xwey bînerî em plan û
têşikarî ew emarete
debê basî kitêb û
kitêbxaney giranbeha
û kem wênêy
Ebdulxan deka û ewan
be barî hewt wiştîr
deqebilênê û zorbeyan
be zimanî farisî
dezanê û paşan
denusê.

çêşne gij û giyayekî dermanî û pizîşkî û endamekanî leşî mirov kîşirabûn.(17)

Le duwîn salekanî sedey hejde û seretay sedey nozdehan da, ke Mîr Mehemedî Soran dijî Osmaniyekan û xalefetekeyan raperî û şarî Rewandizî kirde meko û pêtextî xoy bo parastinî sax û silametî û tenduristî nêwçey jêr fermanî korêke hekîm û pizîşke kurdekan pêk hêna.(18) Le naw ewan da debê diyarde bikeyne ser Hekîm Fetah Beg ke destêkî balay le pizîşkayetî da hebuwe.(19)

Minoriskî le kitebî kurdekan da diyarde dekate ser hekîm û pizîşk gelekî kuramî kurd û basî çilonayitî kariyan dekat.(20) Belam le naw kurdan da tênya piyaw destî pizîşkayetî nebuwe, belkû zor carîş jinaniş şan be şanî piyawan lem kare ênsaniye û îslameye da beşdariyan kirduwe. Dr. Markozî feransoyî le salî 1948'î zayinî da le Kurdistanî Turkiye jin gelekî hekîm bînîwe ke le ciyati pinsilîn, le hewîre tirşiyân bo çareserî bîmarî kelk wer-girtuwe.(21)

Le kurde beytî Suwaro da katê Suwaro le şer legel Osmaniyekan da zamdar debê kîj bang dekete hekîman û delê: "Eger hîç kamtan zeferrî pê naben, destî mekenê û

destî lê meden, heta bo xom melhemekî bo saz bikem le hêlê, le darçînê, le qenefil û jengî de guwarê û be areqî ber gerdinê boy bigirmewe be destî, be dest niwêjewe û bixeme ser birînê.(22) Gerokêk be nawî "KAMPANÎL" debêjê, kurdekan bo çareserî nexoşîn, le gij û giyay cûr be cûr kelk werdegirin kuzele rewkêke ke areqekey bo begir le sekitey dil le layen kurdekanewe kelkî lê werdegîrê, ewan her wa le belgî helale birayme boyan birî

***Le duwîn salekanî
sedey hejde û seretay sedey
nozdehan da, ke Mîr Mehemedî
Soran dijî Osmaniyekan û
xalefetekeyan raperî û şarî
Rewandizî kirde meko û pêtextî
xoy bo parastinî sax û silametî û
tenduristî nêwçey jêr fermanî
korêke hekîm û
pizîşke kurdekan pêk hêna.***

gede "Meade" û sifira û le gulî lawlaw "nîluper-nîluper" bo hênane xwarî nobetê û yaw we. Le tuwî raziyane bo nexoşînî dil û areqî rîhane bo dabînkirdinî pirînî gende sûd werdegirin.(23) Dû gerokîtir be nawî "GUST" û "Alizzi" le salî (1956)î zayinî le bazarî şuroçkey Diyanay Kurdistanî Iraq da şerbetêkiyan dîwe be nawî xale raşt ke bo jane zig sûdi he-

buwe û le gelay qeyteran "Persiyawêşan" saz kirawe ewan her wa basî şerbetî giyay bereza [biza] dekan ke bo nexoşînî ulf û gurçîle be sûd buwe.(24)

Profesor Oskarman, le jehirî mar yad dekat ke le Kurdistan da bo çareserî nexoşî gulî kelkî lê wergîrawe û le beytî biraymok da denusê: Ketê Mîr Şêx gul bû, dewruberî le çarey acizbûn biraymok degel xwî birdiye sehiraye çû kasêkî şîr bo hêna, merêk hat û kase şîrî helnoşî, paşan rişawe biraymok ke em karesatey dî le dile xwey da gotî wellahî wa baş e ew şîrey bîdem be Mîr Şêxî, ba le destî rizgarin bê. Belam Mîr Şêx her ke şîrekey xwardewe dest be cê tuwêjî heldan û çak çak buwe.(25) Emrokane, sereray ewey ke rayelkeyekî ber bilaw le pizîşkanî

xuwêndewar le seranserî Kurdistan da heye, belam hekîme sînintiyekanî kurd her wesa dirêje be kar û barî xweyan deden. Le Kurdistanî Iraq da basî dirag û şikiste bendêk be nawî Hemey Nadirî le ser zerane û le çapemeniyekanî kurdî wêndeys da nawî jineylî wek hekîme Ferehbiraym û xecîce şel dekirê ke destêkî balyan le pizîşkayetî resen û suninetî da heye.(26) Le Kur-

distanî îranîş da, binemaley hekîmekanî Sebedlû xêwî mearufiyetekî taybetin ke êştas her wa pîsey malbatîyan dirêje pê deden. Hekîmekanî Sebedlû zam û birîn be rewkî xorîşik debirjênewê, melhemêk be nawî "Macun" saz deken û birînî pê sarêj deken û tozêkî sewz reng le gelay giyawgij çêdekan ke zamî pê nasor debête-
we.(27)

Le şarî Mehabadîş da binemaley Mewlewî û Mela Mewlud heta çend sal leme û ber her xirîkî karî pizîşkayeti bûn. Ew du malbatîye tozêkî binewşîyan saz dekird ke bo nexoşîni çaw kelkî lê werdegira. Pîrepiyawêk be nawî Sofî Mestafay Peswiy hebû ke dukanekey Mekoy hemû cure gij û giyanî dermanî bû. Ew pîremêrde, beharan û hawînan we kej û ko de kewt û gij û giyanî dermanî. Gird û ko dekird û nexoşîni pê çareser dekirdin. Belam mirdîni bû be hoy ewî ke razî beşekî zorî gij û giyay dermanî nêwçey Mehabad le gel xwey bibate jêr xakewe. Le şarî Sineş da êsta diray û carehêk be nawî Şêx Birahîm heye ke zor car debête yawerî lê qewmawan. Le kotayî da sereray sipasmendî le pêkhêneranî Kongrey Cîhanî Pizîşkayeti le Êslam û Îran da lîzgeyekî naweylî giyay dermanî cûr be cûr ke le Kurdistan da hen, pêşkeşî nûsîngey kongire

dekem. Zor sipas bo gwêdarîtan.

TÊBÎNÎ:

Em wîtare bo Kongirey Nêwgelanî Mêjuy Pizîşkî le Êslam û Îran da amade kirabû ke rojanî "11-14 Mêhirî

1371 = 4-7/10/1992" le Zanistgey Taran da pêk hat û 30 welatî dunya beşdariyan têda kirdibû. Eme wîtare rojî dûşem 13/7/71 6/10/92 le katjimêr 14.40 het 15= pêşkeş kira.

Ser Çawekan:

- 1- Zirdîşt Siyasetmedar ya Cadugir = Walniz Brono Hining. Farsî Kamiranî Fanî çap Tehiran- 1365, laperey: 14
- 2- Serçawey yek L. 24
- 3- Heman serçawey L. 62-36-15
- 4- Heman serçawey L. 19
- 5- Heman serçawey L. 22
- 6- Jiyani Kurdewari- Hîni Harold Hanis, kurdî Mehmed Sreed Mehemed çap Sulêmanî 198.L.175
- 7- Jiyani Afireti Kurd H. H. Hanis, kurdî: Eziz Gerdî çapî Bexda 1983. L. 355
- 8- Serçawey jimare 6, L. 176
- 9- Serçawey jimare 6, L. 177
- 10- Kiçani kurd H. H. Hanis, kurdî: Dr. Ebas Naci Ehmed çap Bexda. L. 112
- 11- Kurd Le Mêjuy Dirawsêkanî da Ewliya Çelebi, kurdî: Saîd Nakam, çapî 1979 Bexda, L. 113
- 12- Kurd dir tarix himsayigan Evliya Çelebi, farsî Muhendîs Farûq Kixusirewî. Çap 1364, Urmê. L. 114
- 13- Serçawey jimare 11, L. 121
- 14- Serçawey jimare 11, L. 123-122
- 15- Serçawey jimare 11, L. 282
- 16- Serçawey jimare 11, L. 284
- 17- Serçawey jimare 11, L. 284
- 18- Kurdekanî Împaratorî Osmanî Dr. Celilê Celil kurd: Dr. Kawis Qeftan. Çap Bexda, 1987. L. 143
- 19- Mêjuyî Mîranî Soran, Husên Hozanî Mukuryanî çap Hewlêr- 1962. L. 104
- 20- Kurd: Minorisky, kurdî: Muhemed Saîd Mehmed. Çap Bexda-1984. L. 167
- 21- Serçawey jimare (6) L. 178
- 22- Beytî Kurdî Destûsî Nuserî wîtar
- 23- Serçawey jimare (6) L. 175
- 24- Govarî KARWAN jimare 51, sal 1986. L. 92
- 25- Tuhefey Muzefeîye O. Man çapî ewel 1905 Berlin, çapî duwem 1975 Bexda, L. 372-373
- 26- Şarî Sulêmaniye, çap Sulêmaniye 1989 L. 21-20
- 27- Cuxirafîyan w tarixî bane Kurdistan farsî M. R. Tewekulî, çap Tihiran-1363, L. 58

LÊGERÎNEK LI SER MELAYÊ BATEYÎ

MEHMET REŞÎT IRGAT

Melayê Bateyî yek ji ronakbîrên kurdan ê herî navdar e. Di edebiyat, çand û wêjeya kurdî de bi nav û deng e. Di rêza koma edîb û nivîskarên kurdan ên bi rûmet de cihekî bala û hêja digire. Bi qasî dem û derfetên xwe xebat û kedeke bêhempa, di warê edebiyatê de kiriye û hinek berhem jî li pey xwe ji gelê xwe re hiştine. Lê sed mixabin ev berhem bes bi destnivîs mane. Mela li ser jînenîgariya pêxember (mewlûd) bi kurmancî nivîsiye. Di warê olî, bengî, evîn û evîndarî de gelek nivîsên Bateyî di nav gel de hene. Dîsa pesinameyeke watedar li ser pêxember hûnandiyê. Lê heyf û mixabin derbarê jîyan, rewş û berhemên vî nivîskarê birêz de agahiyên têr û berfireh di destê me de nîn in. Gelek nivîsên Melayê Bateyî jî mîna nivîskarên me

yên din winda, belave û berze ne. Ji ber ku heya roja îroyîn ew bêxwedî û berhemên wan jî bê hêjandin mane. Sedemên bingehîn ên bêxwedîtîmayîne, yekane bindestî, perçebûn û paşvemayîne. Lewre kesên bindest nikarin çand, huner, wêje û bi tevayî hemî heyînen xwe yên jîyanî, civakî, çandî, ramiyarî û dîrokî ji bin hilma gemara nijadperestî û jenosîde paqij bihêlin û ji bin bandora konevaniya piştaftin û helandina dagirkerî û deshilatdariyê biparêzin. Lê wa ye îro êdî sazî, komele û weşanxane û rêxistinên me yên zagonî hene. Divê êdî em li van edîb, nivîskar û rîstevanên xwe xwedî derkevin, li berhem û mîratên wan ên zanistî bigerin, berhev bikin û ji bo çand û hunera gel bikin find û fanos. Bawer im ev xebat bê guman peywireke pîroz, neteweyî û niştîmanperwerî ye.

NAV, JÎN û DANIŞÎNA MELAYÊ BATEYÎ

Mela xelqê gundê Batê ji bajarê Çolemêrgê ye. Navê wî Ehmed e, lê hinek jî dibêjin ku navê Melayê Bateyî Huseyn e. Mela di navbera sedsalên 14-15 ên zayînî (miladi) û 800-900 ê koçî (hicri) de jiyaye. Dr Bilêç Şêrko di "El Qediye El Kurdiye" de dibêje navê mela, Ehmed e. Dîsa Mehmed Emîn Zekî Beg, Eladîn Secadî û Aleksander Jaba, Mela bi Ehmed bi nav kirine. Dîroknas Mehmed Emîn Zekî Beg di Tarîxa Kurd û Kurdis-

Mela xelqê gundê Batê ji bajarê

Çolemêrgê ye. Navê wî Ehmed e, lê hinek jî dibêjin ku navê Melayê Bateyî Huseyn e. Mela di navbera sedsalên 14-15 ên zayînî (miladi) û 800-900 ê koçî (hicri) de jiyaye. Dr Bilêç Şêrko di "El Qediye El Kurdiye" de dibêje navê mela, Ehmed e. Dîsa Mehmed Emîn Zekî Beg, Eladîn Secadî û Aleksander Jaba, Mela bi Ehmed bi nav kirine.

***Mela di gelek medreseyên
Kurdistanê yên bi nav û deng de
xwendiyê. Bo nimûne: Medreseya li
Cizîrê, medreseya Mîr Hesenê Welî
li Muksê, medreseya Finikê li
Botanê, medreseya Mîr Evdal û
medreseya Mîr Nasir li gundê
Tanzehê û hwd. Mela piştî
qedandina xwendina xwe
li gorî azîneyê îcazeyê
seydatiyê jî standiyê.***

tan, rûpelê 336 an de dibêje: Melayê Bateyê ji gundê Bateyê ji lêwaya Hekarî ye û navê wî Ehmed e. Di navbera salên 820-900 ê hîcrî (1417-1495) de jiyaye. Dîsa dîrokzan Eladîn Secadî di "Mêjûyê Edebiyê Kurdî", rûpel 536 an de bi navê Ehmed behsa Melayê Bateyî kiriye. Nivîskar A. Jaba jî wiha dibêje: M. Ehmedê Bateyî li gundê Batê, bajarê Hekariyê di sala 820 ê hîcrî (1417) de ji dayîk bûye û di sala 900 ê hîcrî (1491) de çûye ber rehîmê. Dîwanekê M. Bateyî ya helbestan heye. Lê bes ji wê dîwanê du nivîsarên di dest de hene: Mewlûda Pêxember an jî Mewlûda Şerîf û helbesta Zembîlfiros. (Qanatê Kurdo. Rûpel:65)

XWENDINA MELAYÊ BATEYÎ

Mela di gelek medreseyên Kurdistanê yên bi nav û deng de xwendiyê. Bo nimûne: Medreseya li Cizîrê, medreseya Mîr Hesenê Welî li Muksê, medreseya Finikê li Botanê, medreseya Mîr Evdal û medreseya Mîr Nasir li gundê Tanzehê û hwd. Mela piştî qedandina xwendina xwe li gorî azîneyê îcazeyê seydatiyê jî standiyê. Mela li gelek dever û herêmên Kurdistanê bi seydatî dersên şagirtan daye. Di her war û qonaxên zanistî de keda mela tê dîtin.

BERHEMÊN MELA

Melayê Bateyî nivîskarê Mewlûda kurmançî ye. Wî jînenîgariya pêxember bi ristî (manzum) nivîsiye. Ev nivîsar di nav gel de tê hezkirin û tê ecibandin. Di tevaya herêmên Kurdistanê de di rojên taybet û pîroz de tê xwendin. Ev mewlûd ji dil û can, û bi coşeke mezin tê guhdarî kirin.

Ev Mewlûdnameya han cara yekemîn e ku bi zaraveyê kurmançî hatiye nivîsîn. Ev berhema giranbiha, di sala 1324 an (koçî) de ji aliyê Kurdîzade Ehmed Ramêz ve li Misrê hatiye çapkirin. Destpêka Mewlûdê ev e:

Hemdê bê hed bê xwedayê alemîn ew
xwedayê daye me dînê mubîn

Razîqê bê dest û pa û mar û mûr alimê sir
negotî ders û dor

Karesazê bende û Sultanê can Rahîm û
Rehman, Letîf û Mihrêban.

Mela gava çûye hecê wiha gotiye:

Bi gotina goyendeyan (rêwîyan) ku mela
di rêwîtiya hecê de serdana pêxember pêk
aniye. Di vî warê de helbestek hûnandiye.
Wiha dibêje li ser gora pêxember:

Hilo rabe Ebulqasim hilo ey qasidê ekber
Hilo rabe fexra benî haşem hilo rabe tu yî rehber

Îmamê enbiyanî tu li Quranê xudanî

Yeqîn xweş şivan î tu şivanê umetê yekser

Bike mehder li dîwanê di roja heşr û mîzanê
Efû kin Bateyê nebit şermende ey ser wer
Mela pesinameyek li ser pêxember goti-
ye. Wiha ye:

Mihemed seyidê alem, şefîê roja mîzanê,
çiraxê dide ê adem xudanê weny û Quranê

Ela ey seyidê setwet tu roja heşr û fitnet
şefaet kî ji bo Bateyê bide ber zilê sîwanê

Nigonser bûn senem aciz ji tewlîda gula
qirmiz bi kesrayê gaha muciz tezelzul kefte
eywanê.

Her kesek bê guman evînek wî-wê heye,
bivê nevē yarek dihewîne. Lê ev eşq, bengî,
sewda û vînî cur be cur û ji hev cuda ne.

Evîna hin kesan olî ye ya hinan kêfî ye û ya hinekan jî doz û ramyarî ye. Bê guman evîna Mela jî evîneke biha û hêja ye. Dibe ku olî be dibe jî ku gelperwerî û niştimanperwerî be. Mela di warê evîndariyê de wiha bi axîn, kovan û bi keser dibêje:

Derd û dax im bê qerar im bê bihar im bê çîmen
 Bê hebîb im bê tebîb im hem xerîb im bê weten
 Monisê derd û xeman im sakênê beytulhezen
 Tar û mar im întîzar im şesuwara min nehat
 Meclîsa bê saz û hey hey min navêt naçme yê
 Bê def û bê çeng bê ney min navêt naçme yê
 Bezmeya bê yarê Bateyî min navêt naçme yê
 Wer nesotin ateşe Dilşehriyara min nehat
 Mela di helbesteke ku li ser Zembîlfiroş
 hûnandiye de wiha dibêje:

Ey dil werin dîsan bi coş carek ji caran mey binoş
 Bikin qiseta Zembîlfiroş da seh bikin Hikayetê
 Zembîlfiroş lawkê rewal bû bi kilfet û ehl
 û eyal bû
 Hisnekî Yosifî li bal bû heq rezaqê qismetê

Her dema selkan ku tîne Xatûnek jor de dibîne
 Bi dil û can dihebine dil kete pêl muhbetê
 Xatûn dibê lawkê rêval were nav reyhan û sêvan
 Tu şekir bimij bi herdu lêvan şîbhê cama şerbetê
 Law dibê tu qenca tamamî her wekî şeker
 di camî
 Bi ser û piyan tu li min heramî tirsim ji
 roja axretê

Wefata Mela

Derbarê wefata Mela de vebir (qetî) agahiyek di dest me de nîn e. Lê goyende (Rawî) dibêjin ku Mela û Mîrê Muksê gelek dost û hevalên hev ên nêzik bûne. Mîr her sal mela bi mêvanî vedixwend li ba xwe. Salekê Mela di meha çirya pašîn de diçe ba Mîrê Muksê û hetanî Kanûnê li wê derê dimîne. Gava vedigere gundê xwe li zozanê Berçela dikeve bagera berfê û dixeniqe. Laşê wî hetanî biharê di bin berfê de dimîne.

Gava demsala biharê tê berf dihele laşê Mela tê dîtin û ev helbesta jêrîn li ser derdikeve:

Ji çirya paşiyê pê de Melayê Bateyî kanê
 Sefer kêşa bi Muksê de di wextê zivistanê

Zivistanê evê yolê, evê beriyê, evê çolê
 Mijê avête der û dolê xunavê girtî kistanê

Boye tarî û zulmete sir û serma ji nû hate
 Yeqîn Kanûn eda hate binêrin dewranê

Binêrin daxa meêxsîra
 Xezam zer bûn rezê Mîra
 Rihan barîn di avê da
 Rihan barîn di eywanê

Bateyî derbarê rengdêrê pêxember ên herî
 bala û bilind de helbesteke bi dilovanî
 hûnandiye û wiha dest pê dike:

Ey nêtê tu ez erş heta ferşê şehîra
 Ey pertewê nûra te cîhan geşte minîra

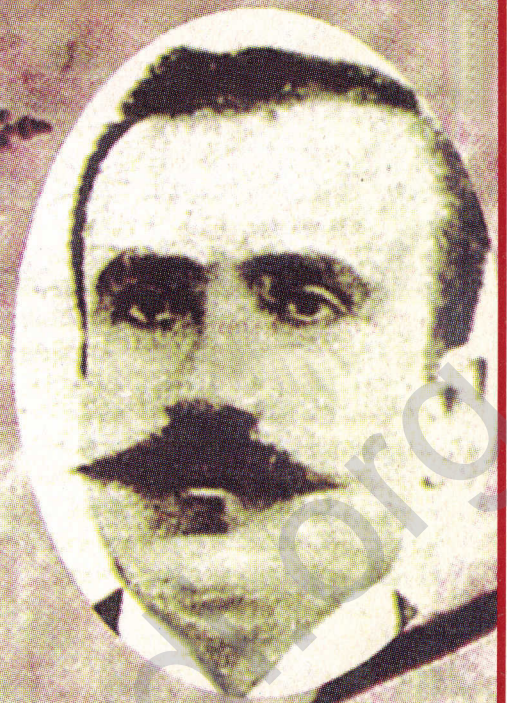
Ey seyîdê alem bike perwayê esîra
 Qad kaş lekel-fedlû lekel-cûdû kesîra
 Ursilte îlel-xelqê beşîren we nezîra

Ey seyîdê alem senedê nûra hidayet
 Hêvî dîkin em ji te ey serdarê rêsalet

Mehrûmê negirî me ji dîwanê şefaet
 Bateyî bi cehenem bîte war qiyamet
 Qed kunte lehû seme şefîên û zehîra.

Hêvîdar im ji îro şûn de di rojên dahatû de wê êdî nema ronakbîr û nivîskarê me ji bîr bibin. Berhemên wan jî êdî dê bêxweyî û wînda nemînin. Ev kesên hêja wê bi rêz û rûmet bi bîr bêne anîn û di dilê gel de konê xwe vekin. Berhemên wan jî gupik, şax û terafe bidin. Şîtil, xerz û pelên wan jî reng, bêhn û ber bidin. Çand, wêje, huner û pîşeya gel bi vê hewayê xurt û geş bibe.

چاپ سال اولی ۱۳۱۵

کردستان

۱۳۱۵

(پازده روزآده جاری تیت فیساتدن جریدهیا کردی به)

کردری تحصیل علوم و فنون تشویق ایدر نصاب و ادبیات کردی بی حاری

(اون بش کونده بر نشر اولتور کردجه غزتهدر)

KURDISTAN

Adresse : Rue de Carouge, n° 7, GENÈVE (Suisse)

ژنه تک مسلکت موافق عربیہ ترکیہ فارسیہ مکتوبہ کردجه بهالترجه نشر اولتور

*Li koçberiyê ji bin axa mirinê hilpekîna
çirûska vejîna kurdan: KURDISTAN*

